T.C.
Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı
Mantık Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

HZ. MUHAMMED'İN HİTABETİNİN MANTIK BİLİMİ AÇISINDAN TAHLİLİ (VEDÂ HUTBESİ ÖRNEĞİ)

Betül FİDANTEK
17922004

Danışman
Prof. Dr. Nazım HASIRCI

Diyarbakır 2020

T.C.
Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı
Mantık Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

HZ. MUHAMMED'İN HİTABETİNİN MANTIK BİLİMİ AÇISINDAN TAHLİLİ (VEDÂ HUTBESİ ÖRNEĞİ)

Betül FİDANTEK
17922004

Danışman
Prof. Dr. Nazım HASIRCI

Diyarbakır 2020

TAAHHÜTNAME

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dicle Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum "Hz. Muhammed'in Hitabetinin Mantık Bilimi Açısından Tahlili (Vedâ Hutbesi Örneği)" adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığımı taahhüt eder, tezimin kağıt ve elektronik kopyalarının Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

..../..../.....

Betül FİDANTEK

ÖN SÖZ

Hitabet muhatabı ikna etme sanatı olarak bilinir. Daha genel ifade ile hitabet, belli bir mekânda, bir hatibin dinleyici kitlesine ulaştırmak istediği mesajı, etkili ve güzel bir konuşma ile sunmasıdır. Hz. Muhammed (s.a.v.) de son mesajlarını Vedâ hutbesinde Müslümanlara etkili ve güzel bir konuşma ile sunmuştur. Biz de bu Hutbeyi mantıktaki hitabet sanatı açısından tahlil etmeyi amaçlamaktayız.

Çalışmamızda öncelikle hitabet sanatı kapsamlı bir şekilde farklı yönleriyle ele alınmaktadır. Ayrıca belli bir kişiye veya kişilere hitap etmenin önemi muhatap alınan kişileri ikna etme, inandırma ve onlarla sağlıklı bir diyalog içerisinde olmak için kullanılan her bir cümle yapısı mantıki tutarlılık açısından değerlendirilmektedir. Çalışmamızın odak noktasını oluşturan Vedâ hutbesi de tüm bu değerlendirmeler göz önünde bulundurularak incelenmektedir.

Her ne kadar Vedâ hutbesi, Temel İslam Bilimleri alanında araştırma yapanlar tarafından akademik olarak ele alınıp incelenmiş olsa da Hz. Muhammed'in hitabetinin Vedâ hutbesi üzerinden mantiki açıdan değerlendirilmesi bu alanda yapılmış olan ilk çalışma mesabesindedir. Zira yaptığımız araştırmalarda bu alanda başka herhangi bir çalışmaya rastlayamadık. Bundan dolayı çalışmamızın mantık bilim dünyasına katkı sunacağı ve bu alanda yapılacak olan sonraki çalışmalara temel teşkil edeceği kanaatindeyiz.

Tez konumuzun belirlenmesinden sonuçlanmasına kadar geçen süreçte yardımını esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. Nazım HASIRCI'ya, ileri görüşleriyle zihin dünyamı aydınlatan Doç. Dr. Necmi DERİN hocama, çalışmayı okuyup destek olan Arş. Gör. Alaattin TEKİN'e ve çalışmanın kemale ermesinde büyük bir katkısı olan Arş. Gör.

Mehmet ÇAVDAR'a ayrıca tüm bu süreç boyunca beni yalnız bırakmayan aileme ve sevgili eşime şükranlarımı sunarım.

Betül FİDANTEK
Diyarbakır 2020

ÖZET

Çalışmamız giriş hariç toplamda üç bölümden oluşmaktadır. Girişte çalışmamızın konusu, amacı ve önemi ele alınmaktadır. Birinci bölümde öncelikle hitabet sanatının mantık ilmindeki yeri ve önemi incelenmekte ve daha sonra hitabet sanatının tanımı, tarihçesi, konusu ve amacı ele alınmaktadır. Ayrıca hitabet sanatının yapısı, hitabet sanatında kullanılan önerme türlerine ve hitabet sanatının çeşitlerine de değinilmektedir.

İkinci bölümde ise Hz. Muhammed'in hitabeti ve hitabetinin kaynağı detaylı olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca bu bölümde Hz. Muhammed'in de muhataplarına hitap ederken kullandığı beden dili ve takınmış olduğu tavır üzerinde durulmakta ve hitabette neleri gözettiği, hitabetin hangi inceliklerini kullandığı ele alınmaktadır.

Son bölümde ise öncelikle Vedâ hutbesinin tarihi, yeri ve katılımcılarıyla ilgili bilgiler verilmekte daha sonra da Hz. Muhammed'in Vedâ hutbesi mantiki açıdan tahlil edilmektedir. Çalışmamızın asıl uygulama alanı olan bu bölümde Vedâ hutbesi metni mantiki açıdan tahlil edilirken kullanılan önerme türleri ve akıl yürütmeler tek tek tespit edilmeye çalışılmaktadır.

Anahtar Sözcükler

Hz. Muhammed, Hitabet, Vedâ hutbesi, Mantık, Kıyas, Önerme

ABSTRACT

Except introduction , our study consists of three parts in total. In the introduction, the subject, aim and importance of our study are discussed. In the first part, firstly the place and importance of rhetoric in logic science is examined and then the definition, history, subject and purpose of rhetoric are discussed. In addition, the structure of rhetoric, the types of propositions used in rhetoric and the types of rhetoric are also mentioned.

In the second part, the Prophet Muhammad's rhetoric and its origins are evaluated in detail. In addition, the body language and the attitude that Prophet Muhammad used to address his interlocutors and what he observed, and which the niceties of rhetoric he was used are discussed.

In the last part, firstly the information about the history, place and participants of the farewell sermon is given and then the Farewell Sermon of the Prophet Muhammad is analyzed logically. In this section, which is the main area of application of our study, the types of propositions and reasoning used while analyzing the Farewell Sermon text logically are tried to be determined one by one.

Keywords

The Prophet Muhammad, Rhetorical, Farewell Sermon, Logic, Syllogism, Proposition

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ÖN SÖZ ..... **I**

ÖZET ..... **III**

ABSTRACT ..... **IV**

İÇİNDEKİLER ..... **V**

KISALTMALAR ..... **IX**

GİRİŞ **1**

1. ÇALIŞMANIN ÖNEMİ VE AMACI **1**

2. ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ VE ANA PLANI **3**

3. ÇALIŞMADA KARŞILAŞILAN ZORLUKLAR **3**

BİRİNCİ BÖLÜM

HİTABET SANATINA GENEL BAKIŞ

1.1. HİTABET SANATI VE İŞLEYİŞİ **5**

1.1.1. Hitabet Sanatının Tanımı 5

1.1.2. Hitabet Sanatının Tarihçesi 9

1.1.3. Hitabet Sanatının Konusu ve Amacı 11

1.1.4. Hitabet Sanatının Önemi 13

1.2. HİTABET SANATININ YAPISI VE ÖNERMELERİ **15**

1.2.1. Hitabet Sanatının Yapısı 15

1.2.2. Hitabet Sanatının Önermeleri 16

1.2.2.1. Makbulât 16

1.2.2.2. Maznunât 17

1.2.3. Hitabet Sanatında İkna Yöntemleri 18
1.2.3.1. Teknik Olan İkna Yöntemleri 19
1.2.3.1.1. Matvi Kıyas 19
1.2.3.2.2. Analoji 21
1.2.3.2. Teknik Olmayan İkna Yöntemleri 22
1.2.3.2.1. Yasalar 22
1.2.3.2.2. Tanıklar 22
1.2.3.2.3. Anlaşmalar 22
1.2.3.2.4. İşkenceler 23
1.2.3.2.5. Yeminler 23

1.3. HİTABET SANATININ UNSURLARI 24
1.3.1. Hitabet Sanatının Temel Unsurları 24
1.3.1.1. Hatip 24
1.3.1.2. Muhatap 25
1.3.1.3. Hitap 26
1.3.2. Hitabet Sanatının Yardımcı Unsurları 27
1.3.2.1. Kanal 27
1.3.2.2. Engeller 28
1.3.2.3. Ortam 28
1.3.2.4. Geri bildirim 29

1.4. HİTABET SANATININ İFADE ŞEKİLLERİ 30
1.4.1. Yazılı Hitabet 30
1.4.2. Sözlü Hitabet 31

1.5. HİTABET SANATININ TÜRLERİ 32
1.5.1. Konusu Yönünden Hitabet Türleri 32
1.5.1.1. Askeri Hitabet 32
1.5.1.2. Siyasi Hitabet 33
1.5.1.3. Adli ve Hukuki Hitabet 34
1.5.1.4. Akademik Hitabet 34
1.5.1.5. Dini Hitabet 35
1.5.2. Şekil Yönünden Hitabet Türleri 35

1.6. DİNİ HİTABET VE ÇEŞİTLERİ 39
1.6.1. Dini Hitabet 39
1.6.1.1. Dini Hitabetin Özellikleri 40
1.6.2. Dini Hitabetin Çeşitleri 40
1.6.3. Dini Hitabetin Uygulama Alanı 42
1.6.3.1. Mabet İçi Dini Hitabet 42
1.6.3.2. Mabet Dışı Dini Hitabet 43

İKİNCİ BÖLÜM

HZ. MUHAMMED'İN HİTABETİ

2.1. HZ. MUHAMMED'İN HİTABET AMACI 46

2.2. HZ. MUHAMMED'İN HİTABETİNİN KAYNAĞI 48
2.2.1. Kur'an-ı Kerim 48
2.2.2. Yetiştiği Ortam 50
2.2.3. Tarihsel Arka Plan ve Birikim 51

2.3. HZ. MUHAMMED'İN HİTABET ÖZELLİKLERİ 51
2.3.1. Şekil Açısından Özellikleri 51
2.3.1.1. Konuşmalarında Sanat Kaygısı Taşımamak 51
2.3.1.2. Konuşmasını Yeteri Kadar Yapmak 52
2.3.1.3. Konuşmalarının Tane Tane Olması 53
2.3.1.4. Konuşmasında Sözleri Dikkatli Seçmek 54
2.3.1.5. İrticalen Konuşmak 54
2.3.1.6. Hz. Muhammed'in Hitabetinde Beden Dili 55
2.3.2. İçerik Açısından Özellikleri 56
2.3.2.1. Gaye ve İnanç 56
2.3.2.2. Samimiyet ve Alçak Gönüllülük 57
2.3.2.3. Bilgi 58
2.3.2.4. Doğruya ve Gerçeğe Bağlılık 59
2.3.2.5. Merhamet ve Hoşgörü 60
2.3.2.6. Cesaret ve Suallere Açıklık 60
2.3.2.7. Dile Hakimiyet 61

2.4. HZ. MUHAMMED'İN HİTABETTE GÖZETTİĞİ İNCELİKLER 62
2.4.1. Muhatabı Tanımak 62
2.4.2. Muhatapları Dinlemek 63
2.4.3. Muhatabın Güvenini Sağlamak 63
2.4.4. Muhataplara Anlayacakları Dilde Hitap Etmek 64
2.4.5. Muhatapları Sıkmayacak Şekilde Konuşmak 65

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

VEDÂ HUTBESİNİN TAHLİLİ

3.1. VEDÂ HUTBESİNİN TARİHİ, YERİ, ÖNEMİ VE AMACI 67
3.1.1. Vedâ hutbesinin Tarihi 67
3.1.2. Vedâ hutbesinin Yeri 68

3.1.3. Vedâ hutbesinin Önemi 69
3.1.4. Vedâ hutbesinin Amacı 70

3.2. VEDÂ HUTBESİ 70

3.3. VEDÂ HUTBESİNDE VURGULANAN BAZI KONULAR 75
3.3.1. Kul Hakkı 76
3.3.2. Sosyal Gerçeklik 77
3.3.3. Ekonomi 78
3.3.4. Aile ve Kadın 79

3.4. VEDÂ HUTBESİNİN İNSAN ÜZERİNDEKİ ETKİSİ 80

3.5. BİR HİTABET TÜRÜ OLARAK VEDÂ HUTBESİ 83

3.6. VEDÂ HUTBESİNDE KULLANILAN ÖNERMELER 84
3.6.1. İçerikleri Bakımından Önermeler 85
3.6.1.1. Makbulât 85
3.6.2. Yapıları Bakımdan Önermeler 85
3.6.2.1. Basit Önermeler 86
3.6.2.2. Bileşik Önermeler 88
3.6.2.2.1. Bileşikliği Açık Olan Önermeler 88
3.6.2.2.1.1. Şartlı Önermeler 88
3.6.2.2.1.2. Bağlantılı Önermeler 90
3.6.2.2.1.3. Nedenli Önerme 91
3.6.2.2.1.4. Ekli Önerme 91
3.6.2.2.2. Bileşikliği Açık Olmayan Önermeler 91
3.6.2.2.2.1. Çıkarmalı Önermeler 92
3.6.2.2.2.2. Karşılaştırmalı Önerme 93
3.6.2.2.2.3. Sınırlandırıcı Önermeler 93

3.7. VEDÂ HUTBESİNDE KULLANILAN İKNA YÖNTEMLERİ 94
3.7.1. Teknik Olan İkna Yöntemleri 95
3.7.1.1. Matvi Kıyaslar 95
3.7.1.2. Analojiler 99
3.7.2. Teknik Olmayan İkna Yöntemleri 101

SONUÇ 104

KAYNAKÇA 108

KISALTMALAR

c.c.	Celle Celâlühü
C.	Cilt
Çev.	Çeviren
D.Ü.	Dicle Üniversitesi
Ed.	Editör
Haz.	Hazırlayan
Hz.	Hazret
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
M.Ö.	Milattan Önce
M.S.	Milattan Sonra
s.	Sayfa
S.	Sıra
Sad.	Sadeleştiren
s.a.v.	Sallallahu Aleyhi Vesellem
TDV	Diyanet Vakfı
Yay.	Yayıncılık

GİRİŞ

1. ÇALIŞMANIN ÖNEMİ VE AMACI

Mantığın uygulama alanı olarak bilinen beş sanat, mantıkta epistemolojik açıdan ele alınmaktadır. Beş sanat; burhân, cedel, hitabet, şiir ve safsatadan oluşmaktadır. Çalışmamızda beş sanattan biri olan hitabet sanatı ele alınmakta ve Hz. Muhammed (s.a.v.)'in hitabeti Vedâ hutbesi örneği üzerinden değerlendirilmektedir. Hz. Muhammed'in Vedâ hutbesinde yer alan mantiki önermeler ve akıl yürütmeler peygamberlerin mantık ilmini uyguladıklarına bir delil teşkil etmektedir. Nitekim Gazzâlî (ö. 1111) bu durumu el-Kıstâsü'l-müstâkim adlı eserinde muallimi evvel'in Allah, muallimi sâni'nin Cebrail ve muallimi sâlis'in de Hz. Muhammed olduğu şeklinde dile getirmektedir.[1] Bu ifadesi ile Gazzâlî, klasik mantığın temel konularının Vahiy kaynaklı olduğunu ve bunları ortaya koyanın Allah, öğreticisinin Cebrail uygulayıcılarının da peygamberler olduğunu belirtmektedir. Bu durum Vedâ hutbesinin mantıki açıdan tahlilini konu alan çalışmamızın önemini ortaya koymaktadır.

Yapılan literatür taramasında hitabet kavramı; kelimelere hayat verme, dinleyicileri ikna etme, belli bir durumda elde var olan inandırma yollarını gözlemleme yetisi olarak ifade edilmektedir. Daha genel bir ifadeyle hitabet; belli bir mekânda, bir hatibin dinleyici kitlesine ulaştırmak istediği mesajı, etkili, güzel ve düzenli bir konuşma ile sunmasıdır. Hatibin; bilgi, duygu ve düşüncelerini muhataplarına ikna edici ve etkileyici bir üslupla sunması hitabet sanatının içeriğini oluşturan makbulât ve maznunât türü önermelerle mümkün olmaktadır.

Makbulât iyi ve seçkin insanların kullandığı ve doğru olduğu kabul edilen

[1] Ebû Hâmid el- Gazzâlî, **el-Kıstâsü'l-Müstakim**, İbrahim Çapak (Çev.), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2016, s. 40-50.

önermelerdir. İlim sahibi, güvenilir kimselerden işitilen makbulât türü sözlerin hayat bulmaları daha kolaydır. Zannîyât türü önermeler ise doğruluğu kesin olmamakla beraber zihne çelişiğinin gelmesi de mümkün olanlardır. Bu da dinleyici kitleleri tarafından uygulanmasını zorlaştırır. Zan belirten ifadeler makbulâttan olan ifadelerden kesinlik değeri açısından daha düşüktür.

Çalışmamızın önemi bağlamında hitabet sanatının tanımı, amacı, tarihçesi ve çeşitleri gibi konular incelenmektedir. Konunun amaç kısmında hitabetin tanımı ele alınmakta ve Hz. Muhammed'in hitabeti hem genel bağlamda hem de Vedâ hutbesi bağlamında incelenmektedir. Bu amaç doğrultusunda Hz. Peygamber'in insanları etkilemesi, bir topluluğa karşı olan duruşu belirtilmeye çalışılmaktadır.

Yaptığımız araştırmalara göre Hz. Muhammed'in hitabetini Vedâ hutbesi bağlamında bir mantık konusu olarak inceleyen herhangi bir çalışmaya rastlayamadık. Dolayısıyla çalışmamızın mantık bilimi açısından önemli bir yere sahip olacağı kanaatindeyiz. Tezimiz ile ilgili yapmış olduğumuz incelemeler sonucunda çalışmamızın, süregelmiş hutbe çalışmalarıyla ayrıştığı noktalar mevcuttur. Temel İslami Bilimler alanlarında yapılmış olan çalışmalarda Vedâ hutbesi başlığına birçok yerde rastladık. Bu çalışmalar kendi alanlarıyla ilgili çıkarımlarda bulunmuşlardır. Biz ise çalışmamızda Vedâ hutbesi başlığını mantiki bir tahlil ile ele almaya çalıştık. Vedâ hutbesinde ifade edilen cümle yapılarını ele alırken mantık ilmindeki önerme ve akıl yürütmeleri kullanarak tahlil etmeye çalıştık. Bu durum bizi diğer alanların Vedâ hutbesinde yapmış olduğu çalışmalardan ayrıştırmaktadır.

2. ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ VE ANA PLANI

Çalışmamızın birinci bölüm başlığını hitabet sanatı ve işleyişi oluşturmaktadır. Hitabet genel olarak ele alınmaya çalışılırken aynı zamanda hitabet sanatının tanımı, tarihçesi, konusu, amacı ve önemi ele alınarak detaylandırılmaktadır. Daha sonra hitabet sanatının yapısı ve önermelerin neler olduğu alt başlıklar halinde genişletilmektedir. Akabinde hitabet sanatının temel ve yardımcı unsurlarını, ifade şekillerini, hitabetin konuları ve şekilleri yönünden türlerini incelenerek dini hitabet ve çeşitleri açıklanmaktadır.

Çalışmamızın ikinci bölümünde ise Hz. Muhammed'in hitabetinin amacı ve kaynaklarının neler olduğu incelenmektedir. Hz. Muhammed'in hitabetinde üzerinde durulan husus ise otorite kabul edilen bir peygamberin insanlara hitap ederken ne gibi önermeler ve cümleler kurduğu davranışlar sergilediği olmuştur. Bu gözettiği söz davranışlarda muhatabı tanıyarak, dinleyerek, güvenlerini sağlayarak, anlayacakları dilde hitap etmesi gibi konulara değinilmektedir. Dolayısıyla peygamberin hitabetinin özellikleri şekil ve içerik açısından genişletilerek alt başlıklar şeklinde açıklanmaktadır.

Çalışmamızın asıl uygulama alanı olan üçüncü bölümde ise öncelikle Vedâ hutbesinin tarihi, yeri, önemi, amacı ve katılımcılar gibi konulara değinilmektedir. Daha sonra Vedâ hutbesinin ana metni verilerek Vedâ hutbesinde kullanılan önerme yapıları ve içerikleri bakımından alt başlıklar şeklinde açıklanmaktadır. Bu başlıklar içerisinde Vedâ hutbesinde geçen cümle yapıları mantiki forma aktarılmaktadır. Yine hutbe metni üzerinde geniş bir mantiki tahlil ile hutbede kullanılan akıl yürütme çeşitleri örneklerle gösterilmeye çalışılmaktadır. Bu mantiki tahlil sonrasında Vedâ hutbesinde kullanılan hususlar ele alınıp hutbenin insan üzerindeki etkisine değinilmekte ve tez sonlandırılmaktadır.

3. ÇALIŞMADA KARŞILAŞILAN ZORLUKLAR

Çalışmamızın bir bütün olarak meydana gelmesi sürecinde birçok güçlükle karşılaşılmıştır. Vedâ hutbesinin tarihçesiyle ilgili net bir bilgi olmayışı, ulaşabildiğimiz

kaynaklarda farklı yorumların olması karşılaştığımız zorluklardan birisi olmuştur. Nitekim hutbe metninin günümüze kadar birden fazla raviden aktarılarak gelmiş olması bizi farklı hutbe metinleriyle karşı karşıya bırakmıştır.

Özellikle son bölümde Vedâ hutbesinin klasik kaynaklarda pasajlar halinde bulunması farklı kişiler tarafından nakledilmesi Vedâ hutbesini bir bütün olarak ele alıp incelememizi zorlaştıran sebeplerden birkaçıdır. Tüm bu zorluklara ve sınırlılıklara rağmen farklı pasajlar halinde sunulan Vedâ hutbesi, çalışmamızda bir bütün olarak ele alınıp mantiki açıdan değerlendirilmeye tabi tutulmaktadır.

Karşılaştığımız diğer bir sorun ise böyle bir çalışmanın ilk defa yapılıyor olmasıdır. Bu bağlamda Vedâ hutbesinde kullanılan önerme ve akıl yürütmelerin tespiti bizim oldukça zorlandığımız bir husus olmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

HİTABET SANATINA GENEL BAKIŞ

1.1. HİTABET SANATI VE İŞLEYİŞİ

1.1.1. Hitabet Sanatının Tanımı

Hitabet Arapça bir kelimedir. خطب يخطب خطابة kökünden gelir.[2] Arapça aslı hatâbe olan kelime "hutbe okuma, güzel söz söyleme, vaaz ve nasihat etme" gibi anlamlara gelmektedir.[3]

Antikçağ'da, geniş anlamıyla dili ikna edecek biçimde kullanma sanatı olarak bilinen hitabet, Eski Yunanca rhetorikos (konuşmacıya ilişkin olan, yetenekli bir konuşmacı olmaya uygun olan) sıfatından türeyen rhetorike tekhne terimi ile karşılanmaktadır. Bu sanatı uygulayan kişiye ise Eski Yunanca da rheo fiilinden türemiş bir isim olan rheter ya da rhetor denilmektedir. Rhetor kelimesine ilişkin olan rhetoreuo fiili ise söz sanatını icra etme, kitleler önünde konuşma, pratik konuşma ve nutuk anlamında kullanır.[4]

Aristoteles (384-322)'e göre hitabet kavramı diyalektiğin karşılığında kullanılmaktadır. Dizgesel olarak ele alınacak bir konudur. Delillerle inandırma hitabet sanatının özünü oluşturmaktadır. Kısaca hitabet "belli bir durumda elde var olan inandırma yollarını kullanma yetisidir"[5] Dolayısıyla, herkes hitabeti farklı şekillerde ve farklı yerlerde kullanmaktadır. Çünkü bir dereceye kadar, bütün insanlar zaman zaman

---

[2] Ahmet Lütfi Kazancı, **Peygamberimizin Hitabeti**, Ensar Yayınları, İstanbul 2018, s. 22.
[3] Mahmut Kaya, "Hitabet", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1998, C. 18, s. 156.
[4] Çiğdem Dürüşken, **Roma'da Rhetorica Eğitimi**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2001, s. 1.
[5] Aristoteles, **Retorik**, Mehmet H. Doğan (Çev.), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2018, s. 19.

görüşleri tartışma ve doğrulama, kendilerini savunma ve başkalarına karşı çıkma girişiminde bulunmaktadırlar. Sıradan insanlar bunu ya rastgele ya da yanlışlıkla edinilmiş alışkanlıklar yüzünden yapmaktadır. Her iki yol da mümkün olduğuna göre, konu dizgesel (sistematik) olarak açık bir şekilde ele alınabilir. Çünkü bazı konuşmacıların pratikle bazılarınınsa kendiliğinden başarılı olmalarının nedenini araştırmak mümkündür. Böyle bir araştırmanın da bir sanatın işlevi olduğu konusunda herkes fikir birliğinde olacaktır.[6]

Hitabet, bir şeyler anlatmak için sözü başkasına yöneltmek ve topluluk önünde etkili ve düzgün söz söyleme sanatı ya da güzel konuşan bir hatibin bir kısım insanları ikna etmek amacıyla yaptığı düz cümlelerden oluşan konuşma şeklinde de tanımlanabilir.[7]

Quintilianus (35-100)'a göre hitabet iyiyi ifade etme sanatıdır. Çünkü hitabet hem söylemin tüm yetkinliklerini hem de hatibin ahlakını kucaklar, bundan dolayı iyi insan olmadan gerçekten iyi konuşmak mümkün değildir.[8] Bu da teoriyle pratiğin bir olmasının önemini vurgulamaktadır.

Fârâbî (ö. 950)'nin hitabet tanımı şöyledir: Hatâbî sözler, özellikleri itibariyle, kendileri ile insanların herhangi bir görüş hakkında ikna edilmesi ve onun zihninin kendisine söylenene güvenmeye ve onun ister daha zayıf ister daha güçlü olsun, bir şekilde tasdike meylettirilmesini amaçlayan sözlerdir.[9] Hitabet, amacı on kategorinin hepsinde ikna oluşturmak olan kıyasî bir sanattır. Dinleyicinin nefsinde bu şeylerle ilgili olarak ortaya çıkan kanaat hitabetin eylemlerinin nihai amacıdır.[10] Hitabet bu amacı

---

[6] Aristoteles, **Retorik**…, s. 33.
[7] İsmail Lütfi Çakan, **Dînî Hitabet Çeşitleri - İlkeleri - Örnekleri**, İFAV Yayıncılık, s. 5.
[8] Michel Meyer, **Retorik**, İsmail Yerguz (Çev.), Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2009, s. 12.
[9] Ebû Nasr el- Fârâbî, **Mantığa Giriş Risâleleri**, Yaşar Aydınlı (Çev.), Litera Yayıncılık, İstanbul 2018, s. 114.
[10] Ebû Nasr el- Fârâbî, **Kitâbu'l-Makûlât ve Kitâbu'l-Hatâbe**, Ali Tekin (Çev.), Klasik Yayınları, İstanbul 2019, s. 64.

gerçekleştirmek için, makbulât ve zannîyât[11] türü önermeleri kullandığından, bu önermelerden oluşan kıyas şeklinde de ifade edilmektedir.[12]

Seyfüddin el-Âmidî (ö. 1233)'ye göre de hitabet, maddesi makbulât ve maznunâttan oluşan kıyaslardır. Âmidî hitabetin amacı burhân ve cedel de olduğu gibi istidlal değil, dinleyenleri ikna etmek, bir fikri savunmak amacıyla teşvik edici olmak olarak tanımlamaktadır. Âmidî'ye göre hitabette temel iddia ''amûd''[13] kavramıyla ifade edilir ve temel iddiayı destekler nitelikte bulunan yan unsurların olduğunu ifade eder. Bu yan unsurları ''a'vân'' olarak ifade etmektedir. A'vân diye tanımladığı bu unsurlar; hitap edenin toplumsal konumu, ilmi, ahlakı, itibarı, sözünün akıcılığı, dinleyenlere duymayı istediklerini dillendirebilmesi ve kıyafetinin düzenli olması gibi özellikleri ifade eder. Hitabı yapan kimseyi ise ''hatip'' olarak adlandırmaktadır.[14]

Esirüddin el-Ebherî (ö. 1265) hitabeti, kendisine inanılan bir şahıstan doğru kabul edilerek alınan öncüllerden veya doğru olduğu zannedilen öncüllerden telif edilen kıyas şeklinde tanımlamaktadır. Ebherî'ye göre hatabe, makbulât ve maznunâttan olan öncüllerden hâlî kalamayan kıyas türüdür.[15]

Necmüddîn el-Kâtibî (ö. 1277)'ye göre de makbulât ve maznunâttan telif edilen kıyas hatabe diye isimlendirilir. Hatabenin amacının ise, dinleyenin ahlakının terbiye edilmesi ve dini emirler gibi kendisine faydalı olan hususlara teşvik edilmesi olduğunu söylemektedir.[16]

---

[11] İbn Sînâ, **El-İşârât Ve't-Tenbîhât**, M. MACİT, A. DURUSOY, E. DEMİRLİ (Çev.), Litera Yayıncılık, İstanbul 2013, s. 70.; Ferruh Özpilavcı, **Kâtibî Şemsiyye Risâlesi Tahkik Çeviri ve Şerh**, Litera Yay., İstanbul 2017, s. 429.; Ebû Hâmid el- Gazzâlî, **Mi'yâru'l-İlm**, Ali Durusoy-Hasan Hacacak (Çev.), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2013, s. 270.; Necati Öner, **Klasik Mantık**, Divan Yayınları, İstanbul 2011, s. 204; Nazım Hasırcı, **Klasik Mantık El Kitabı**, Araştırma Yayınları, Ankara 2017, s. 240

[12] İbn Sînâ, **El-İşârât Ve't-Tenbîhât**…, s. 70.; Hasırcı, **Klasik Mantık El Kitabı**…, s. 240.; Öner, **Klasik Mantık**…, s. 205.; İbrahim Çapak, **Anahatlarıyla Mantık,** Ensar Yayınları, İstanbul 2012, s. 200.

[13] Arapça bir kavram olup bel kemiği, direk, sütun, yukardan aşağı dik inen çizgi anlamlarına gelmektedir.

[14] Seyfüddin el-Âmidî, **Mantık, Felsefe ve Kelâm Terimleri Sözlüğü**, Bilal TAŞKIN-Osman Nuri DEMİR (Çev.), İz Yayıncılık, İstanbul 2018, s. 85-86.

[15] Ferruh Özpilavcı, **Ebherî Îsâgûcî ve Şerhi**, Litera Yayıncılık, İstanbul 2017, s. 60.

[16] Özpilavcı, **Kâtibî Şemsiyye Risâlesi…**, s. 429.

Hitabet şahsi ve fıtri bir yetenektir. Bu yetenek de birinde ya mevcuttur ya da mevcut değildir. [17] Yeteneği olan veya olmayan pek çok insan birine veya birilerine hitap etmek zorunda kalabilmektedir. Bu eylemi bazı insanlar ustaca yerine getirirken bazıları ise bu konuda zorlanabilmektedirler. Bunun nedeni mantık ilmini bilip bilmemekle ilgili olduğunu söylemek mümkündür. Mantık ilmini bilen güzel söz söyleme sanatı[18] olan hitabeti etkili bir şekilde kullanabilir. Bu sanatın asıl fonksiyonu ise şeyler üzerinde hasıl olmuş genel kanaat ve inançları aydınlatmak, düşünceleri değiştirmek, insanları rezilliklerden ve kötülüklerden uzaklaştırıp fazilet ve kemal sahibi olmaları için ikna etmeye çalışmak, yaygın düşünce ve kanaatlere uygun olarak vicdanları uyarmaktır.[19] Bundan dolayı klasik mantık kitaplarında hitabet sanatının asıl amacı insanları faydaları olan şeylere yöneltmek, o konuda rağbetlerini arttırmak, zararlarına olan şeylerden nefret ettirmek veya uzaklaştırmak şeklinde ifade edilmektedir.[20]

Hitabet sanatını kullanan kişilerin gerçekte yaptığı eylem de budur. Güzel ve etkili konuşma noktasında hitabet sanatını bilmenin faydaları olduğu gibi Yüce Allah'ın emirlerine saygı ve itaat, yaratıklarına da şefkat ve merhamet hususlarında ve benzeri konularda hitabetin birçok yararı bulunmaktadır.[21] Ayrıca buraya kadar yapılan hitabet tanımlarının farklı olmasına rağmen hitabetin düzenli ve etkili söz söyleme sanatı olduğu noktasında tüm tanımlar birleşmektedir.

Hitabette kullanılan sözlerin doğruluğu kadar inandırıcı ve ikna edici olmaları da önem arz etmektedir. Söz ve eylemin birliği de bir kişiye veya topluma hitap etme noktasındaki inandırıcılığı arttırmaktadır. Hitabet noktasında sözler düzenli bir şekilde kullanılmalı ve her bir sözün nereye gittiği de iyi bilinmelidir. Bunun planının hitap

---

[17] Nejat Muallimoğlu, **Bütün Yönleri ile Hitabet**, Avcıol Yayınları, İstanbul 2016, s. 6.
[18] Kazancı, **Peygamberimizin Hitabeti**…, s. 24.; İbrahim Emiroğlu, **Klasik Mantığa Giriş,** Elis Yayınları, Ankara 2017, s. 221.
[19] İbrahim Emiroğlu ve Hülya Altunya, **Örnekleriyle Mantık Sözlüğü**, Litera Yayıncılık, İstanbul 2018, s. 135.
[20] Hasırcı, **Klasik Mantık El Kitabı**…, s. 240.
[21] Ahmet Cevdet Paşa, **Mi'yâr-ı Sedât**, Hasan Tahsin FEYİZLİ (Sadeleştiren), Fecr Yayınevi, Ankara 1998. s. 169.

etme eyleminin gerçekleştirilmesinden önce yapılması dinleyici kitlesi açısından önemlidir.

1.1.2. Hitabet Sanatının Tarihçesi

Tarihi seyir içerisinde hitabet sanatının ilk olarak M.Ö. V. yüzyılda Sicilya'da yöneticiler ile halk arasındaki arazi kavgalarının neden olduğu bir çatışma ortamında ortaya çıktığı ifade edilmektedir. O dönemde Sicilya'nın başında bulunan diktatör yöneticiler askerlere dağıtılması amacıyla halkın topraklarına el koymuş ve bir kısım toprak sahibini de sürgüne yollamıştır. Bu olay beraberinde bir dizi ayaklanmalar ve karışıklıklar meydana getirmiş, sonuçta da bu diktatörler devrilmiştir. Belli bir zaman geçtikten sonra, halkın eski topraklarına kavuşmasını sağlamak amacıyla, başında hukuk bilgisinden yoksun, eski olayları anımsayanlar ya da anımsadıkları varsayılanların bulunduğu halk mahkemeleri kurulmuş ve bu tür davalara bakmaya başlanılmıştır. Bu mahkemelerde halkın kendi hakkını, konuşma yetisini kullanarak savunması ve doğru olana en yakın şekilde konuşanın jüri üyelerini etkilemesi, konuşmanın çeşitli alıştırmalarla öğretilebilirliğini ortaya koymuştur.[22] Bu öğretimin öncülüğünü ise ilk defa para karşılığında hitabet dersi veren ve bu konuda kitap yazan kişinin Sicilyalı Koraks (M.Ö. V. yüzyıl) olduğu belirtilmektedir. Koraks Grekçe'de "karga" anlamına gelmektedir. İslamî kaynaklarda ondan Gurâb el-Hatib diye söz edilmektedir. Öğrencisi Tısias da onun koyduğu ilkeler doğrultusunda hitabetle ilgili bir eser kaleme almış, ayrıca Atina'nın en ünlü hatiplerinden Lysias (M.Ö. 445-380), Gorgias (M.Ö. 485-380) ve Isokrates (M.Ö. 436– 338)'i yetiştirmiştir.[23] Gezginci öğretmenler adı verilen bu sofistler hitabeti sistemli bir eğitim aracı haline getirmişler ve düşüncelerinin temeline oturtmuşlardır.[24] Atina'da varlık gösteren sofistler şehir şehir dolaşıp gençlere hitabet

[22] Dürüşken, **Roma'da Rhetorica Eğitimi**…, s. 7.
[23] Kaya, "Hitabet", **TDV İslam Ansiklopedisi**..., s. 156.
[24] Dürüşken, **Roma'da Rhetorica Eğitimi**…, s. 8.

dersleri vermek suretiyle toplumda etkili olmuş bir düşünce akımının yayılmasına yol açmışlardır.[25] Bu yüzden hitabet sanatı hayatın bir parçası haline gelmiştir.

Antik dünyanın üç büyük filozofu Sokrates (M.Ö. 469-399), Platon (M.Ö.428-348) ve Aristoteles sofistlerle mücadele etmişlerdir. Sokrates, düşüncenin yapı taşları olan kavramları sorguladığı için sofistlikle suçlanmış, zayıf delili güçlü, güçlüyü zayıf göstermenin yöntemini öğreterek gençlerin zihnini çeldiği ileri sürülmüştür.[26] Platon hitabeti bütünüyle ahlak açısından değerlendirerek hitabete karşıt olarak diyalektiği savunmuş ve hitabeti şiddetle eleştirmiş ve hatipleri de hakikat bilgisine sahip olmaksızın inandırma yollarına başvurdukları için reddetmiştir.[27] Platon'a göre hitabet, yargı yerlerinde yargıçları, meclislerde üyeleri, halk toplantısında ve bütün yurttaş toplantılarında bulunanların sözle kandırma kudreti şeklinde tanımlamaktadır.[28]
Aristoteles ise İslam mantıkçıları tarafından Kitâbü'l-hatâbe adıyla tanınan ünlü Rhetorica'sında, daha önceki ve çağdaşı olan ünlü hatiplerin ve bu konuda yazan müelliflerin görüşlerini aktarmanın yanı sıra mantığı hitabete uygulayarak bu sanata yeni boyutlar kazandırmıştır.[29]

Aristoteles tarafından Yunan'da inşa edilen mantık bilimi, buradan Mısır-İskenderiye'ye yayıldı ve bu bölgede büyük bir rağbet gördü. Aristoteles'in dokuz kitaptan oluşan mantık külliyatı İskenderiye, Antakya, Harran, Cundişapur gibi merkezlere de intikal etmiş ve en nihayetinde bilim, kültür ve tercüme faaliyetlerinin merkezi haline gelen Bağdat'ta çok daha üst bir noktaya çıkmıştır.[30] Aristoteles'in mantık külliyatıyla beraber İslam dünyasına aktarılan hitabet başta Fârâbî ve İbn Sînâ (ö.

---

[25] Abdulkadir Çoşkun, **İbn Sînâ Felsefesinde Retorik**, Litera Yay., İstanbul 2014, s. 14.
[26] Kaya, "Hitabet", **TDV İslam Ansiklopedisi**..., s. 156.
[27] Dürüşken, **Roma'da Rhetorica Eğitimi**…, s. 9.; Kaya, "Hitabet", **TDV İslam Ansiklopedisi**..., s. 156.
[28] Platon - Cassius Longinos, **"Siyaset ve Retorik"**, Ahmet Aydoğan (Yayına Haz.), İz Yayıncılık, İstanbul 203, s. 194.
[29] Kaya, "Hitabet", **TDV İslam Ansiklopedisi**..., s. 156-157.
[30] Nazım Hasırcı, *"Mantık Biliminin İslam Dünyasına Geçişinde Harran Okulunun Önemi"*, **D.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. 8, S. 2, s. 283-284.; Özpilavcı, **Fârâbî'nin Önerme Anlayışı**…, s. 45.

1037) olmak üzere farklı filozoflar tarafından değişik metinler çerçevesinde değerlendirilmiştir.[31]

Fârâbî mantık ilmine başlamadan önce varlık, düşünce, dil ve yazı ayırımı ile bunlar arasındaki ilişkinin mahiyetinin bilinmesi gerektiğine vurgu yapmaktadır. Hitabetin ortaya çıkışını da bu bağlamda aktarmaktadır. Fârâbî'ye göre lafızlar alametleri yapıldıkları anlamlar üzerinde karar kılıp da her bir lafız her bir anlamı, birden çok lafız bir anlamı ve bir lafız ise birçok anlamı ifade ettiğinde ve delalet ettirdikleri anlamlar üzerine sabit hale geldikten sonra insanlar, nesihe ve mecaza yönelmişlerdir. Daha sonra ise ilk olarak hatabe, ardından da şiir sanatı ortaya çıkmıştır.[32] Fârâbî'nin söylediklerinden hareketle hitabet sanatının insanlığın varlık sahasına çıktığı andan itibaren var olduğunu söylemek mümkündür.

1.1.3. Hitabet Sanatının Konusu ve Amacı

Hitabetin belli bir konusu bulunmamasına rağmen her şey hitabete konu olabilmektedir. Çünkü hitabet, herhangi bir konuda muhatapları ikna etmeyi esas almaktadır.[33] Bundan dolayı hitabetin konusu hatibin konuşmasında esas olan ana fikirdir. Her konuda güzel ve düzgün konuşmak esas olduğuna göre hitabetin konusuna varlık, düşünce, fikir vb. şeyler girebilmektedir. Bu yönüyle hitabetin konusu sınırsızdır.[34] Hitabetin birçok çeşidi bulunmaktadır. Bunlardan biri olan dini hitabetin konusu ise, din ve dinin kendine özgü esaslarının anlatılmasıdır. İslam kültüründe dini hitabetlerin değişmeyen konusu sadece İslam'dır.[35]

Hitabetin tanım açısından farklı amaçları bulunmaktadır. Mesela, hitabeti güçlü ve etkileyici konuşma olarak belirten bir görüşe göre hitabetin amacı, bir ülküyü veya fikri, bir gruba benimseterek bununla dinleyenleri harekete geçirmektir.[36] Hitabetin

---

[31] Çoşkun, **İbn Sînâ Felsefesinde Retorik**……, s. 15-16.
[32] Ferruh Özpilavcı, **Fârâbî'nin Önerme Anlayışı**, Litera Yay., İstanbul 2018, s. 111-114.
[33] Çakan, **Dînî Hitabet Çeşitleri**…, s. 6.
[34] H. Mehmet Soysaldı, **Dini Hitabet**, Bizim Büro Basımevi, Ankara 2002, s. 15.
[35] Çakan, **Dînî Hitabet Çeşitleri**…, s. 9.
[36] Mehmet Doğru, **Hitabet**, Damla Yayınları, İstanbul 2000, s. 17.

amacı sadece konuşmak olmamakla beraber bir fikri, bir düşünceyi veya bir konuyu imkân ölçüsünde, usulünce dinleyicilere aktarmak ve benimsetmektir.[37] Bu doğrultuda da muhataba söz söylemek ve ona duygu yüklemektir. Hitabet, ifade edilen fikirler doğrultusunda dinleyenleri harekete geçirmektir.[38] Bu hareket bir yönüyle insanlara şekil vermek olarak da ifade edilebilir.

Hitabetin amacının ne olduğu hususunda pek çok açıklama yapılmıştır. Hitabetin amacı ile ilgili olarak Aristoteles Rhetorica adlı eserinde hitabeti ve onu diğer ilimlerden, sanatlardan ayıran özelliklerini şöyle ifade etmektedir: "Hitabet, herhangi bir konuda ikna etme yollarını kullanma melekesidir. Bu, diğer ilim ve sanatlarda bulunmayan bir özelliktir. Çünkü onların amacı kendi konularıyla ilgili meseleleri öğretmektir, hitabetin amacının ise diyalektik gibi ikna etmek ve susturmak olduğunu belirtmektedir.[39] Ahmet Cevdet Paşa (ö. 1895) ise Mi'yâr-ı Sedât adlı eserinde hitabetin amacının insanları kendileri için faydalı olan şeylere yönlendirmek zararlı olan şeylerden de uzaklaştırmak olduğunu söylemektedir.[40]

Hitabet sanatının asıl görevi şeyler üzerinde hasıl olmuş olan genel kanaat ve inançları aydınlatmak, fikirleri değiştirmek, insanları rezilliklerden ve kötülüklerden uzaklaştırıp fazilet ve kemal sahibi olmaları için onları ikna etmek, yaygın düşünce ve kanaatlere uygun olarak vicdanları uyarmaktır.[41] İslam kültüründe ise hitabetin amacı İslam'ın gerçeklerini açıklamak ve üstün ahlakı, fertlerin vicdan ve yaşayışlarına hâkim kılmaya çalışmaktır.[42]

Bir tasdik türü ve ikna kabiliyetinin meleke haline gelmiş olması bakımından hitabet teknik bir yöntemdir ve her durumda mümkün olan ikna yollarını bulma ve

---

[37] Soysaldı, **Dini Hitabet**…, s.17.
[38] Doğru, **Hitabet**…, s. 17.
[39] Hüseyin Elmalı, "Hitabet", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1998, C. 18, s. 157.
[40] Ahmet Cevdet Paşa, **Mi'yâr-ı Sedât**…, s. 169.; Emiroğlu, **Klasik Mantığa Giriş**…, s. 222.
[41] Emiroğlu, **Klasik Mantığa Giriş**…, s. 222-223.
[42] Çakan, **Dînî Hitabet Çeşitleri**…, s. 10.

kullanma yetisi olarak ifade edilmektedir. Hitabet belli bir alanla sınırlı değil de Topikler gibi her konuyla ilgili olmasından dolayı diğer disiplinlerden farklılaşmaktadır. Kıyası retoriğe uygulayarak karşıdakini ikna etmenin genel geçer kurallarını belirleyen Aristoteles, retoriğin sınırlarını belirlemek için kendisinden öncekilerin eksikliklerine değinmiş ve retoriğin özünün önyargı, acıma, öfke ve benzeri coşkuların uyandırılması değil de matvi kıyaslar (örtük tasım) ve analoji (örneklem) olduğunu ortaya koymuştur. Böylece kendisinden sonra bu iki yöntem klasik hitabette vazgeçilmez olmaya başlamıştır.[43]

1.1.4. Hitabet Sanatının Önemi

İnsanı hayvanlardan ve diğer canlılardan ayıran onlardan üstün kılan en önemli özelliği aklıdır. Aklın varlığının anlamlı olabilmesi akledilen ve düşünülen şeylerin söze dönüştürülerek paylaşılmasıdır. Böyle bir şey gerçekleşmedikçe, düşünceler sessizliğe mahkûm edilmiş, akıl ise paslanmaya terk edilmiş olacaktır. Bundan dolayı konuşma aklın sağlığını destekleyen, geliştiren ve insanın kendisini savunmasını sağlayan bir unsurdur.[44] Konuşma sanatı aklın aktifliğine bir işarettir. Aktif olan bir akıl kendini geliştirip ifadeleri daha güçlü ve daha etkili bir şekilde dile dökebilmektedir.

Bir insanın kendisini mantıklı konuşma yoluyla savunması ile kolları ve bacaklarını kullanarak savunması arasında bir fark yoktur.[45] Nasıl ki kollar ve bacaklar fiili birer savunma aracı ise dil de sözlü bir savunma aracıdır. Bundan dolayıdır ki dil, kullanmasını bilen için mükemmel bir silahtır. Dil ile gönül almak da, gönül kırmak da mümkündür. Dil, dağınık bir yuvayı tekrar düzene koyabilmekte, düzenli bir yuvayı da bozabilmektedir.[46] İnsanın başarısı bir nevi günlük yaşantısında çevresiyle güzel ilişkilerde bulunmasına bağlıdır. Bunun yolu ise güzel ve etkili bir iletişimin ürünü olan güzel söz söyleme sanatını iyi bilmesine bağlıdır. Dili iyi kullanan bir kişi iyi

[43] Aristoteles, **Retorik**…, s. 19-26.; Çoşkun, **İbn Sînâ Felsefesinde Retorik**……, s. 81.
[44] Emin Özdemir, **Güzel ve Etkili Konuşma Sanatı**, Bilgi Yayınevi, Ankara 2016, s. 10.
[45] Aristoteles, **Retorik**…, s. 36.
[46] Kazancı, **Peygamberimizin Hitabeti**…, s. 25.

arkadaşlıklar kurar ve çevresi tarafından sevilir. Nitekim etkili bir dille yapılan bir isteğin karşısında hayır demek çoğunlukla mümkün olmamaktadır.[47] Bu da etkili ve yerinde kullanılan dil sayesinde mümkün olmaktadır.

Hitabet sanatını, bizi biz yapan konuşma yeteneği olarak tanımlamak mümkündür. Bu yetenek kaybolduğunda dış dünyayla olan iletişim büyük oranda kopmaktadır.[48] Aynı zamanda hitabetin öğretici, yol gösterici ve ikna edici olması gibi pek çok yararı bulunmaktadır. Nitekim bu özelliğiyle hitabet insan hayatında sosyal bir zorunluluk haline gelmektedir.[49] Hitabeti etkili kullanma toplum içinde bir rehber vasfında değerlendirilebilir. Bizlere nerede nasıl ifadeler kullanmamız gerektiğini öğretir. Bu da beraberinde güzel söz söylemeyi, söylenen güzel sözleri hayata geçirmeyi öğretir.

Güzel söz söylemenin önemi Kur'an-ı Kerim'de de sıkça ifade edilmektedir. Allah (c.c)'ın Hz. Muhammed'e "Allah'tan bir rahmet ile onlara yumuşak davrandın, şayet sen kaba ve katı yürekli olsaydın hiç şüphesiz etrafından dağılıp giderlerdi…" şeklinde hitap etmesi buna örnek olarak gösterilebilir. [50] Toplumda rehber vasfında olan Hz. Muhammed'in kaba ve katı yürekli olmayışı, bundan dolayı da etrafındaki insan gruplarının dağılmayışı hitabetin duygu yönünün de önemine vurgu yapmaktadır. İnsanlarla olan diyaloglarda kaba davranmanın bir iletişim engeli olduğunu söylemek mümkündür. Oysa iletişime geçilen kişilere merhametle yaklaşmanın insanlar arasındaki beraberliği ve birliği desteklediğini Allah Resulüne hitaben söylenen bu ayetten de açıkça anlaşılmaktadır.

Bazı mantık eserleri de hitabetin önemini belirtmek için hitabeti burhândan sonra ikinci sırada zikretmektedirler. Buradaki ifade içerik değeri açısından değil, kullanım ve sağladığı yarar açısındandır. [51] Bu duruma "Rabbinin yoluna hikmetle (burhân), güzel

---

[47] Soysaldı, **Dini Hitabet**…, s.17.
[48] Doğru, **Hitabet**…, s. 17.
[49] Emiroğlu, **Klasik Mantığa Giriş**…, s. 231.
[50] **Kur'an-ı Kerim**, Âli İmran suresi 3/159.
[51] Emiroğlu, **Klasik Mantığa Giriş**…, s. 230.

öğütle (hitabet) çağır; onlarla en güzel şekilde mücadele (cedel) et"[52] ayeti örnek olarak gösterilebilir.

Hitabetin önemini ve yararını daha iyi anlamak için ahlak ve siyasetle olan ilişkisinin bilinmesi önem arz etmektedir. Hitabet sanatının inceliklerini bilmeden siyaset yapmak pek mümkün değildir. İyi bir hatip, dinleyicileri büyüler ve onların kanaatlerini etkiler. Kuvvetli etkisinden dolayı kötü amaçlara alet olabilecek olan hitabeti "yaldızlı kelimelerle yalanı gerçek gibi göstermektir" diye tarif edenler de olmuştur.[53] Ancak bu değerlendirmede yerinde olmamıştır. Saatli bomba yapanı bırakıp saati suçlamak doğru bir hareket değildir. Nasıl kullanılacağı elimizde olan bir şeye doğrudan kötü damgasını vurmak anlamsızdır.[54]

1.2. HİTABET SANATININ YAPISI VE ÖNERMELERİ

1.2.1. Hitabet Sanatının Yapısı

Hitabette delillerin sunulmasının mantıkî bir sistemi olmalı ve bir yönteme dayanmalıdır. Bu da genellikle güzel sözlerin birbirine eklenmesiyle gerçekleşir. Güzel sözlerin irad edilmesi ise konu ve hitabetin türlerine göre değişiklik gösterir.[55]

Hitap ederken kullanılan malzeme ne kadar sağlam ve kaliteli olursa ortaya çıkan metnin yapısı da o derece etkileyici olur. Hitabet sanatı makbulât ve maznunât türü önermelerden kurulmaktadır. Makbulât türü önermeler toplum tarafından otorite kabul edilen kimselerce söylenen sözlerdir. Bu yüzden toplum tarafından kabul edilmesi ve onaylanması daha kolay olmaktadır. Hitabet noktasında da makbulât türü önermeler değer açısından maznunât türü önermelerden daha önce gelmektedir.

---

[52] **Kur'an-ı Kerim**, Nahl 16/125.
[53] Emiroğlu, **Klasik Mantığa Giriş**…, s. 231.
[54] Kazancı, **Peygamberimizin Hitabeti**…, s. 26.
[55] Emiroğlu, **Klasik Mantığa Giriş**…, s. 224.

1.2.2. Hitabet Sanatının Önermeleri

Bilindiği üzere mantık biliminde basit, bileşik ve kipli önermeler bulunmaktadır. Bunların alt çeşitleri vardır ve her biri de akıl yürütmelerde kullanılmaktadır. Bu önerme çeşitleri akıl yürütme kısmında şekil açısından beş sanatta ise hem şekil hem de içerik açısından ele alınmaktadır. Çünkü burhân, cedel, hitabet, şiir ve mugalata'dan oluşan beş sanat mantığın uygulama alanıdır.

Beş sanatta kullanılan önerme türleri mantık kitaplarında yakiniyat (evveliyat, fıtriyyat, müşahedat, hadsiyat, mücerrebat, mütevatirat), meşhurat, musellemat, makbulât, zanniyat, muheyyelat, vehmiyyat şeklinde sıralanmaktadır. [56] İslam mantıkçılarından olan Necmüddîn el-Kâtibî de Risaletu'ş-şemsiyye'de beş sanatta kullanılan bu önerme türlerini on iki olarak kabul etmekte ve bunların altı tanesini yakinî, altı tanesinin de yakinî olmadığına dikkat çekmektedir. [57] Hitabet sanatının kurulduğu önerme türleri olan makbulât ve maznunât ise yakinîyattan olmayan önermelerdir.

1.2.2.1. Makbulât

Gazzâlî'ye göre makbulât tevatür sayısından daha az olan bir cemaat veya atalarımız, üstatlarımız, önder âlimlerimiz gibi açık bir adalet ya da sınırsız ilmiyle başkaları içinde temayüz etmiş tek bir şahısın bize haber verdiği ve bizim de tasdik ederek inanmaya devam ettiğimiz şeylerdir.[58] Başka bir ifadeyle kendisine itimat edilen birinden, semavi bir durum nedeniyle ya da aklının veya dininin yüksek seviyede olması nedeniyle doğru kabul edilip alınan önermelerdir.[59]

---

[56] Ahmet Cevdet Paşa, **Mi'yar-ı Sedât**…, s.165-167.; Öner, **Klasik Mantık**…, s.201-205.; Emiroğlu, **Klasik Mantığa Giriş**…, s. 206-207.; Hasırcı, **Klasik Mantık El Kitabı**…, s.234.; Çapak, **Anahatlarıyla Mantık**…, s. 201.; Kamil Kömürcü, "Tasdik Türleri ve Beş Sanat", **Mantık**, (236-256), Grafiker Yayınları, Ankara 2016.
[57] Özpilavcı, **Kâtibî Şemsiyye Risâlesi**…, s.180-188.; Çapak, **Anahatlarıyla Mantık**…, s. 201.
[58] Gazzâlî, **Mi'yâru'l-İlm**…, s. 270.
[59] Özpilavcı, **Kâtibî Şemsiyye Risâlesi**…, s. 186.

Bu tip önermelerin doğruluğunun dayanak noktası onu söyleyenin sağladığı otoritedir.[60] Toplumda otorite kabul edilen kimseler toplumun belli bir kesimi için örnek teşkil ederler. Onun belli bir kesime hitap etmesi sıradan insanların hitap etmesi ile eşdeğer değildir. Bu durum bazen toplumdan topluma da değişebilmektedir. Makbulât, milletler, şehirler ve şahısların içinde bulundukları duruma göre değişiklik arz etmektedir. Bu nedenle her milletin veya her kavmin diğerlerinden farklı olan birer makbulâtı bulunabilmektedir.[61] İslam dininde Hz. Muhammed'in temsil ve otorite figürü olarak kabul edilmesi mezhep kurucularının da o mezhebe mensup kimseler tarafından birer otorite sahibi kabul edilmeleri bu konuya örnek teşkil etmektedir. Nu'man b. Sâbit (ö. 767) Hanefi mezhebi, Muhammed b. İdrîs (ö. 820) Şâfiî mezhebi açısından otorite kabul edilmektedir. Türkiye Cumhuriyeti için Mustafa Kemal Atatürk (ö. 1938), İran İslam Cumhuriyeti için Ruhullah Humeyni (ö. 1989) gibi isimler makbulâtın tarih boyunca var olduğunun birer göstergesidir.

Bunlarla birlikte, makbul önermelerin içerisinde yakinî öncüller de vardır. Bedihi olan öncül kabul görmüş kişiden, güvenilir kaynaktan ve en yetkin otoriteden duyulunca, o söylenen şey, aynı zamanda makbul öncül olmaktadır. Dolayısıyla kabul görmüş kişilerin söyledikleri makbul öncüllerin içerisinde bilgi açısından en sağlam olanından en zayıf olanına kadar her türlü öncülün olabileceği söylenebilir.[62]

1.2.2.2. Maznunât

Maznunât türü önermeler daimi ve değişmez özellikte olarak değil de çelişiğinin de mümkün olduğu akla gelmekle beraber nefsin daha çok meyletmesi sebebiyle tasdik edilen bazı hususlardır. Mesela "filan kişi ancak kuşku uyandırıcı şekilde, geceleyin dışarı çıkar" sözü bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Çünkü nefis bu hususa yönelerek, fiillerinde tedbirli davranmayı bu yönelme üzerine inşa eder. Ancak nefis,

[60] Öner, **Klasik Mantık**…, s. 204.
[61] Emiroğlu, **Klasik Mantığa Giriş**…, s. 217-218.
[62] Çoşkun Baba, **Retoriğin İkna Gücü**, Çizgi Kitabevi, Konya 2018, s. 81.

yöneldiği bu zanla beraber onun zıddının da mümkün olduğunun farkındadır.[63] Başka bir ifadeyle, zanna ittiba ile hükme varılan önermelerdir.[64]

Bu önermelerin hükmü yakinî değil zannîdir. Çünkü bu önermelerde ifade edilen şeyin çelişiğinin gerçekleşme imkanı bulunmaktadır.[65] Maznunât kesin ve sabit olmamakla birlikte benimsenen, tasdik edilen ya da ortaya çıkan görüşlerdir. Bu tür önermelerin çelişiğinin zihinde oluşma durumu her zaman vardır. Ancak zihin, burada o önermeye doğru inanma ve benimseme eğiliminde bulunmaktadır.[66] Eğer söz konusu öncülün çelişiğinin zihne gelmesi mümkün değilse o öncül zannedilen değil, aksine doğruluğu kabul edilen öncüldür.[67]

Zan, bir şey hakkında, "o şöyledir ya da şöyle değildir" şeklinde inanmaktır.[68] Bunların yanı sıra zan iki çeşittir zann-ı galip ve şüphedir. Hitabette kullanılan ilki yani zann-ı galip'tir. Çünkü bu tür hükümlerde kanaat gerçekleşince şeylerin aksinin mümkün olmasına karşın inanç zayıf gelmektedir. Zannı-ı galip, şüpheye göre daha uygundur.[69]

1.2.3. Hitabet Sanatında İkna Yöntemleri

Hitabet sanatında kullanılan ikna yöntemleri muhatabı inandırma ve yönlendirme üzerine kurulmaktadır. Muhatabı ikna etme yöntemleri de Aristoteles'in Retorik adlı eserinde değindiği gibi teknik olan ve teknik olmayan şeklinde iki türü bulunmaktadır.

---

[63] Gazzâlî, **Mi'yâru'l-İlm**…, s. 272.
[64] Özpilavcı, **Kâtibî Şemsiyye Risâlesi**…, s. 186.
[65] Çapak, **Anahatlarıyla Mantık**…,s. 210.
[66] Baba, **Retoriğin İkna Gücü**…, s. 82.
[67] İbn Sînâ, **en-Necât**, Kübra Şenel (Çev.), Kabalcı Yayıncılık, İstanbul 2013, s. 63.; Baba, **Retoriğin İkna Gücü**…, s. 82.
[68] Fârâbî, **Kitâbu'l-Makûlât ve Kitâbu'l-Hatâbe**…, s. 64.
[69] Baba, **Retoriğin İkna Gücü**…, s. 83.

1.2.3.1. Teknik Olan İkna Yöntemleri

Teknik olan ikna yöntemlerinde ya matvî kıyas ya da analoji kullanılmaktadır.[70] Analoji diğer bir ifadeyle temsil, matvî kıyası kullanmanın mümkün olmadığı yerlerde amacımızı ortaya koyma ve dinleyenleri inandırma gayesiyle kullanılır.[71]

Analoji, matvî kıyaslardan sonra gelirse tanık etkisine sahip olur ki bu da çoğu zaman işe yaramaktadır. Böyle bir durumda ifadeler süslenir ve mecazların türlü çeşitleri kullanılır. Fakat temsil, hitabetin yardımcı öğesi olup, matvî kıyasla birlikte kullanıldığı zaman tam bir ikna oluşturmaktadır. Matvî kıyas hitabetin maddesi mesabesindedir.[72]

1.2.3.1.1. Matvi Kıyas

Matvi kıyas çeşitli kaynaklarda entimem, örtük tasım şeklinde de ifade edilmektedir. Necati Öner (ö. 2019) matvi kıyası, "konuşma dilinde çok rastlanılan ifadede eksik fakat zihinde tam olan bir kıyastır"[73] şeklinde tanımlanmaktadır.

Günlük hayatta ve bilimsel alanda yapılan fikir yürütmelerin hızlı akışı içerisinde, düşünceler ve delillendirmeler çoğu zaman tam bir kıyas formunda ifade edilmemektedir. Bazen öncüllerden biri veya sonuç akılda saklı tutulmakta ve dile dökülmeden çıkarımlar yapılmaktadır. Matvi kıyasa kısaltılmış kıyas da denilmektedir.[74] Büyük öncül, küçük öncül ve sonuçtan oluşan matvi kıyasın bu öncüllerinden birinin veya sonuç önermesinin kısaltılmış yani saklanmış olarak verilmesi buna bir örnektir. Bu örnekleri üç grupta toplamak mümkündür:

1. Birinci grup; büyük öncülü kısaltılmış olarak verilen kıyas:

(……) (Her insan uyuyandır)

Ali insandır.

O halde Ali uyuyandır.

---

[70] Aristoteles, **Retorik**…, s. 134.
[71] Aristoteles, **Retorik**…, s. 134.
[72] Emiroğlu, **Klasik Mantığa Giriş**…, s. 225.
[73] Öner, **Klasik Mantık**…, s. 159.
[74] Emiroğlu, **Klasik Mantığa Giriş**…, s. 182.

2. İkinci grup; küçük öncülü kısaltılmış olarak verilen kıyas:

Her bebek anne rahminde büyür.

(……) (Zeyd bebektir)

O halde Zeyd de anne rahminde büyür.

3. Üçüncü grup; sonuç önermesi kısaltılmış olarak verilen kıyas:

Trafiğe açık yola girmek serbesttir.

Bu yol trafiğe açıktır.

(……) (Bu yola girmek serbesttir)

Kısaltılmış kıyasta bazen öncüllerden biri verilir, diğer öncül ve sonuç saklanır. Bazen de yalnızca sonuç verilir öncüller saklanır. Birinci öncülü, İkinci öncülü ve sonuç öncülünün saklı olduğu kıyas türüne başka bir örnek verecek olursak:

1. Birinci öncülü saklı kıyas;

(……) (Her insan hata edebilir)

Madem ki hoca da insandır;

Binaenaleyh o da hata edebilir.

2. İkinci öncülü saklı kıyas;

Her cinsi sapığın bakışları kötüdür;

(……) (Dr. X de cinsi sapıktır)

Dr. X'in de bakışları kötüdür!

3. Sonuç öncülü saklı kıyas;

Gözü açık politikacılar yalan ve hile de hünerli kimselerdir;

Sayın X gözü açık politikacıdır, gerçekten!

(……) (Sayın X yalan ve hilede hünerli kişidir!)[75]

Verilen örneklerden hareketle kısaltılmış kıyasın günlük konuşmalarımızın, çeşitli yazılarımızın çoğunda kullanıldığı anlaşılmaktadır.

[75] Emiroğlu, **Klasik Mantığa Giriş**…, s. 182-183.

1.2.3.2.2. Analoji

Analoji çeşitli kaynaklarda temsil, örneklem şeklinde de ifade edilmektedir. İbn Sînâ'ya göre analoji, görülen ve bilinen benzerliklerden, görünmeyen ve bilinmeyen benzerlikleri ortaya çıkarmaktır.[76]

Ebû Hâmid el- Gazzâlî'ye göre ise analoji, fakihlerin 'kıyas', kelamcıların 'reddü'l-gâib ile'ş-şâhid' (görünür âlemdekine bakarak görünmez olan hakkında hüküm vermek) dedikleri şeydir. Analoji belirli bir tikelde bulunan bir hükmün herhangi bir açıdan bu tikele benzeyen başka bir tikele nakledilmesi anlamına gelmektedir.[77]

Esirüddin el-Ebherî analojiyi, bir tikel ile başka bir tikel üzerine, o ikisinin müşterek oldukları illeti nedeniyle çıkarımda bulunmak şeklinde ifade etmektedir. Nitekim Ebherî, Nebîz'in şarap gibi haram olduğunu, "çünkü haramlık illetinde nebîz ve şarabın müşterek olduğunu ve bu illetinde sarhoş edicilik olduğu" örneği üzerinde analojiyi açıklamaktadır.[78]

Necmüddîn el-Kâtibî ise analojiyi, bir tikel hakkında, aralarındaki müşterek bir mana nedeniyle başka bir tikelde bulunan hükmün sabit kılınması şeklinde tarif etmektedir.

Kısaca analoji, bir akıl yürütme yolu olarak, iki şey arasındaki benzerliğe dayanıp, birisi hakkında verilen bir hükmü diğeri hakkında da vermektir. Zihnin özelden özele yürüyüşüdür.[79]

Örneğin;
Yer gezegeninin atmosferi vardır ve üzerinde canlılar yaşar;
Merih'te atmosfer olduğu için orada da canlıların bulunması gerekir.

---

[76] İbn Sînâ, **Uyûnu'l-Hikme**, Hilmi Ziya Ülken (Çev.), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1953, s.10.; Emiroğlu, **Klasik Mantığa Giriş**…, s. 199.
[77] Gazzâlî, **Mi'yâru'l-İlm**…, s. 208.
[78] Özpilavcı, **Ebherî Îsâgûcî ve Şerhi**…, s. 143.
[79] Öner, **Klasik Mantık**…, s. 189.

Burada, yerle Merih arasında bir benzerliğe dayanılarak yerde olan bir durumun Merih'te de olması gerektiği analoji yoluyla açıklanmıştır.[80]

1.2.3.2. Teknik Olmayan İkna Yöntemleri

Aristoteles teknik olmayan ikna yöntemlerini beş kısma ayırmaktadır. Bizde aşağıda bu ikna yöntemlerini ele alacağız.

Teknik olmayan ikna yöntemleri; yasalar, tanıklar, anlaşmalar, işkenceler ve yeminlerdir.[81]

1.2.3.2.1. Yasalar

Aristoteles yasaları, "davacıya uyma durumuna göre, nasıl gözden düşürülebilir, nasıl desteklenebilir" şeklinde açıklamaktadır.[82] Aynı zamanda yasaları yazılı ve yazılı olmayan evrensel yasalar olarak da tanımlamaktadır. Yasaların yoruma açık olan yapıları teknik olmayan ikna yolları içerisinde değerlendirilmesine sebep olmaktadır.[83]

1.2.3.2.2. Tanıklar

Aristoteles tanıkları eski ve yeni olarak ikiye ayırmaktadır. Eski tanıklar şairler, öteki saygın kişiler, biliciler ve atasözleridir. Yeni tanıkları ise tartışmalı bir konuda kendi düşüncelerini dile getirmiş olan ünlü çağdaşlar ve mahkemede tanıklık yapan kişilerdir.[84]

1.2.3.2.3. Anlaşmalar

Aristoteles anlaşmaları tanıkların kanıtlarının önemini ya da güvenirliğini arttıracak ya da azaltacak şekilde kullanılabildiğini ifade etmektedir. Anlaşmalar gerçek

---

[80] Emiroğlu, **Klasik Mantığa Giriş**…, s. 199.
[81] Aristoteles, **Retorik**…, s. 22.
[82] Aristoteles, **Retorik**…, s. 22.
[83] Baba, **İbn Sînâ Felsefesinde Retorik**……, s. 99.
[84] Aristoteles, **Retorik**…, s. 88.

olmakla beraber davamıza veya iddiamıza destek oluyorsa onlara daha çok önem verilmesi gerektiğini belirtilmektedir.[85]

1.2.3.2.4. İşkenceler

Aristoteles işkencelerin de sorguya dayandığı için zorlayıcı olduğu ve çoğu kez büyük ağırlık veren bir gerçeği mantıksal olarak gösteren teknik olmayan ikna yöntemi olduğunu ifade etmektedir.[86] İnsanlar işkence gördükleri zaman onun eziyetinden kurtulmak için doğruları veya yanlışları söyleyerek işkence eden kişiyi ikna etmeye çalışırlar. Yaşadıkları acıyı sona erdirmek için bütün ikna yöntemini kullanmaya çalışırlar. Bundan dolayı işkenceler teknik olmayan ikna yöntemleri arasında kabul edilmektedir.

1.2.3.2.5. Yeminler

Aristoteles yemini dört kısma ayırmaktadır:

1) Yemin edip yemini kabul etmek.
2) Ne yemin edip ne de yemini kabul etmek.
3) Yemin edip yemini kabul etmemek.
4) Yemini kabul edip yemin etmemek.[87]

Aristoteles'in teknik olan ve olmayan sınıflandırmasından da anlaşıldığı üzere hitabet sanatında ikna yöntemlerinin çeşitlerinin kavranması açısından bu tanımlar önem arz etmektedir. Bazen ifadelerimizde eksik veya zihnimizde tam olan kıyasları bazen de birbirine benzer şeyleri kıyaslayarak bir tasdikte bulunmada bize yardımcı olmaktadır. Teknik olsun veya olmasın her iki yöntem de ikna etmede kullanılmasına rağmen teknik olmayan ikna yöntemleri baskı altında yapıldığından teknik olanlar kadar doğru bilgi vermemektedir.

---

[85] Aristoteles, **Retorik**…, s. 90.
[86] Aristoteles, **Retorik**…, s. 91.
[87] Aristoteles, **Retorik**…, s. 92.

1.3. HİTABET SANATININ UNSURLARI

Hitabette, hatip (konuşan kimse), hitap (üzerinde konuşulan konu), ve muhatap (dinleyici) olmak üzere üç temel unsur[88] ile kanal, engeller, ortam ve geri bildirim olmak üzere de dört tane yardımcı unsur bulunmaktadır.

1.3.1. Hitabet Sanatının Temel Unsurları

1.3.1.1. Hatip

Hitabetin ilk ve en önemli unsuru hatiptir. Hitabetin birincil unsurlarından olan hatip; hitabet sanatını yerine getiren, hitabetin unsurlarını uygulayan kişidir. İnsanlar bir konuşmacıdan, liderden, yöneticiden kısacası hatipten çok şey beklerler. Kendilerini anlayan bir dil, sorunlarına çare üretmek için örnek alınacak bilgili, deneyimli, özellikle iletişim konusunda güzel konuşan birini hayal ederler.[89]

İnsanların hayallerindeki konuşmacının, hitabet sanatını icra etmesi bakımından hatipte bulunması gereken bir takım özellikler vardır.[90] İyi bir hatipte samimiyet, gaye ve inanç, gerçeğe bağlılık, konusuna hâkimiyet, muhatabı tanımak ve güvenini kazanmak, samimi ve inandırıcı olmak, dili güzel kullanmak, cesur olmak, sorulara açık olmak gibi özelliklerin bulunması gerekir.[91] Bununla birlikte hatibin genel kültür bakımından da yeterli düzeyde olması gerekmektedir.[92] Anlamı yerleşmemiş garip kelimeler kullanmak, düzgün konuşmamak ve hakikati belirtirken abartı yapmak, konuşurken insanların gözlerinin içine bakmak, konunun haricine çıkmak hatip için hoş görülen haller değildir.[93]

---

[88] Emiroğlu, **Klasik Mantığa Giriş**…, s. 226.; Meyer**, Retorik**…, s. 10.
[89] Can Hikmet Değirmenci, **Beden Dili ve Güzel Konuşma Sanatı**, Girdap Kitap Yayınları, İstanbul 2016, s. 252.
[90] Reşit Özbalıkçı, **Asrı Saadet ve Raşit Halifeler Döneminde Hitabet**, Yeni Akademi Yayınları, İzmir 2006, s. 16.
[91] Emiroğlu, **Klasik Mantığa Giriş**…, s. 226.
[92] Özbalıkçı, **Asrı Saadet ve Raşit Halifeler Döneminde Hitabet**…, s. 16.
[93] Kazancı, **Peygamberimizin Hitabeti**…, s. 59.

Halkın karşısında bulunan bir konuşmacının konuşmasında daha etkili olabilmesi ve dinleyenlerin dikkatini çekebilmesi için bazı şartları yerine getirmesi gerekir. Başarılı bir hatibin muhataplarını ikna etmesi için beden dilini etkili kullanması gerekmektedir. Etkili kullanılan bir beden dili dinleyicilerin hatibe olan ilgisini de arttırır. Bunların başında nitelikli bir konuşmacının elini etkili kullanması gerekir. Öyle ki bazen kelimeler kullanmadan elleriyle konuşabilmelidir. Bununla birlikte konuşmasında daha etkili bir yolu takip edebilme adına yüksek bir yerde olması gerekiyorsa yüksek bir yerde konuşmasını sürdürmelidir.[94]

Telaffuzu kötü olan, konuşurken sağa sola dönen, sözü getiremediği için yutkunan, kekeleyen, konuşurken sık sık öksüren, konuşma anında sakalını karıştıran, parmaklarını birbirine geçirerek sıkılganlık belirtileri gösteren hatipler hoş görülmezler.[95] Yine anlamı açık olmayan garip veya belirsiz kelimeler kullanmak, vurguları yanlış yapmak ve konu dışına çıkmak doğru değildir.[96]

Hutbe ve hatipliğin içeriği ve önemi sebebiyledir ki, hitabet sanatının gereği olan teknik bazı niteliklerin yanında dini bir konuda hitap eden hatipte başka bazı manevi özelliklerde aranmaktadır.[97] Hatiplerde iman, ilim, amel, ihlas, basiret ve tefekkür, devamlı çalışma, ümitsizliğe kapılmama ve davet usulünden ayrılmama gibi manevi niteliklerin bulunması gerekmektedir.[98]

1.3.1.2. Muhatap

Hitabetin ikinci ana unsuru muhataptır. Muhatap olmadan bir hitabın gerçekleşmesi söz konusu değildir. Çünkü hatibe konuşma fırsatını veren dinleyicilerdir. Can sıkıntısı dışında belki çoğu insan kendi kendini avutmak için resim yapmaz, müzik dinlemez veya dinlemek için müzik bestelemez, dil bilgisi seviyesini ölçmek için yazı

---

[94] Özbalıkçı, **Asrı Saadet ve Raşit Halifeler Döneminde Hitabet**…, s. 17.; Emiroğlu, **Klasik Mantığa Giriş**…, s. 226.
[95] Emiroğlu, **Klasik Mantığa Giriş**…, s. 226.; Kazancı, **Peygamberimizin Hitabeti**…, s. 59.
[96] Emiroğlu, **Klasik Mantığa Giriş**…, s. 227.
[97] Çakan, **Dînî Hitabet Çeşitleri**…, s. 114.
[98] Çakan, **Dînî Hitabet Çeşitleri**…, s. 122.

yazmaz ve telaffuzda bulunmaz. Bundan dolayıdır ki dinleyiciler yoksa, hitap da yoktur kuralı tereddütsüz söylenebilir.[99]

Muhatap; kendisiyle konuşulan, bilgilendirilmeye ya da konuşmacı tarafından belli bir konuda ikna edilmeye çalışılan kişi ya da kişilerdir. Muhatap kitlesi bir ya da daha fazla olabilir. Muhatap kitlesi hatibin seslendiği kitleye göre değişiklik arz edebilmektedir. Hatip, konuşmasını seçkinler ya da avam kesimine sunabilir.[100] Hatibin başarısı da seslenmiş olduğu bu kesimin özelliğine bağlıdır. Öyle ki eğer dinleyicilerden kaynaklanan bir sorun varsa hatip ne kadar mükemmel olursa olsun hatibin başarı sağlama şansı fazla değildir.[101] Kullanılan ifadelerin şekli muhataplara göre seçilmeli ve onların anlayacağı düzeyde olmalıdır.

Dinleyiciden kaynaklanan sorunların başında dinleyicilerin seviyelerinin düşük olması ve karakterlerinin iyi olmaması gibi sebepler gelmektedir. Böyle bir durum karşısında konuşmacıya önemli görevler düşmektedir. Hatip konuşmasını yaparken dinleyicilerin eğitim, kültür seviyelerine uygun hitap edecek ifadeleri seçmelidir. Aynı zamanda hatibin konuşmasında doğal olması gerekmektedir. Hatip bu durumda yapmacık hareketlerden mümkün olduğu ölçüde uzak durmalıdır. Yapmacık hareketler dinleyici üzerinde tesir etmez ve hatibin inandırıcılığını ortadan kaldırır. Böyle bir durumda hatip, dinleyicilerin özelliklerini dikkate almak zorundadır.[102]

1.3.1.3. Hitap

Hitap, bir kişi ya da grubun bilgi beceri ve tutumlarında değişiklik yapmak amacıyla sunulan işaretler, uyarıcılar ve uyaranlardır. Diğer bir ifadeyle kaynak ile alıcı arasındaki paylaşılan duygu, düşünce ve davranış bütünüdür. Hitap bu anlamda bir yaşantıya ait olan duygu ve düşüncelerin sözlü, sözsüz ya da yazılı bir anlatımla alıcıya ulaştırılan semboller olarak tarif edilebilir. Bu tarifle hitap, kaynağın dinleyiciye

---

[99] Muallimoğlu, **Bütün Yönleri ile Hitabet**…, s. 10-11.; Emiroğlu, **Klasik Mantığa Giriş**…, s. 227.; Özbalıkçı, **Asrı Saadet ve Raşit Halifeler Döneminde Hitabet**…, s. 17.

[101] Özbalıkçı, **Asrı Saadet ve Raşit Halifeler Döneminde Hitabet**…, s. 18.
[102] Emiroğlu, **Klasik Mantığa Giriş**…, s. 227.

semboller aracılığıyla aktardığı anlamların bir bileşkesi olarak karşımızda durmaktadır.[103]

Dinleyiciye aktarılan şeyler onu ikna etmeyi veya heyecanlandırmayı amaçlayan argümanlardan oluşan söylemlerdir. Söylem, doğrudan gerçekleşebileceği gibi teknolojik bir araç veya yazı aracılığıyla da gerçekleşebilir. Başarılı bir hutbe için konuşma veya konu, güzel bir üsluba sahip olmalıdır.[104] Hitabetin başarısı her ne kadar hatiple başlamış olsa bile, hitap edilen mesajın özelliğine de bağlıdır. Hitap edilen çevrenin ve kişilerin özellikleri hitabetin başarısında önemli bir role sahip olsa da bu başarının istenilen düzeyde olması hitabın kuvvetli olmasına ve içeriğinin birtakım özelliklere haiz olmasına bağlıdır.[105]

Hatip, hitap etmiş olduğu kitle üzerinde bir takım bilgi, beceri ve tutum değişikliğini hedefliyorsa, hitap etmiş olduğu mesajın içeriğiyle de son derece ilgilenmelidir. Çünkü birçok şeyi belirleyen en temel şey içeriğin kendisidir.[106]

Titizlikle hazırlanmış bir içeriği sunmak hatibin işini kolaylaştırır. İçerik iyi hazırlanmışsa konuya daha iyi hâkim olunur ve verim böylelikle artmış olur.

1.3.2. Hitabet Sanatının Yardımcı Unsurları

1.3.2.1. Kanal

Kanal "algılama, seçme, düşünme ve yorumlama süreçlerinde ürettiği anlamlı iletileri simgeler aracılığıyla gönderen kişi ya da kişilerdir" [107] şeklinde

[103] Mevlüt Kaya, **Din Eğitiminde Dini İletişim**, Etüt Yayınları, Samsun 1998, s. 5.
[104] Meyer, **Retorik**…, s. 10.
[105] Özbalıkçı, **Asrı Saadet ve Raşit Halifeler Döneminde Hitabet**…, s. 18.
[106] Özbalıkçı, **Asrı Saadet ve Raşit Halifeler Döneminde Hitabet**…, s. 19.
[107] Merih Zıllıoğlu, **İletişim Nedir ?**, Cem Yayınları, İzmir 2018, s. 98.

tanımlanmaktadır. Bir başka ifadeyle, mesajın göndericiden alıcıya iletildiği yoldur. Yüz yüze bir iletişimde sesimiz ve bedenimiz kanal konumundadır.[108]

İletişim sürecinin temelinde kanal vardır. Kanal fikirleri, arzularını, ihtiyaçlarını ve bilgilerini alıcıya iletme amacı taşımaktadır.[109]

1.3.2.2. Engeller

Bir mesajın anlaşılmasında sorun olabilecek ya da mesajı alıcıya gönderirken doğru anlaşılmamasına neden olabilecek her türlü şey engel olarak tanımlanabilir.

Emir vermek, gözdağı vermek, ahlaki ders vermeye çalışmak veya muhatabı yargılamak, eleştirmek, suçlamak, ad takmak, alay etmek, sürekli avutmak, sınamak, sorgulamak, sözünden dönmek, şakacı davranmak, konuyu saptırmak[110] gibi durumlar hatip ile dinleyici arasındaki etkili iletişimin önündeki en büyük engellerdendir. Bu engeller var olduğu sürece sağlıklı bir iletişim gerçekleşemez.

1.3.2.3. Ortam

Konuşmayı oluşturmadan önce üzerinde durup düşünülmesi gereken en önemli noktalardan birisi ortamdır. Ortamdan maksat konuşmanın yapılacağı toplumsal ve fiziki çevredir. [111]

Hitabet ortamının hem psikolojik hem de fiziksel özellikleri hitabetin başarısında ve dinleyicilere mesajın ulaşmasında, doğru bir şekilde algılanıp yorumlanmasında önem arz etmektedir.

Hutbelerin gerçekleştiği ortam da etkili iletişim için önemli olan hususlardan biridir. Hutbeler hutbenin gerçekleştiği ortama veya duruma göre şekillenmiştir. Örneğin

---

[108] Ali İhsan Atalay (Ed.), **Rehberlik ve Özel Eğitim**, Yediiklim Eğitim Bilgisayar Yayıncılık, Ankara 2018, s. 171.
[109] Göksel Ataman, **İşletme Yönetimi Temel Kavramlar ve Yeni Yaklaşımlar**, Türkmen Kitabevi, İstanbul 2009, s. 503.
[110] Ümit Dilaver, **Rehberlik ve Özel Eğitim**, Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara 2016, s. 159-160.
[111] Özdemir, **Güzel ve Etkili Konuşma Sanatı**…, s. 32.

Hz. Peygamber ve dört halife cuma ve bayram namazları gibi mutat olarak yapılan hutbeleri genelde kısa tutmuşlardır. Fakat kutsal mekânlarda ve önemli olaylarda okunan hutbeler biraz daha uzun tutulmuştur. Hz. Peygamber'in Vedâ haccı'nda irâd ettiği hutbesi bunun güzel bir örneğidir.[112]

1.3.2.4. Geri bildirim

Geri bildirim dinleyici ve hatip arasındaki geriye doğru olan bilgi akışıdır. Bu sayede, hatip hitabının anlaşılıp anlaşılmadığını öğrenebilmektedir. Geri bildirim, dinleyicinin hitabı alıp değerlendirdikten sonra geri iletmesidir.[113]

Geri bildirim yapılanlara çevreden gelen tepkilerin toplamı demektir. Bir problemin çözümü için uygulanan bir yöntemin özellikleri uyarınca, çevremizde belirli tepki ve yorumlar oluşur. Bu tepki ve yorumların tümü, eylemimiz için bize ulaşan geri bildirimdir. Bu geri bildirimin yorumlanması sonucunda eylemimiz hakkında daha sağlıklı bir değerlendirme yapmamız mümkün olmaktadır.[114]

Geri bildirim, hitabet sürecinin başarısını bize sunması yanında hitabet sürecinde kullanılan materyallerin ve yöntemlerin başarısını ve faydasını göstermesi açısından da son derece önemlidir. Geri bildirim sadece bir konunun anlaşılıp anlaşılmaması ile alakalı bir durum olmayıp hitabet sürecinde var olan bütün unsurların başarısını ve aynı zamanda eksikliklerini bize bildirmesi açısından da son derece önemlidir.

Hitabet yalızca sözle gerçekleşmemektedir. İletişim kaynağı olan kişi bir ressam ise hitabet, elbette resimle; müzisyen ise bir melodiyle dinleyiciye ulaşacaktır.[115] Bu nedenle 'yöntem ve teknikler' de hitabetin yukarıda sayılan unsurları arasında sayılmaktadır.[116]

---

[112] Nesim Sönmez, *"Sadru'l-İslam Döneminde Hitabet Türleri ve Temel Özellikleri"*, **İlmi Araştırmalar Dergisi** 2018, C. 10., S. 1., s. 371.
[113] Atalay (Ed.), **Rehberlik ve Özel Eğitim**…, s. 171.
[114] Trevor Bentley, **İnsanları Motive Etme**, Onur Yıldırım (Çev.), Hayat Yayınları, İstanbul 200, S. 99.
[115] Meyer, **Retorik**…, s. 10.; Muallimoğlu, **Bütün Yönleri ile Hitabet**…, s. 10-11.
[116] Muallimoğlu, **Bütün Yönleri ile Hitabet**…, s. 10.

1.4. HİTABET SANATININ İFADE ŞEKİLLERİ

Hitabet sanatı, konunun ana hatlarıyla yazılı bir metin haline getirilmiş olan hitabeyi okuyarak veya hiçbir yazılı belgeye bağlı kalmadan irticalen icra edilir.[117]

Hitabet sanatı yazılı ve sözlü olmak üzere iki şekilde ifade edilir.

1.4.1. Yazılı Hitabet

Yazılı hitabet, hatibin hazırlamış olduğu konuyu kâğıttan okumasıdır. Ancak burada hatip konuyu bir roman, makale, hikâye okur gibi okumamalıdır. Hatip kâğıda her ne kadar bağlı kalmış olsa da konuşmaya canlılık da katmak zorundadır.[118] Kâğıda bağlı kalınarak yapılan hitabet sıkıcı olur ve dinleyicilerin dikkatini dağıtır. Bir metinden okunan hitabete canlılık kazandırmak ses tonu, jest ve mimikler gibi beden dilini harekete geçirecek unsurlarla sağlanabilir. Bu, hitabet ortamını daha da verimli hale getirebilir.

Yazılı hitabet şu yönleriyle faydalı, gerekli ve tercihe değerdir:

a. Daha önce yazılan bir hitabede arzu edilen değişiklikler, eklemeler yapılabilir.

b. Yazılı hitabe, muhataba anlayabilmesi için uzun bir zaman verir. Anlaşılması zor olan bir metni çeşitli yollara başvurarak çözmek ve okumaya devam etmek mümkündür.

c. Yazılı hitabe, söylenilenler için emin bir vesika hizmeti görür.

d. Kaleme alınan hutbe devamlılık kazanır. Gelecek nesillere hitap etme imkânı bulunur.

e. Hatip ilerde kendi ifadelerini okumak suretiyle konuşmasını daha objektif olarak değerlendirebilme imkanını bulur.[119]

---

[117] Kazancı, **Peygamberimizin Hitabeti**…, s. 27.
[118] Muallimoğlu, **Bütün Yönleri ile Hitabet**…, s. 273-274.
[119] Kazancı, **Peygamberimizin Hitabeti**…, s. 29-30.

1.4.2. Sözlü Hitabet

Sözlü hitabet hatibin bir metne bağlı kalmadan doğaçlama veya kısmen hatırlatıcı notlar eşliğinde yapmış olduğu konuşmadır. Sözlü hitabette muhatap ile iletişim daha etkilidir. Çünkü burada hatip muhatapları ile daha çok göz kontağı kurma şansına sahiptir. Sözlü hitabet iki şekilde gerçekleşmektedir:

a. İrticalen Konuşma: Herhangi bir metne bağlı kalmadan, doğaçlama yapılan konuşmadır. En zor ve en güzel konuşma biçimidir. Kısa sürede çok şey söylemek mümkündür. Duygular, konuşmaya eşlik ettiği için oldukça etkileyicidir. Doğaçlama, herhangi bir hazırlık yapmamak anlamına gelmemektedir. Genellikle konuşma planı üzerinde bir zihinsel hazırlık süreci yaşanır. Büyük hatipler bazen bir metin hazırlamalarına karşın irticalen konuşmayı tercih ederler. Ancak böyle bir konuşma türü ciddi bir bilgi birikimi ve çok pratiklik ister. Hatipte konuşmaya zarar verecek düzeyde gerginlik olmaz. Daha samimi ve akıcıdır. Hiçbir zihinsel hazırlık yapılmayan konuşmalarda konunun dağılması ve dinleyicilerin ilgisinin azalması riski vardır.[120]

b. Şematik Konuşma: Doğaçlamanın hitabetten farkı, konuşma planına veya metnine ilişkin hatırlatıcı bazı hatırlatma notları tutmaktır. Konuşmacının işini kolaylaştırır. Dinleyici kendisiyle ilgilenilmediği hissine kapılmaz.[121]

Sözlü hitabetin üstün yönleri şöyle belirtilebilir:

a. İtina ile yazılmış beş yüz sayfalık bir eserle söylenebileceklerden daha fazlasını, hakiki bir hatip ile bir saatte söylemek mümkündür.

b. Konuşanın, yazılı metne göre bazı üstünlükleri vardır: Hatip kelimelere hayat, fikre ve düşünceye hareket verme imkanına sahiptir. Hatibin görüşündeki kibarlık,

---

[120] Özbalıkçı, **Asrı Saadet ve Raşit Halifeler Döneminde Hitabet**…, s. 24.; Muallimoğlu, **Bütün Yönleri ile Hitabet**…, s. 275.

[121] Muallimoğlu, **Bütün Yönleri ile Hitabet**…, s. 277-278.

ciddilik ve sevimlilik, konuşmasındaki canlılık dinleyiciler üzerinde anında olumlu izlenimler bırakmasına sebep olmaktadır.[122]

1.5. HİTABET SANATININ TÜRLERİ

Hitabet sanatı konu ve şekil yönünden ikiye ayrılmaktadır. Konusu yönünden de kendi içerisinde alt başlıklara ayrılmaktadır.

1.5.1. Konusu Yönünden Hitabet Türleri

Konusu yönüyle hitabet beşe ayrılmaktadır. Bunlar;

1. Askeri hitabet,
2. Siyasi hitabet,
3. Adli ve hukuki hitabet,
4. Akademik hitabet,
5. Dini hitabet.[123]

1.5.1.1. Askeri Hitabet

Hitabet çeşitlerinden biri olan askeri hitabet, muhatabın motivasyonu ve fiiliyatı açısından önemlidir. Bu hitabet şekli askeri alandaki işlerin kolaylaşmasına sosyolojik açıdan daha sağlıklı ilişkiler kurulmasına zemin hazırlamaktadır.

Komutanların, kendi askerlerini coşturmak ve heyecanlandırmak için söyledikleri[124] yaptıkları gayet veciz ve özlü konuşmalar, askerî hitabeti teşkil eder.[125]

Kur'an'da bu hitabet türünün uygulaması için Hz. Peygambere, "Ey Peygamber! Müminleri harbe teşvik et" [126] ifadesiyle cihat hutbeleri için teşvik edilmektedir. Örnekleri daha çok Türklerde görülen bu hitabette maksat; bilhassa savaşlarda askerlere

---

[122] Kazancı, **Peygamberimizin Hitabeti**…, s. 27-28.
[123] Emiroğlu, **Klasik Mantığa Giriş**…, s. 227-228.
[124] Doğru, **Hitabet**…, s. 73.
[125] Kazancı, **Peygamberimizin Hitabeti**…, s. 31.
[126] **Kur'an-ı Kerim**, Enfâl suresi 8/65.

bir manevi kuvvet kazandırmak ve moral vermektir.[127] Türk tarihinde askerî hitabet alanında Büyük Selçuklu Hükümdarı Alparslan (ö. 1072) önemli bir yer edinmektedir. Alparslan'ın Malazgirt zaferi öncesinde biri henüz Hoy şehrinde iken kumandanlarına, diğeri savaş başlamadan önce bütün orduya hitaben yaptığı iki konuşma Türk askerî hitabetinin unutulmaz örneklerindendir.[128]

1.5.1.2. Siyasi Hitabet

Siyasi hitabet, siyasi gaye ve fikirlerin ya da bu konudaki programların geniş halk kitlelerine iletilmesi için icra edilen hitabelerdir.[129] Bilhassa seçim esasına dayanan parlamenter demokrasi ile idare edilen toplumlarda gelişmiş ve kendini yetkin hale getirmiş hatipleri olan bu hitabet çeşidinin örnekleri millet meclislerinde, seçim zamanında meydanlarda, radyo, televizyon, basılı ve sosyal medyada parti propagandası için yapılan toplantı ve mitinglerde, diplomatların toplantılarında görülür.[130]

Devlet adamının veya politikacının devlet işlerinin düzenli ve sağlıklı yürütülebilmesi için gereken önerilerini ortaya koymak, zararlı ve tehlikeli şeylere karşı uyarılarda bulunmak üzere yaptığı konuşmadır.[131]

Bu tür hitabet geleceğe yöneliktir. [132] Hz. Peygamber ile onun vali ve memurlarının kendi icraatlarıyla ilgili olarak yaptıkları konuşmalarla başlayan bu türün bir örneği, Hz. Peygamber'in vefatından sonra hilâfet konusunda ortaya çıkan anlaşmazlığı gidermek amacıyla Hz. Ebû Bekir (ö. 634)'in yaptığı konuşmadır. Daha sonra ridde olayları, Hz. Ömer (ö. 644)'in şehit edilmesi, Hz. Osman (ö. 656) ve Hz. Ali (ö. 661) dönemlerinde meydana gelen hadiseler, Müslümanlar arasında ortaya çıkan ayrılıklar dolayısıyla karşıt gruplar arasında yapılan konuşmalar içinde devrin siyasî

---

[127] Kazancı, **Peygamberimizin Hitabeti**…, s. 31.
[128] Mustafa Uzun, ‘‘Hitabet’’, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1998, C. 18, s. 161.
[129] Doğru, **Hitabet**…, s. 76.
[130] Kazancı, **Peygamberimizin Hitabeti**…, s. 33.
[131] Kaya, “Hitabet”, **TDV İslam Ansiklopedisi**..., s. 157.
[132] Emiroğlu, **Klasik Mantığa Giriş**…, s. 228.

hitabetinin çok sayıda örneğine rastlamak mümkündür.[133] Ayrıca günümüzde özellikle seçim zamanlarında siyasi hitabetin birçok örneği icra edilmektedir.

1.5.1.3. Adli ve Hukuki Hitabet

Adli ve hukuki hitabet, adli ve hukuki nutuklarda medeni kanuna ve cinayet olaylarına ait meselelerde tartışma ve savunmayı ifade etmektedir. Hukuk ilmine ait bilgiler bu hitabetin esasını teşkil etmektedir. Adli idare mahkemesinde bulunan şahsın iddianameleri, avukatların veya zanlıların savunma yazıları ve muhakeme karar-nâmeleri hukuki hitabetin örnekleridir.[134] Kendini veya müvekkilini savunmak yahut başkasını suçlamak amacıyla yapılan konuşmadır.[135]

Bu tür hitabet geçmişle ilgilidir.[136] Türk hitabetinde, Mekteb-i Harbiyye Nâzırı ve Şipka Kumandanı Süleyman Paşa, 1877-1878 Osmanlı - Rus Harbi'nin yenilgiyle sonuçlanmasından dolayı çıkarıldığı dîvân-ı harpteki savunmalarıyla hukukî hitabetin güzel örneklerini teşkil etmektedir.[137]

1.5.1.4. Akademik Hitabet

İlmi bir konu hakkında uzmanların konuşmaları akademik (ilmi) hitabettir. Fikrî bir konuyu izah, tez savunması, akademisyenler tarafından araştırmalar hakkındaki konuşmalarla toplumun aydınlatılması, akademik hitabetin konularıdır. Bilhassa üniversite dersleri, ilmî konferanslarda tebliğ edilen bildiriler vb. akademik konuşmalarda heyecandan ziyade ilmî bir dil ve dinleyici kitlesini ikna eden bir üslup kullanılır.[138]

---

[133] Elmalı, "Hitabet", **TDV İslam Ansiklopedisi**…, s. 159-160.
[134] Kazancı, **Peygamberimizin Hitabeti**…, s. 34.
[135] Kaya, "Hitabet", **TDV İslam Ansiklopedisi**..., s. 157.
[136] Emiroğlu, **Klasik Mantığa Giriş**…, s.228.
[137] Uzun, ''Hitabet'', **TDV İslam Ansiklopedisi**…, s. 162.
[138] Doğru, **Hitabet**…, s. 64.

1.5.1.5. Dini Hitabet

Dini hitabet konuları yönünden hitabet türleri içerisinde ele alındığından burada sadece başlık şeklinde ele aldık. Aşağıda müstakil bir başlık açıp geniş şekilde açıklaması yapılacaktır.

1.5.2. Şekil Yönünden Hitabet Türleri

Hitabet; Hitabe, nutuk, konferans, musahabe, muhâvere, açık oturum, münâzara-tartışma, panel, sempozyum, tirat, monolog, diyalog gibi adlarla da anılmaktadır.[139]

a) Hitabe: Veciz bir ifade ile herhangi bir mesele veya fikir üzerine yahut herhangi bir şahıs hakkında bir dinleyici kitlesine karşı söylenmiş kısa ve heyecanlı konuşmalardır. Hitabelerde bir fikir veya mesele uzun uzadıya anlatılmaz. Heyecan, hitabenin özünü oluşturmaktadır.[140]

b) Nutuk: Söylev olarak da ifade edilen nutuk; belli bir konuda duygusal yönü ağır basan, dinleyici grubunu etkilemeye yönelik olarak yapılan bir konuşma türüdür.[141] Nutukların konuları daha ziyade siyasi fikirler ve milli davalardır.[142] Atatürk'ün 10. Yıl Nutku buna örnek olarak gösterilebilir.[143]

c) Konferans: Sanatsal, bilimsel, toplumsal, eğitsel konularda uzmanlarca açıklama yapmak amacıyla yapılan bir konuşma türüdür.[144] Konferansların gayesi karşısındakileri mutlaka ikna etmek, onları heyecanlandırmak, aksiyona sürüklemek değildir. Onun gayesi ya yeni bazı şeyler öğretmek ya bazı hakikatleri talim etmek veya ele aldığı bilgi sahasına –kendi zihni faaliyetinin ürünü- yeni ve orijinal bazı ışıklar

---

[139] Kazancı, **Peygamberimizin Hitabeti**…, s. 36-42.
[140] Kazancı, **Peygamberimizin Hitabeti**…, s. 36.
[141] Gürbüz Ocak (Ed.), **Öğretim İlke ve Yöntemleri**, Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara 2014, s. 328.; Kazancı, **Peygamberimizin Hitabeti**…, s. 36.
[142] Kazancı, **Peygamberimizin Hitabeti**…, s. 37.
[143] Çelik (Ed.), **Öğretim Yöntem ve Teknikleri**, Yediiklim Eğitim Bilgisayar Yayıncılık, Ankara 2018, s. 146.
[144] Çelik (Ed.), **Öğretim Yöntem ve Teknikleri**…, s. 145.

dökmektir.[145] Konferansın başarıya ulaşması konuşmayı yapan kişinin yetenekleri ile doğru orantılıdır. Çünkü bilgi, aktarıma dayalı olduğundan dinleyiciler bazen sıkılabilmektedir. Sunum esnasında konferansı yapan kişinin, dinleyicileri konuya yönlendirebilmesi ve onların aktif katılımını sağlaması konferansa farklı ve yeni bir boyut kazandırmaktadır.[146]

d) Musâhabe: Mevzu itibariyle gündelik hayatın bütün hadiselerini ihtiva edebilmektedir. Önemli siyasi ve içtimai konular da fazla derinleştirilmeden, nüktelerle süslenerek zarif bir şekilde bahis konusu olabilmektedir. Konuşma ilmi, edebi, siyasi ve sanat konularından oluşmalı ve bu konular sade bir dille ve nazik bir üslupla anlatılmalıdır.[147]

e) Muhâvere: İki veya daha fazla kişinin aralarında karşılıklı olarak konuşmalarına Muhâvere denir.[148] Orta oyununda Muhâvere önemli bir yere sahiptir. Muhâverede konuşanlardan biri, karşısındakini konuşturmak için ona "anahtar" ya da "dişi söz" denilen bir kelime veya bir cümleyle ipucu verir; karşıdaki kişi de bu ipucundan yararlanarak "erkek söz" denen güldürücü bir ifadeyle Muhâvereyi başlatmış olur.[149] Muhâverenin konuşma diline uygun olması ve konuşanların konuştukları sözlere uygun seviyede insanlar gibi hareket etmeleri gerekmektedir.[150]

f) Münâzara: Sözlükte "bakmak, düşünmek" anlamındaki nazar kökünden türeyip "karşılıklı olarak bakmak, birlikte düşünmek" manasına gelen münâzara kelimesi, terim olarak gerçeğin bilinmesine yönelik tartışmaların yöntem ve kurallarını araştırıp belirleyen ilmî disiplini ifade etmektedir.[151] Bu tartışmalar için önceden

---

[145] Kazancı, **Peygamberimizin Hitabeti**…, s. 37.
[146] Ocak (Ed.), **Öğretim İlke ve Yöntemleri**…, s. 327.
[147] Kazancı, **Peygamberimizin Hitabeti**…, s. 38.
[148] Kazancı, **Peygamberimizin Hitabeti**…, s. 38.
[149] Nurettin Albayrak, "Orta Oyunu", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2007, C. 33, s. 401.
[150] Kazancı, **Peygamberimizin Hitabeti**…, s. 38.
[151] Yusuf Şevki Yavuz, "Münazara", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2006, C. 31, s. 576.

belirlenmiş bir konuyla ilgili lehte ve aleyhte görüş bildirecek iki grup oluşturulur.[152] Bu iki tartışma grubu belirledikleri konuyla ilgili görüşlerini bir jüri önünde tartışırlar.[153] Tartışmalarda yarışma kaygısı olmadığı halde Münâzaralar birer fikir ve söz yarışmasıdır.[154] Münâzaralarda önemli olan kimin kazandığından çok Münâzaranın yapılma ve grupların fikirlerini sunma biçimidir.[155]

Bu konuyla ilgili olarak Kur'an-ı Kerim'de Peygamberler ve muhatapları arasında geçen tartışmalar örnek verilmektedir.[156]

Muhâvere ve Münâzara arasında fark vardır. Muhâvere de iki veya daha fazla kişinin konuşması varken Münâzara da birbirine zıt iki farklı görüşü savunan gruplar bulunmaktadır. Muhâverede kazanan ve kaybeden olmamasına karşın Münâzaralarda kazanan ve kaybeden bir grup vardır. Muhâverelerde ipucu amaçlı bir obje vardır fakat Münâzaralarda hatırlatıcı obje yoktur.

g) Açık oturum: Değişik görüşler taşıyan küçük bir konuşmacı kümesinin belli bir konuda ve dinleyiciler önünde tartışmasıdır. Üzerinde tartışılabilecek olan konular bilim, sanat, siyaset, toplumsal sorunlarla ilgilidir.[157] Kısaca açık oturum, toplumu yakından ilgilendiren güncel bir konunun herkesin izleyebileceği biçimde açık olarak tartışıldığı bir toplantıdır.[158] Teknik açıdan panel, sempozyum ve münâzara karışımı bir tartışma çeşidi olarak gözükmektedir.[159]

h) Panel: Üç-beş kişilik bir grubun önceden belirlenmiş bir konuyu dinleyici grubu önünde, bir yöneticinin başkanlığında samimi bir hava içerisinde tartışmasıdır.[160]

---

[152] Çelik (Ed.), **Öğretim Yöntem ve Teknikleri**…, s. 180.
[153] Ocak (Ed.), **Öğretim İlke ve Yöntemleri**…, s. 329.
[154] Lütfi Kazancı, **Peygamberimizin Hitabeti**…, s. 39.
[155] Ocak (Ed.), **Öğretim İlke ve Yöntemleri**…, s. 329.
[156] Kazancı, **Peygamberimizin Hitabeti**…, s. 40.
[157] Özdemir, **Güzel ve Etkili Konuşma Sanatı**…, s. 177.
[158] Çelik (Ed.), **Öğretim Yöntem ve Teknikleri**…, s. 182.
[159] Kazancı, **Peygamberimizin Hitabeti**…, s. 38.
[160] Çelik (Ed.), **Öğretim Yöntem ve Teknikleri**…, s. 180.

Bu tartışmalar genel olarak küçük bir salonda, mikrofonsuz yapılır.[161] Panele katılan konuşmacılar dinleyicilerin tam karşısında olacak şekilde yüksekçe bir yerde bir masa etrafında yarım ay biçiminde oturmaktadır. Panel başkanı konuşmayı açar; dinleyicilere panelin konusunu, nasıl bir yol izleneceğini, panele kimlerin konuşmacı olarak katıldığını açıklar. Sonra da konuyu açmaya ve sorunu belirlemeye yönelik soruları sırasıyla sormaya başlar.[162] Panelde amaç bir fikri savunmak veya çürütmekten ziyade dinleyicilere konu ile ilgili kapsamlı ve bilimsel bilgiler sunmaktır.[163]

ı) Sempozyum: Çoğunlukla akademik (bilimsel, sanatsal, düşünsel) konular üzerinde, bir konunun çeşitli yönlerinin aynı oturumda konunun uzmanı olan farklı kişiler tarafından seri bir şekilde aktarılmasıdır.[164] Bir sempozyumda en az üç, en çok da altı konuşma yapılmaktadır. Her konuşma 5-20 dakika sürer.[165] Sempozyum, üzerinde konuşulacak sorunun ortaya konmasıyla başlar. Konuşmacılar için en sağlıklı yol, sorunu bir bütün olarak ele almaları, görüşlerini bir bütün olarak yansıtmalarıdır. Sorunu değişik boyutlarıyla ele alma, bunlara yeri geldikçe açıklama getirme, konuşmayı etkisiz kılar.[166] Bilgi şölenlerinde bir konuyu tartışma amacı bulunmayıp konunun uzmanı olan kişiler tarafından olumlu ve olumsuz yönleriyle değerlendirilmesi bulunmaktadır.[167]

i) Tirat: Bir oyunda oyuncunun genellikle anlamlı ve bütünlük içerisinde uzunca konuşmasıdır. Kısaca tiyatro oyunlarında yapılan uzun soluklu konuşmalardır.

j) Monolog: Kalabalık bir dinleyici kitlesine bir kişi tarafından hayatın komik taraflarını, onarılmayacak şekilde bozulmuş kısımlarını aksettiren konularda yapılan konuşmalardır.[168]

---

[161] Kazancı, **Peygamberimizin Hitabeti**…, s. 40.
[162] Özdemir, **Güzel ve Etkili Konuşma Sanatı**…, s. 176.
[163] Ocak (Ed.), **Öğretim İlke ve Yöntemleri**…, s. 330.
[164] Çelik (Ed.), **Öğretim Yöntem ve Teknikleri**…, s. 180.
[165] Kazancı, **Peygamberimizin Hitabeti**…, s. 41.
[166] Özdemir, **Güzel ve Etkili Konuşma Sanatı**…, s. 176.
[167] Çelik (Ed.), **Öğretim Yöntem ve Teknikleri**…, s. 180.
[168] Kazancı, **Peygamberimizin Hitabeti**…, s. 41.

k) Diyalog: Kişi ya da kişilerle, bir konudaki görüşlerini paylaştırarak öğrenciye sunmak için kullanılan sözel iletişim türüdür.[169]

Hitabette teknik açıdan verilen öneme bağlı olarak ortaya çıkan panel ve sempozyum için Hz. Peygamberde gösterilebilecek herhangi bir örnek bulunmamaktadır. Hz. Peygamber döneminde tiyatro olmadığı için tirattan da bahsedilememektedir.[170] Şekil yönünden dini hitabet türleri içerisinde yer alan hitabe ve musâhabe Vedâ hutbesinde kullanılmıştır. Üçüncü bölümde bir hitabet türü olarak Vedâ hutbesi başlığı altında bu konuya değinilecektir.

1.6. DİNİ HİTABET VE ÇEŞİTLERİ

1.6.1. Dini Hitabet

İnsan hayatının her dönemini kapsaması bakımından ve Hz. Adem'in ilk insan ve ilk peygamber olması sebebiyle hitabet çeşitlerinin ilki, en önemlisi, en yaygını ve en fazla bilgi, dikkat ve titizlik isteyeni dini hitabettir.[171] Dini hitabet tebliğ, vaaz, irşad, vb. uygulamaları kapsayan çok yönlü bir faaliyettir.[172] Dini amaçlarla din görevlileri tarafından,[173] mabet içinde veya mabet (cami) dışında dini konuları, muhataba ilan edip öğretmek ve uygulamak maksadıyla icra edilen konuşmalar, dinî hitabeti teşkil etmektedir.[174]

Hukuki veya dini meselelerde mantık yürütmenin ve bağımsız bir muhakeme gücü kullanmanın büyük bir önemi vardır.[175] Bu muhakeme gücü İslamiyet'in doğuşuyla daha da gelişen ve günümüze kadar devam etmiş olan Dini hitabeti teşkil eden konuları yorumlamayı içine almaktadır. Bu yorumlamalarla beraber konularına göre farklı

---

[169] Ocak (Ed.), **Öğretim İlke ve Yöntemleri**…, s. 328.
[170] Kazancı, **Peygamberimizin Hitabeti**…, s. 42.
[171] Çakan, **Dînî Hitabet Çeşitleri**…, s. 8.
[172] Kamil Yaşaroğlu, **Hitabet ve Mesleki Uygulama**, MEB Yayınları, Ankara 2017, s. 38.
[173] Çakan, **Dînî Hitabet Çeşitleri**…, s. 8.
[174] Doğru, **Hitabet**…, s. 82.
[175] Afzalur Rahman, "Mantığın Değeri", **Sîret Ansiklopedisi**, İnkılâb Yayınları, İstanbul 1996, C. 5., s. 24.

isimlendirilen dini hitabetin çeşitleri bulunmaktadır. Bunları dini hitabetin özellikleri incelendikten sonra başlıklar halinde alınacaktır.

1.6.1.1. Dini Hitabetin Özellikleri

Dini hitabetin birden fazla özelliği bulunmaktadır. Bu özelliklerden bazıları şunlardır:

a. Muhtevanın İslamî ölçülere uygun olması gerekmektedir.

b. Hz. Peygamber ve Hz. Ebu Bekir emirlerine binaen hutbelerin, özellikle de siyasi mahiyetteki konuşmaların bazen Cahiliye dönemindekilerden uzun olmakla beraber genelde kısa tutulması gerekmektedir.

c. Hatipler konuşmalarında Kur'an üslubunu taklide çalışmaktadırlar. Hutbelerde konuya uygun ayetler iktibas edilir veya hutbenin tamamı çeşitli ayetlerden oluşturulur.

d. Bazı hatipler, lafızların seçimine daha çok önem vererek konuşmalarını irticalen irat etmeyip önceden hazırlama yoluna gitmektedirler.

e. Hz. Peygamber Cahiliye dönemi kahinlerinin seçili sözlerine özenmeyi yasakladığından hatipler bu tür sözlere pek az yer vermelidirler.

1.6.2. Dini Hitabetin Çeşitleri

Dini hitabet, ele alınan konular itibariyle çeşitli başlıklara ayrılmaktadır.

a. Cihada Teşvik Hitabeleri: Cahiliyede savaşa teşvik için sözlü rivayetle oluşturulan hitabeler, İslamiyet ile beraber cihada teşvik hitabetine dönüşerek devam etmiştir. Raşit halifeler, ordu komutanları ve valilerin askerlere karşı yaptıkları konuşmalar, cihat hitabetinin örneklerindendir.[176]

b. Nikah Konuşmaları: Arap tarihinde oldukça eski bir geçmişi olan hitabetin bu türü İslam'dan sonra da devam etmiştir. Ancak bu dönemde hatipler artık soy ve

[176] Hüseyin Elmalı, "Hitabet", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1998, C. 18, s. 159.

soplarını övmek yerine dini ve ahlaki meziyetlerini dile getirmişlerdir. Bilal-i Habeşi'nin kardeşine kız isterken yaptığı konuşma bu türün güzel örneklerindendir.[177]

c. Tören Konuşmaları: Hz. Peygamber'in ve halifelerin huzuruna gelen heyetlerin hatipleri tarafından yapılan konuşmalarda genellikle ihtida, bağlılık, tebrik, taziye gibi konular üzerinde durulmuştur.[178] Bu konuşmalar bazen coşkulu bazen de durağan şekilde irca edilmektedir.

d. Siyasi Hutbeler: Hz. Peygamber ile onun vali ve memurlarının kendi icraatlarıyla ilgili olarak yaptıkları konuşmalarla başlayan bu türün bir örneği, Hz. Peygamber'in vefatından sonra hilafet konusunda ortaya çıkan anlaşmazlığı gidermek amacıyla Hz. Ebu Bekir'in yaptığı konuşmadır.[179]

e. Münâzaralar: Müslümanların hilafet konusundaki ihtilâfları, özellikle Hz. Ali döneminden itibaren bu tür hitabetin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bunların en önemlileri, Hakem Vakası ile ilgili olarak Hz. Ali ve İbn Abbas'ın Haricilerle yaptıkları tartışmalardır. Kaynaklarda bu türün çeşitli örneklerine rastlanmaktadır.[180]

f. Vasiyetler: Babaların evlatlarına vasiyetleri, halife ve valilerin halka veya kendilerinden sonra yerlerine geçecek kişilere, savaşa gönderdikleri ordu kumandanlarına yaptıkları tavsiyeler bu türü oluşturmaktadır. Hz. Peygamber, Râşîd Halifeler ve bazı sahabelere ait vasiyet örnekleri günümüze kadar gelmiştir. Bu türün en meşhur örneklerinden biri de Hz. Ömer'in ölümünden önce hilâfet hakkında yaptığı vasiyettir.[181]

---

[177] Elmalı, "Hitabet", **TDV İslam Ansiklopedisi**…, s. 159.
[178] Elmalı, "Hitabet", **TDV İslam Ansiklopedisi**…, s. 159.
[179] Elmalı, "Hitabet", **TDV İslam Ansiklopedisi**…, s. 159-160.
[180] Elmalı, "Hitabet", **TDV İslam Ansiklopedisi**…, s. 160.
[181] Elmalı, "Hitabet", **TDK İslam Ansiklopedisi**…, s. 160.

1.6.3. Dini Hitabetin Uygulama Alanı

Dini hitabet, uygulama alanı açısından mabet içi ve mabet dışı olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır.

1.6.3.1. Mabet İçi Dini Hitabet

a. Hutbe: Dini konuların mabetlerde konuşulduğu ve müzakeresinin yapıldığı mabet içi uygulama şeklidir. Peygamberimizin hitabelerinin çoğu bu şekildedir.[182]

"خطب h t b" kökünden mastar olan hutbe, konuşmak sözü başkasına yöneltmek, söz söylemek gibi anlamlara gelmektedir.[183] Sözlükte "bir topluluk karşısında yapılan etkileyici konuşma"[184] anlamına gelmektedir. Hutbe, dinî literatürde başta cuma ve bayram namazları olmak üzere belirli ibadetlerin icrası esnasında irat edilen, genelde vaaz ve nasihati içeren konuşmayı ifade eder.[185] Hutbe konuşmasını yapan kişiye hatip denir.[186]

Hz. Peygamber'in Medine'ye hicretiyle başlamış olan hutbe, günümüzde de dini hitabetin en yaygın şekli olarak varlığını devam ettirmektedir.[187]

Hutbe hem zikir ve ibadet hem de vaaz ve ibrettir. Bundan dolayı dini hitabet çeşitlerinin içerisinde özel bir mahiyete sahiptir.[188] Hutbe, mescit, cami ve musalla gibi özel olarak hazırlanmış yerlerde (minber) okunmaktadır.[189]

b. Vaaz: Mabet içi hitabetin ikinci çeşidi olup camilerde veya toplu ibadet edilen yerlerde yetkili din adamları tarafından ibadet öncesi veya sonrası yapılan dini

---

[182] Kazancı, **Peygamberimizin Hitabeti**…, s. 36.
[183] Çakan, **Dînî Hitabet Çeşitleri**…, s. 16.
[184] Mustafa Baktır, "Hutbe", **TDV İslam Ansiklopedisi,** Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1998, C. 18, s. 425.; Yaşaroğlu, **Hitabet ve Mesleki Uygulama**…, s. 58.
[185] Yaşaroğlu, **Hitabet ve Mesleki Uygulama**…, s. 58.; Baktır, "Hutbe", **TDK İslam Ansiklopedisi**…, s. 425.
[186] Baktır, "Hutbe", **TDV İslam Ansiklopedisi**…, s. 425**.;** Yaşaroğlu, **Hitabet ve Mesleki Uygulama**…, s. 58.
[187] Baktır, "Hutbe", **TDV İslam Ansiklopedisi**…, s. 424-426**.**
[188] Çakan, **Dînî Hitabet Çeşitleri**…, s. 17.
[189] Çakan, **Dînî Hitabet Çeşitleri**…, s. 17.

konuşmalardır. [190] Sözlükte "öğüt vermek, uyarmak, sakındırmak" anlamlarına gelmektedir.

İslamî kaynaklarda mev'iza, tezkîr, irşad, nasihat, tebşir ve inzâr gibi kavramalar da vaaz anlamında kullanılmaktadır.[191]

Vaaz, Kur'an-ı Kerim'de mev'iza olarak geçmektedir.[192] Bu konuya işaret eden "(Ey Muhammed!) Rabbinin yoluna hikmetle, güzel öğütle çağır…"[193] ayetinde mev'iza "öğüt" anlamında kullanılmaktadır.

Vaaz "bir topluluğa dinî ve ahlâkî konularda nasihat etmek, dinleyenlerin kalplerini iyiliğe ısındıracak sözler söylemek, uhrevî mükâfat ve azaba dair bilgiler vererek teşvik ve ikazda bulunmak" şeklinde tanımlanmaktadır.[194] Bu şekilde konuşma yapan erkeğe vaiz kadına vaize denir.[195] Vaaz bir din telkini vasıtasıdır.[196]

Vaaz, hutbe gibi vazgeçilmez değildir. Yani herhangi bir ibadetin sıhhat şartı değildir. Genel bir din eğitimi ve öğretimi yoludur.[197]

1.6.3.2. Mabet Dışı Dini Hitabet

Dini bir mekan ve din görevlisi şartı aranmadan yapılan dini hitabet şeklidir. Bu tür hitabetin de birçok türü bulunmaktadır.

a. Dini Konferans: Dini konuların akademik bir muhteva ve üslup içinde, dini zeminler dışında sunulmasına dini konferans denir. [198] Dini konferansın en büyük faydası, belli bir konuda derinlemesine yapılmış bir araştırmanın sonuçlarını bir-iki saat

---

[190] Çakan, **Dînî Hitabet Çeşitleri**…, s. 53.
[191] Yaşaroğlu, **Hitabet ve Mesleki Uygulama**…, s. 72.; Hasan Cirit, "Vaaz", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2012, C. 42, s. 404.
[192] Çakan, **Dînî Hitabet Çeşitleri**…, s. 54.
[193] **Kur'an-ı Kerim**, Nahl suresi 16/125.
[194] Cirit, "Vaaz", **TDV İslam Ansiklopedisi**…, s. 404.; Yaşaroğlu, **Hitabet ve Mesleki Uygulama**…, s. 72.
[195] Yaşaroğlu, **Hitabet ve Mesleki Uygulama**…, s. 72.
[196] Çakan, **Dînî Hitabet Çeşitleri**…, s. 53.
[197] Çakan, **Dînî Hitabet Çeşitleri**…, s. 54.
[198] Çakan, **Dînî Hitabet Çeşitleri**…, s. 76.

içinde detaylı bir şekilde öğrenme ve tartışma imkânı vermesi ve dini mekanlara gelmeyen veya gelemeyenlere daha umumi yer ve mekanlarda daha serbest bir şekilde dini gerçekleri duyurma aracı olmasıdır.[199]

b. Sohbet: Sözlükte "kısa bir süreliğine birlikte olmak" anlamına gelmektedir.[200] Dostluk kurmak ve arkadaş olmak anlamları bağlamında sohbet, musahabe ve hasbihal şeklinde, sıcak ve samimi bir havada küçük insan gruplarıyla yapılan serbest konuşma demektir.[201]

Sohbet irticalidir, nadiren yazılı bir metin okunur. Bu sebeple verimli sohbetler yapabilmek için hafızanın dolu olması gerekir. Hoş sohbetli insanlar hafızalarında çok şey tutabilen kişilerdir.[202] Yapılan doğaçlama sohbetlerde, konuşanın zihin dünyası ne kadar genişse verimi o kadar arttırmaktadır.

Sohbet kelimesinin sözlük anlamı dikkate alınarak Hz. Peygamberin sohbetinde bulunan Müslümanlar için "ashap" ve "sahabe" terimleri kullanılmıştır. Hz. Peygamber ashabını sohbet aracılığıyla bilgilendirip eğittiğinden bu sünneti takip eden âlim ve sûfîler de sohbet halkaları düzenleyerek ilimlerini halka aktarmışlardır.[203]

c. Sesli ve Görsel Medyada Dini Hitabet (Konuşma): Resmi veya özel radyo ve televizyonlarda (Ramazan ayında, Mübarek gecelerde, din ve ahlak programlarında), sesli ve görsel medyada yapılan dini konuşmalardır. Dini hitabetin, dinleyicisi en çok olan türlerindendir. Bu sebeple sesli ve görsel medya konuşmaları büyük önem arz etmektedir.[204] Bir anda birden çok kişiye hitap etme imkânı sağlaması onun verimini arttırmaktadır.

---

[199] Çakan, **Dînî Hitabet Çeşitleri**…, s. 77.
[200] Süleyman Uludağ, "Sohbet", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2009, C. 37, s. 350.
[201] Çakan, **Dînî Hitabet Çeşitleri**…, s. 87.
[202] Çakan, **Dînî Hitabet Çeşitleri**…, s. 88.
[203] Uludağ, "Sohbet", **TDV İslam Ansiklopedisi**…, s. 350.
[204] Çakan, **Dînî Hitabet Çeşitleri**…, s. 91.

Buraya kadar açıklamaya çalıştıklarımızın dışında açılış, karşılama-uğurlama, anma ve Veda konuşmaları, cami, okul, hastane, yol, köprü, çeşme, kütüphane, ders yılı vs. açılışları, hacı uğurlama ve karşılamaları, dini heyetleri karşılama ve uğurlama, belli günlerde belli şahıs ya da millet-vatan uğrunda can vermiş şehitleri anma maksadıyla yapılan konuşmalar, dini hitabetin farklı mekânlarda gerçekleştirilen mabet dışı bölümüne aittir.[205] Hiç şüphesiz, bu tür konuşmalar doğrudan doğruya dini hitabetin bir çeşidi değildir. Ancak bu konuşmalar din görevlileri tarafından yapılması halinde dini hitabete dahil edilir. Çünkü bu tür konuşmalar, herkes tarafından çeşitli şekil ve üslupta yapılabilmektedir.[206]

Hitabet, muhatabı ikna etme sanatı olarak ifade edilmektedir. Özellikle diyalog kurduğumuz insan veya insanlar karşısında kişinin kendini daha iyi izah etmesi hitabetin önemini bir kez daha ortaya koymaktadır. Hitabet sanatında kullanılan makbûlat ve maznunât türü önermeleri bilip cümle yapılarını buna göre şekillendirmek kişinin güvenirliğini arttırmaktadır.

[205] Çakan, **Dînî Hitabet Çeşitleri**…, s. 94.
[206] Çakan, **Dînî Hitabet Çeşitleri**…, s. 95.

İKİNCİ BÖLÜM

HZ. MUHAMMED'İN HİTABETİ

2.1. HZ. MUHAMMED'İN HİTABET AMACI

İslam'ın ilk yıllarında Havazin ve Kureyş kabileleri dili en iyi kullanan Arap kabileleri idi. Bu iki kabilenin Hz. Muhammed için ayrı bir önemi bulunmaktadır. Çünkü Peygamber Efendimiz Kureyş kabilesine mensup olmakla beraber Havazin kabilesinde yetişmiştir. Bundan dolayı Peygamber Efendimiz kendisinin "fesahatte en iyi benim, çünkü Kureyş kabilesindenim ve Sa'd oğullarının yanında büyüdüm" demiştir.[207]

Hz. Peygamber için hitabet ve fesahat oldukça önemlidir. Çünkü içinde bulunduğu ortamda Cahiliye Arapları fesahat ve hitabette çok ileri bir seviyede oldukları için kendisinin de iyi bir hitabet gücüne sahip olması ve dili iyi kullanması gerekmektedir. Buradan hareketle Hz. Peygamberin güçlü, etkili ve fasih bir hitabete sahip olmasının zorunlu olduğunu söylemek mümkündür Kur'an-ı Kerim'de geçen ''(Hz Muhammed) arzusuna göre de konuşmaz Onun (bildirdikleri) vahiyden başkası değildir. Çünkü ona kuvvetli ve üstün yaradılışlı biri (Cibril) öğretti.'' [208] ayet bu durumu destekler niteliktedir.

Hz. Peygamber hitabet sanatını genellikle insanları dine çağırmak ve onları ikna etmek için kullanmaktadır. Hz. Peygamber peygamberliğinin ilk yıllarında Safa

---

[207] Özbalıkçı, **Asrı Saadet ve Raşit Halifeler Döneminde Hitabet**…, s. 37.
[208] **Kur'an-ı Kerim**, Necm suresi 3/6.

tepesinde kendi soyundan olanları dine çağırmak amacıyla yaptığı konuşma İslam hitabetinin ilk önemli örneğini oluşturmakla beraber onun hitabetinin epistemolojik bir boyutunu da bizlere sunmaktadır.[209]

Hz. Peygamber için hitabet bulunmuş olduğu Cahiliye Arap toplumunun hitabetinin aksine bir amaç değil, araç konumunda bulunmaktadır. Bu yüzden konuşmalarında sade bir dili kullanmış ve gösterişli sözlerden uzak durmuştur. Aynı zamanda hiçbir edebi yarışmaya katılmamıştır. Nitekim Temim kabilesi tarafından yapılan hitabet yarışması teklifini kabul etmemiştir.[210]

Hz. Peygamber'in hitap etmedeki amacı insanları İslam'a davet ve muhataplarını ikna etmektir. Onun hitabetini bayram ve cuma günleri gibi belirli vakitlerde yaptığı hutbeler ile belirli olmayan vakitlerde yaptığı konuşmaları oluşturmaktadır. Herhangi bir vakte bağlı olmayan konuşmaları genelde bir açıklamanın yararlı veya gerekli olduğu zamanlarda olmuştur. Bilhassa savaşlardan önce orduya moral vermek ve onları coşturmak amacıyla yaptığı konuşmalar, duyurulması gereken bir mesele ortaya çıktığında insanları bilgilendirmek bir soru sorulduğunda cevabını vermek, Necran Hıristiyanları ile yapılan münâzaralar ve buna benzer konuşmaları, sohbetleri vakti belli olmayan konuşmalarını oluşturmaktadır.[211]

---

[209] Elmalı, "Hitabet", **TDV İslam Ansiklopedisi**…, 158-159.
[210] İbrahim Sarıçam, **Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı**, DİB. Yayınları, Ankara 2007, s. 326-237.
[211] Sarıçam, **Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı**…, s. 326-237.

2.2. HZ. MUHAMMED'İN HİTABETİNİN KAYNAĞI

2.2.1. Kur'an-ı Kerim

Hz. Muhammed'in hitabetinin kaynağı öncelikle Kur'an-ı Kerim başlığı ile ele alınacak ve Kur'an ayetleri ile genişletilmeye çalışılacaktır.

Hz. Muhammed tüm insanlığa hikmetle (doğru bilgi), güzel öğütle ve akıl seviyelerine uygun bir şekilde hitap etmiştir. Peygamberin görevi muhatabı her kim olursa olsun yumuşak bir şekilde öğüt vermektir. Bu öğüdü hitap ettiği insanların anlayacağı şekilde kullanmıştır.

Hz. Peygamber'in hitabetinin temel kaynağı doğrudan vahiyle almış olduğu manevi ve ilahi eğitimdir. Hz. Peygamber'in Allah'ın gözetimi altında olduğu "Rabbinin hükmüne sabret. Çünkü sen gözlerimizin önündesin, kalktığında Rabbini hamd ile tespih et"[212] ayetinde ifade edilmektedir.

Allah (c.c.), Kur'an'da "De ki" hitabıyla başlayan birçok ayette, hakkı tebliğ etmekle yükümlü olduğu insanlara neyi, nasıl hitap etmesi gerektiği hususunda peygamberini eğitmiştir.[213] Hz. Peygamber'in hitabının en büyük kaynağının Kur'an-ı Kerim olduğunu gösteren bazı ayetler şunlardır:

"(Ey Muhammed!) Rabbinin yoluna, hikmetle, güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et..."[214]

Allah, Resul'ünden insanları hak olan dine hikmetle, nasihat ile çağırmasını istemiştir. Bu konu hakkında Beyzavî (ö. 685) şöyle diyor: Birincisi- yani hikmet-

---

[212] **Kur'an-ı Kerim**, Tûr suresi 52/48.
[213] Muhammed Gazalî, **Fıkhu's-Sîre**, Resul Tosun (çev.), Risale Basın Yayıncılık, İstanbul 2000, s. 30-31.
[214] **Kur'an-ı Kerim**, Nahl suresi 16/125.

hakikatleri talep eden ümmetin özel - seçkin kesimini davet etmek içindir. İkincisi – yani nasihatler- halkı davet içindir.[215]

İslam'ın tebliği ile ilgilenenler için çok önemli olan hikmet ve güzel öğüt ele alınırken hikmet, kişinin tebliği sırasında dikkatli ve basiretli olması bunu körü körüne yapmamasıdır. Öğüt ise karşısındakinin mutluluğu ve refahını düşündüğünü gösterir bir tarzda olmalıdır. [216]

Yukarıda zikrettiğimiz Nahl suresi 125. ayetten çıkarılacak hükümle ilgili olarak şunları da ifade etmek yerinde olacaktır: İnsanları Allah'ın dinine davet eden kimse şu yollara uymalıdır. Bunlar hikmet, güzel öğüt ve güzel bir yol ile mücadele etmektir.

"Öyleyse onlara aldırma. Onlara öğüt ver ve onlara, kendileri hakkında etkili ve güzel söz söyle."[217]

Bu ayetin nuzül sebebine baktığımızda Hz. Muhammed'i rahatsız eden durum karşısında, Allah'ın peygamberimize bir takım tavsiyeleri olmuştur. Bu tavsiyeler Peygamberin bu sıkıntılara aldırış etmemesi ve asıl görevi olan tebliğ vazifesine kuşanması gerektiği yönündedir.

"Sen yine de öğüt ver. Çünkü öğüt mü'minlere fayda verir."[218]

Mevdûdî (ö. 1979) Tefhimul'-Kur'an adlı eserinde ele aldığı öğüt kavramına şöyle bir açıklama getirir. Öğüt iki noktayı vurgulamak ister:

Birincisi kişi muhatabını sadece mantiki ikna metotlarıyla değil aynı zamanda duygularını cezbederek de inandırmaya çalışmalıdır. Aynı şekilde kişi sadece sapıklık ve kötülüklerin yasak olduğu kötülük üzerinde durmamalı, aynı zamanda insan doğasında var olan kötülük aleyhtarı tutumu, karşısındaki insanda da uyandırmaya çalışmalıdır.

---

[215] Vehbe Zuhaylî, **Tefsirü'l-Münir**, H. Arslan, A. Efe, B. Eryarsoy, H.İ Kutlay, N. Yıldız (çev.), Bilimevi Yayınları, İstanbul 2007, C. 7, s. 466.
[216] Ebu'l A'la Mevdûdî, **Tefhimu'l Kur'an**, M. H. Kayan, Y. Karaca, N. Şişman, İ. Bosnalı, A. Ünal, H. Aktaş (çev.), İnsan Yayınları, İstanbul 1986, C. 3, s. 63.
[217] **Kur'an-ı Kerim**, Nisa suresi 4/63.
[218] **Kur'an-ı Kerim**, Zariyat suresi 51/55.

İkincisi ise öğüt verenin karşısındakini küçük gördüğünü veya kendi üstünlüğü ile övündüğünü gösterecek hiçbir davranışı olmamalıdır.[219]

Mevdûdî'nin ele aldığı kavramdan anladığımız kadarıyla öğüt verilirken dikkat edilmesi gereken hususlar vardır. Allah ayet metninde peygamberini öğüt vermenin önemi konusunda bilgilendirmektedir. Öğüt vermenin mü'minlere fayda sağlayacağı belirtilir ve bunun haricindekiler için fayda sağlamayacağı yorumunu çıkartmaktayız.

Öğüt mü'minlerin dışında münkirlere fayda vermez.[220]

Yukarıda verilen ayetlerde de görüldüğü gibi Hz. Peygamber, bütünüyle vahyin rehberliğinde ve gözetiminde hitabını gerçekleştirerek görevini yerine getirmiştir. Bu görevini yerine getirirken Yüce Allah'ın bir takım tavsiyeleri veya emirleri olmuştur.

2.2.2. Yetiştiği Ortam

Hz. Peygamber'in içinde bulunduğu Cahiliye döneminde Araplar arasında şiir ve hitabet çok gelişmişti. Araplar özellikle hitabete büyük önem vermişler, çocuklarını genç yaşlardan itibaren hitabete alıştırmışlardır. O dönemde meşhur hatipler yetiştirmişlerdir. O dönemin meşhur hatipleri arasında İyâd kabilesinden Kus b. Sâide (ö. 600), Temîm kabilesinden Eksem bin Sayfiy (ö. 612), Kureyş'ten Süheyl b. Amr (ö. 639), Hz. Peygamber'in dedelerinden Ka'b b. Lüey, Hâşim b. Abdümenaf (ö. 524) ve Abdülmuttalib b. Hâşim (ö. 579) meşhur hatipler arasında yer almıştır.[221] Nitekim Hz. Peygamber de Kureyş kabilesine mensup olmakla beraber Havazin kabilesinde yetişmiştir. Bundan dolayı Hz. Peygamber kendisi için "Fesahatte en iyi benim, çünkü hem Kureyş kabilesindenim hem de Sa'd oğulları yanında büyüdüm"[222] demesi yetiştiği ortamın hitabet, belâgat ve fesahatte ileri olduğunu göstermektedir.

Hz. Peygamber hem kendi ailesi içerisinde hitabette çok önde gelenlerin

---

[219] Mevdûdî, **Tefhimu'l Kur'an**…, s. 63.
[220] Seyyid Kutub, **Fîzılal-il Kur'an**, Hikmet Yayınları, İstanbul (tarih yok), C. 14, s. 73-74.
[221] Sarıçam, **Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı**…, s. 43-44.
[222] Özbalıkçı, **Asrı Saadet ve Raşit Halifeler Döneminde Hitabet**…, s. 37.

olmasından hem de bulunduğu ortamda bulunan diğer ailelerden hitabete yönelik eğitim almış olduğu görülmektedir.

2.2.3. Tarihsel Arka Plan ve Birikim

İslam tarihinde izah edilen Hz. Muhammed'in yaşam hikayesi birçok anekdot ile doludur. Hz. Peygamber'in doğumuyla başlayıp yetiştiği ortam dahil pek çok çevresel faktör bu olaylar üzerinde etkilidir. Bunların başında peygamberin iyi bir ailede yetişmiş olması gelmektedir.

Dedesi Abdulmuttalib (ö. 577) ve amcası Ebû Tâlib (ö. 619)'in peygamberin yetiştirilmesi üzerinde etkisi olmuştur. Peygamberimizin hatiplik yönüyle ilgili olarak da dedesi ve amcasının büyük bir katkısı vardır. Hz. Peygamberi yanlarından ayırmamış olmaları ve onun gitmiş oldukları meclisler içerisinde yer edinmesi Hz. Peygamberin hatiplik yönü açısından ne kadar donanımlı olduğunun bir göstergesidir. Bu çevresel faktörler dışında Hz. Peygamber'in vahyin ışığında büyümesi de hatiplik yönünün gelişmesinde ki en büyük katkıdır. "Sen güzel bir ahlak üzeresin"[223] Ayeti de bunu desteklemektedir.

2.3. HZ. MUHAMMED'İN HİTABET ÖZELLİKLERİ

2.3.1. Şekil Açısından Özellikleri

Hz. Peygamber'in konuşmalarının özellikleri ortaya konulmaya çalışıldığında ve konuşmaları incelendiğinde aşağıda bulunan hususlar dikkat çekmektedir.

2.3.1.1. Konuşmalarında Sanat Kaygısı Taşımamak

Sözün tesirli olması için edebi sanatlarla süslü olması şart değildir. Nitekim Hz. Peygamber konuşmalarında sanat gösterme çabası içerisinde olmamıştır. Onun

[223] **Kur'an-ı Kerim**, Kalem suresi 68/4.

kelamında yapmacık ifadelere yer yoktur.[224] Kur'an'da ona: "Ben sözünü zinetleme çabasına düşenlerden değilim"[225] demesi emredilmektedir.

Hz. Peygamber muhatabına tesir eden bir ifade tarzı ile konuşmuştur. Bu kendisine nübüvvet ve risâlet vazifesini veren, vahyedilenin tebliğini emreden Rabbinin açık emridir:[226] ''Onlara içlerine işleyecek, ruhlarına tesir edecek şekilde beliğ söz söyle.''[227]

Hz. Peygamber'in konuşmasında görülen en açık hususiyet, onun tabii bir güzelliğe sahip olmasıdır. Onun kelamında suni bir güzellik yoktur. Hz. Peygamber tabiatı icabı olarak hareketlerini gösteriş için yapmamış sözlerini de edebi sanatlarla süsleme yolunu tutmamıştır.[228]

Hz. Peygamber güzel sözün ve hitabetin büyük rağbet gördüğü bir çevrede, sanat kaygısı ve iddiası olmayan ve mükemmel bir hatip olarak görülmüştür.[229]

2.3.1.2. Konuşmasını Yeteri Kadar Yapmak

Hatibin konuşma müddeti, maksadın muhataba en iyi anlatılması süresine eşit olmalıdır. Bundan daha az kalan konuşma eksik anlatış olur. Daha çok konuşmak ise muhatabı usandırır. Bundan dolayı hatip konuşmalarını yeteri kadar yapmalı, ulaşmak istediği amaca ulaşınca sözü daha fazla uzatıp muhatabı boğmamalıdır. Hatip konuşma sanatında ne kadar mahir olursa olsun ve ne derece tesirli konuşursa konuşsun, eğer üzerinde duracağı konuyu yeterince bilip konuşmasını yeteri kadar yapmayıp, dinleyicileri havadan sudan bir takım sözlerle meşgul etmeye çalışsa bile hitabeti hiçbir şekilde başarılı sayılmaz ve davet görevini yapmış sayılmaz.[230]

---

[224] Kazancı, **Peygamberimizin Hitabeti**…, s. 164.
[225] **Kur'an-ı Kerim**, Sâ'd suresi 38/86.
[226] Kazancı, **Peygamberimizin Hitabeti**…, s. 163.
[227] **Kur'an-ı Kerim**, Nisâ suresi 4/63.
[228] Kazancı, **Peygamberimizin Hitabeti**…, s. 164.
[229] Kazancı, **Peygamberimizin Hitabeti**…, s. 165.
[230] Talat Koçyiğit, **İslami Davetin Mahiyeti ve Hazreti Peygamberin Hutbeleri**, Kılıç Yayınları, Ankara 1994, s. 183.

Aynı zamanda hatip için kusur sayılacak olan şey kısa konuşması gerektiğinde konuşmayı uzun yapması, uzun konuşması gerektiğinde ise konuşmasını kısa yapma yolunu tercih etmesidir.

Hz. Peygamber "cevâmiu'l-kelîm (az, öz söz söyleme kabiliyeti) ile gönderildim" diye buyurmaktadır. Gerçekten de Hz. Peygamber'in "Ameller niyetlere göre değer bulur" [231] gibi geniş bir anlam ifade edip birkaç kelimelik hadisleri vardır.

Bu kısa açıklamalardan da anlaşıldığı gibi Hz. Peygamber gerektiği zamanlarda konuşup, gerekmediği durumlarda susmuş ve ashabını dinlemiştir. Çoğu zaman kısa ve öz sözler söyleyerek konuşmalarını uzun tutmamıştır.

2.3.1.3. Konuşmalarının Tane Tane Olması

İyi bir hatipten beklenen anlatacağı konuyu rahat, mutedil bir konuşma şekliyle anlatmasıdır. Konuşurken takip edilemeyecek derecede hızlı ve acele konuşan hatipler, dinleyiciye fazla bir şey vermezler.[232]

Hz. Peygamber kendisini dinleyenlerin onu anlayamayacağı ve takip edemeyeceği şekilde hızlı bir konuşma yapmamıştır. Konuşmaları daha muhataplarına göre belirlemiş ağır ve yavaş konuşmayı tercih etmiştir.

Hz. Câbir de: "Resûlullah konuşmalarında tertîl ve tersil vardı" diyor. Yani kelimeleri ağır ağır ve tane tane telâffuz ederdi. Resûlullah Kur'ân'ı da harf harf, kelime kelime, tane tane okurlardı.[233]

Hz. Peygamber muhataplarından gelebilecek bütün şikayetleri bertaraf edecek bir tempo ile, hiç acele etmeden ağır ağır, tane tane konuşmuştur. Hz. Ayşe (ö. 678) diyor ki: Resûlullah sizin yaptığınız gibi kelimeleri arka arkaya sıralayarak konuşmazdı.

---

[231] Muhyiddîn-i Nevevî**, Riyâzü's Sâlihîn**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1964, C. 1, s. 3.
[232] Kazancı, **Peygamberimizin Hitabeti**…, s. 170.
[233] Süleyman Uludağ, **İslâm'da İrşad**, Marifet Yayınları, İstanbul 1995, s. 299.

Kelimeleri tek tek telâffuz ederdi. O kadar ağır konuşurdu ki, biri kelimeleri saymak istese sayabilirdi.[234]

Onun konuşmasını takip edemediği için söylediği sözün tekrarlanmasını isteyen bir tek ferdin varlığını bilmiyoruz. Ancak sözlerinde ki derin manayı kavrama ve o sözlerdeki güzelliği bir defa daha duyurmak maksadıyla sözlerini tekrar etmesini isteyenler olmuştur.[235] Vedâ hutbesindeki örnekte olduğu gibi: "Şahit ol ya Rab!, Şahit ol ya Rab!, Şahit ol ya Rab!" buyurmuşlardır. Bir başka örnekte, nasihat isteyen birine: "Kızma, kızma, kızma" buyurmuşlardır. Tekrar bir fikri iyice zihne yerleştirdiği için faydalıdır.[236]

2.3.1.4. Konuşmasında Sözleri Dikkatli Seçmek

Hz. Peygamber konuştuğu zamanlarda gelişi güzel konuşmamıştır. Ağzından çıkan kelimelere dikkat ederek, söyleyeceği kelimeleri tek tek seçerek konuşmuştur. Bu konuya şu misal verilebilir:

Muaz b. Cebel (ö. 639) "Hakkımda en çok korktuğun nedir?" dediği zaman, eliyle ağzını işaret ederek "İşte bunu muhafaza et" demiş, daha sonra insanları yüzleri üzerine cehenneme sürükleyenin dilleri olduğunu anlatmıştır.[237]

2.3.1.5. İrticalen Konuşmak

Bir hatibin irtical yoluyla konuşmuş olması hitabet yönünden yazılı bir metni okumaktan ve şematik olarak konuşmaktan daha iyidir. Dinleyicinin de hatipten beklediği bu çeşit bir konuşmadır. Dinleyiciler yazılmış yazıları okuyanlardan sıkılırlar. Ancak irticalen söylenen sözler tıpkı damarlardan fışkıran kan gibi kendine has bir sıcaklığı vardır.[238]

---

[234] Uludağ, **İslâm'da İrşad**…, s. 299.
[235] Kazancı, **Peygamberimizin Hitabeti**…, s. 171.
[236] Uludağ, **İslâm'da İrşad**…, s. 295.
[237] Kazancı, **Peygamberimizin Hitabeti**…, s. 169.
[238] Kazancı, **Peygamberimizin Hitabeti**…, s. 173.

Hz. Peygamber bütün konuşmalarını irticalen yapmıştır. Çünkü Hz. Peygamber'in okuma ve yazması yoktu. Bundan dolayı da sohbetlerini veya hutbelerini herhangi bir yazıya dayandırmadan yapmıştır.

2.3.1.6. Hz. Muhammed'in Hitabetinde Beden Dili

Bazen bir bakış, bazen bir göz süzüş kelimelerden çok daha fazla şey anlatır. Beden dili konuşan yüzümüz, gözlerimiz, dudaklarımız kısaca bedenimizin sesidir. [239]

Konuşmanın yapısını etkileyecek denli önemli olan şey bedensel hareketlerimizdir. Dinleyicilerimizin karşısına çıktığımız anda tek sözcük söylemesek bile onlarla iletişimsel bir süreç içerisine girmiş bulunuyoruz. Bakışımızla, yüzümüzün anlatımıyla, duruşumuzla dinleyici bizi algılamaya başlar.[240]

İyi bir hatip gür sesli olmalı, hitabetine etkisini arttıracak el-kol, jest-mimik hareketlerinin yanında toplumsal kültürün gerektirdiği fiziksel duruşu (sözgelimi Araplar düğün merasimleri dışındaki hutbeler esnasında bir asaya veya minbere dayanırlardı. Bazen de seslerini duyurabilmek için bineğe binerlerdi. Bugün ise kürsüde düzgün, özgüvenli duruş veya mikrofonla konuşmak olabilir.) sağlayabilmelidir.[241]

Hz. Peygamber'de konuşmaları sırasında zaman zaman jest ve mimiklerini kullanmış, bu sayede muhataplarının anlattığı konuyu daha iyi kavramalarını amaçlamıştır. Hz. Peygamber bir defasında "Mümin diğer mümin için parçaları birbirine perçinleşmiş bina gibidir" buyurmuş, ardından da (bunu açıklamak için) parmaklarını birbirine kenetlemiştir. Bir başka durumda ise "Yetimi koruyup kollayan kişi ile ben, cennette şu ikisi gibiyiz" buyurmuş, işaret ve orta parmağını göstermiştir.[242]

---

[239] Değirmenci, **Beden Dili ve Güzel Konuşma Sanatı**…, s. 7-8.
[240] Özdemir, **Güzel ve Etkili Konuşma Sanatı**…, s. 158.
[241] Muallimoğlu, **Bütün Yönleri ile Hitabet**…, s. 10-11.; Özbalıkçı, **Asrı Saadet ve Raşit Halifeler Döneminde Hitabet**…, s. 18.
[242] Yaşaroğlu, **Hitabet ve Mesleki Uygulama**…, s. 44.

Beden dilinde dikkat edilmesi gereken bir diğer husus ise ses tonudur. Sesi nerede nasıl kullanması gerektiğini bilmesi gerekir. Ne çok durağan ne de çok gürültülü bir ses tonu olmalıdır. Peygamber efendimizden örnek verecek olursak:

Resûlullah kendisine deli dendiği zaman bile sükûnet ve îtidali bırakarak gürültü yolunu tutmamıştı. Damâd adında delilere muska yazan biri Mekke'ye gelmiş, Kureyşlilerin Hz. Muhammed'e deli dediklerini duymuş. "Bu adam elime geçse de konuşsam" diye düşünmüş, sonra Resûlullah'la karşılaşmış ve müsaade ederseniz sana okuyayım. Allah'ın izni ile iyi olursun demiş. Hz. Peygamber de gayet sakin bir tavırla: "Hamd Allah'a mahsustur. Ona hamdeder, ondan yardım isteriz. Allah'ın hidayete erdirdiğini kimse saptıramaz, saptırdığı zevâtı kimse hidâyete erdiremez" deyip kelime-i şehâdeti okumuştur. Damâd bu konuşmayı üç kez tekrar ettirmiş ve Müslüman olmuştur.[243]

Sonuç olarak beden dilinde ses tonu, sükûnet yadsınamaz bir gerçektir. Allah Resul'ünün örnekte verilen tavrı hem kendi kişiliğine uygun hem de malum şahsın hidayetine vesile olduğu için vazifesine uygun bir davranış olmuştur.

2.3.2. İçerik Açısından Özellikleri

2.3.2.1. Gaye ve İnanç

Bir hatibin, yaptığı konuşmayla ulaşmak istediği bir hedef ve gayesi olmalıdır. Bu gaye bazen insanların takdiri ve alkışı gibi, hatibe de, dinleyiciye de faydası olmayan arzulardır. Bazen de insanlara doğruyu ve fazileti, faydalıyı gösterme duygusu gibi mukaddes gayelerdir.[244]

Hz. Peygamber'in hitabetteki gayesi tebliğ vazifesini en güzel şekliyle yerine getirmek, hakkı ve doğruyu göstermektir. Kur'an-ı Kerim'de Hz. Peygamber "Allah'ın

[243] Uludağ**, İslâm'da İrşad**…, s. 298-299.
[244] Kazancı, **Peygamberimizin Hitabeti**…, s. 113.

davetçisi"[245] olarak isimlendirilmiş; ona yüklenen görev de "öğüt ver", "davet et", "tebliğ et", "ikaz et" gibi emirlerle hitabetteki gayesi açık bir şekilde ifade edilmektedir.[246] Hz. Peygamber hitabını yaparken hakka uygun, dikkatli, titiz, sebep-sonuç ilişkisini göz önünde bulundurarak, amaçlanan gayeyi gözeterek, ortamın gereklerini dikkate alan tavır ve tutum içerisinde hitaplarını yapmıştır.[247]

Hz. Peygamber'in tebliğ gayesinin başarıya ulaşması için bizzat kendisinin davet ettiği dine samimiyetle bağlanması ve bu dinin prensiplerini kendi hayatında uygulamış olması gerekmektedir. Nitekim Hz. Peygamber inancının insanlara yüklediği yükümlülüklerin hiçbirisinden kendisini hariç tutmamıştır. Farzları önce kendisi uygulamış, yasaklara önce kendisi uymuş ve en yakınlarına tatbik etmiştir.[248] Hz. Peygamber için hitabet hiçbir zaman gaye olmamıştır. Tebliğ vazifesi için her zaman bir araç olmuştur. Hz. Peygamber'de tebliğ vazifesini yerine getirmek için hitabetten bol bol istifade etmiştir.[249]

2.3.2.2. Samimiyet ve Alçak Gönüllülük

Talat Koçyiğit hitabette samimiyeti, "hatibin insanları davet ettiği konularda güvenilir olması ve kendisini takip edecek olanlarda, onları davet ettiği hedefe ulaştırabilecek niteliklere sahip olduğu inancını uyandırabilmesi"[250] şeklinde ifade etmiştir.

Her konuda olduğu gibi, hitabet konusunda da Hz. Peygamber en üstün bir derecede samimiyette olduğu görülmektedir. Sahih senetlerle beraber bizlere kadar ulaşan ve gerçekten de büyük bir yer tutan konuşmaları arasında dinleyiciyi memnun etmek, güzel bir konuşma yapmış olmak, onların takdir ve tedbirlerini beklemek, konuşma hoş karşılanmaz korkusuna kapılmak, tebrik edilmedim, alkışlanmadım diye

---

[245] **Kur'an-ı Kerim**, Ahzâb suresi 33/46.
[246] Sarıçam, **Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı**…, s. 263-264.
[247] Celaleddin Vatandaş, **Hz. Muhammed'in Hayatı ve İslâm Daveti (Mekke Dönemi)**, Pınar Yayınları, İstanbul 2009, s. 186.
[248] Sarıçam, **Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı**…, s. 263-264.
[249] Kazancı, **Peygamberimizin Hitabeti**…, s. 114.
[250] Koçyiğit, **İslami Davetin Mahiyeti ve Hazreti Peygamberin Hutbeleri**…, s. 171.

derde düşmek gibi samimiyet zedeleyecek hiçbir kayda rastlanılmamıştır.[251] İnsanlık tarih boyunca, eline geçirdiği maddi veya manevi güçle kendi cinsine hatta Allah'a bile kafa tutan birçok insan tanımıştır. Ancak, Hz. Peygamber hem maddi hem de manevi güce sahip olmasına rağmen farklı olmuştur. O bir sözünde "Ben ne bir kralım, ne de zorbayım; bilakis Kureyş'ten kurutulmuş et yiyen bir kadının oğluyum" diyerek halktan birisi olduğunu alçak gönüllülüğünü ve samimiyetini vurgulamıştır.[252] Samimiyet, hatibin her yönden doğru olmasını ve sözleriyle fiilleri arasında tam bir uyum bulunmasını gerektiren üstün hasletlerden birisidir.[253] Hz. Muhamed insanlık şeref ve haysiyetine hem de hitabetle ulaşmak istediği gayeye ters düşecek samimiyetsiz hitap ve davranışta bulunmamıştır.

2.3.2.3. Bilgi

İslami terminolojide genel olarak el-ilm ve el-ma'rife terimleriyle ifade edilen bilgi daha ziyade bilen (özne) ile bilinen (nesne) arasındaki ilişki, yahut bilme eyleminin belli bir ifade şekline bürünmüş sonucu olarak anlaşılmıştır.[254] Bundan dolayı bilgisiz hitabet olmaz. Cahil bir kişi, etrafındakilere kendisini dinletebilir. Bu onun iyi bir hatip olduğunu göstermez. Gevezelikle hatipliği, güzel konuşmakla dinleyiciye faydalı olmayı birbirine karıştırmamak gerekir.[255] Bir şeyi doğru bir tarzda sunma bilgisi hitap açısından çok önemlidir. Bir şeyi doğru bir tarzda sunmak o kadar önemlidir ki, 'yanlış' şeyler doğru bir tarzda sunuldukları için insanlar tarafından kabul görebilmekte, fakat buna karşılık doğru tarzda sunulamayan 'doğru'lar ise kolaylıkla reddedilebilmektedir.[256]

Hz. Peygamber'in bir tahsil hayatı yoktu ama doğru şekilde bilgiyi aktarma tarzı vardı. Vahiy meleği ile ilk karşılaştığında "Oku" demesine cevap olarak "Ben okumuş

---

[251] Kazancı, **Peygamberimizin Hitabeti**…, s. 108.
[252] Sarıçam, **Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı**…, s. 270-271.
[253] Koçyiğit, **İslami Davetin Mahiyeti ve Hazreti Peygamberin Hutbeleri**…, s. 174.
[254] Necip Taylan, "Bilgi", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1992, C. 6, s. 157.
[255] Kazancı, **Peygamberimizin Hitabeti**…, s. 120.
[256] Vatandaş, **Hz. Muhammed'in Hayatı**…, s. 186.

bir kimse değilim" demişti. Hz. Peygamber okuma yazma bilmemiş olsa bile, insanları iman ve İslam'a davet edecek bir Peygamber olarak talim ve terbiye edilmiştir.[257] Bu talim ve terbiye bizzat Allah (c.c.) tarafından yapıldığı şu ayeti kerimede ''İşte sana da (ey Muhammed!), emrimizden bir ruh (Kur'an)'u böyle vahyettik. Önceden sen kitap nedir, bilmiyordun. Fakat biz, o kitabı kullarımızdan dilediğimizi kendisiyle hidayet edeceğimiz bir nur kıldık. Şüphesiz sen de bu kitap vasıtasıyla insanları dosdoğru yola iletirsin.'' [258] ayetinde açık bir şekilde belirtilmiştir. Ayette de anlaşıldığı gibi Hz. Peygamber'in bilgisi tamamı vahye dayanmaktadır. Ayrıca Hz. Peygamber'in bilgisinin vahye dayandığı "İşte bu, benim yolumdur. Ben Allah'a çağırıyorum."[259] Ayetlerinde de anlaşılacağı gibi risâlet sürecinin ilk günlerinden itibaren İslam daveti ve hitabının yöntemi konusunda Hz. Peygamber'in bilgilendirilip, yetiştirildiğidir.[260]

2.3.2.4. Doğruya ve Gerçeğe Bağlılık

Halkın gözünde bir mevki kapabilmek için yaptıklarını hoş gösterebilme maksadı taşıyan hatipler, konuşurken hakikati değiştirmekten büyük zevk duyarlar.[261]

Hz. Peygamber hem bir doğruluk abidesi hem de doğru insanlardan oluşan bir toplum oluşturmak onun en büyük hedefi[262] olduğundan hitap şekli ve kendisi doğruluk örneği olmuştur.

Hatibin sadece hakkı söyleyecek, ikiyüzlü olmayacak, duyduğu her şeyi değil doğruluğunu kesin olarak bildiğini söyleyecek, dinleyiciyi eğlendirmek ve güldürmek için yalan söylemeyecek, kendinde bulunmayan vasıflarla övünmeyecek, terbiyesizce konuşmaktan ve gevezelikten sakınacak kimseler olması gerektiği üzerinde durulmuştur. Sözlerinin gerçekliğe uygunluğu yönüyle Hz. Peygamber hiçbir hatibin ulaşmadığı

---

[257] Koçyiğit, **İslami Davetin Mahiyeti ve Hazreti Peygamberin Hutbeleri**…, s. 189.
[258] **Kur'an-ı Kerim**, Şûrâ suresi 42/52.
[259] **Kur'an-ı Kerim**, Yusuf suresi 12/108.
[260] Vatandaş, **Hz. Muhammed'in Hayatı**…, s. 184.
[261] Kazancı, **Peygamberimizin Hitabeti**…, s. 116.
[262] Sarıçam, **Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı**…, s. 265-266.

seviyededir. [263] Çünkü O kendinin uygulayıp, yapmadığı hiçbir sözü söylemediği hayatının tüm seyrinde gözükmekte ve bilinmektedir.

2.3.2.5. Merhamet ve Hoşgörü

Hz. Peygamber'in en önemli kişilik özelliklerinden biri merhamettir. "Rahman ve Rahim olan Allah tarafından, âlemlere rahmet" [264] olarak gönderilmiş olan bir peygamberin, müminlere karşı merhametli ve şefkatli ve onlara düşkün olması[265] çok normaldir. Hz. Peygamber, Allah'ın rahmetinin bir eseri olarak, özelde müminlere genelde bütün insanlığa karşı hem konuşmalarında hem de davranışlarında çok merhametli, yaptıkları hatalara karşı oldukça anlayışlı davranmıştır.

Hoşgörü Hz. Peygamber'in faaliyetlerinde bilhassa konuşmaları karşısında karşılaştığı durumlardaki en önemli ilkesidir. Bu ilkenin temelini de "Kolaylaştırınız zorlaştırmayınız. Müjdeleyiniz, korkutmayınız" sözleriyle atmıştır. Dinin kolaylık olduğunu açıklamış, hoşgörü ve kolaylık dini olan İslam'la gönderildiğini bildirmiştir.[266]

2.3.2.6. Cesaret ve Suallere Açıklık

Her insan için iyi bir vasıf olan cesaretin hitabet yönünden manası, 'bildiği ve doğruluğunu ispat edebileceği bir fikri açıkça ve rahatlıkla söylemek ve aksi ispatlanıncaya kadar bildiğini cesaretle savunmak' şeklinde tanımlanabilir.[267]

Cesaretin hitabet yönünden manasının en büyük örneğini Hz. Peygamber'in bütün yaşamı göstermektedir. Çünkü yüzyıllar boyu putlara taparak yetişmiş bir nesli, içinde bulundukları zulmetten onları nura çıkarmak üzere almış olduğu vazifeyi sonuna kadar eğilip bükülmeden devam ettirmiştir.[268] Çünkü Hz. Peygamber Allah'tan almış

---

[263] Kazancı, **Peygamberimizin Hitabeti**…, s. 118.
[264] **Kur'an-ı Kerim**, Enbiyâ suresi 21/107.
[265] **Kur'an-ı Kerim**, Neml suresi 27/77; **Kur'an-ı Kerim**, Tevbe suresi 9/128.
[266] Sarıçam, **Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı**…, s. 277-279.
[267] Kazancı, **Peygamberimizin Hitabeti**…, s. 156
[268] Kazancı, **Peygamberimizin Hitabeti**…, s. 157.

olduğu "Ey Muhammed! Şimdi sen, sana emir olunanı açıkça ortaya koy ve Allah'a ortak koşanlara aldırış etme"[269] emrini yerine getiriyordu.

Aynı zamanda bir hatip kendisine sorulabilecek sorular karşısında cesaretli ve soruları hoşgörüyle kabul etmelidir. Hz. Peygamber'in daveti sırasında gelen soru ve itirazlara karşı en doğru cevapları en uygun dille, sinirlenmeden, öfkelenmeden, sabrederek, anlayış göstererek, şüpheleri gidererek, yanlışları yok edecek cevaplar vermiştir.[270] Bir hatipte bulunması gereken özelliklerin biri de muhatapların sorusunu ertelemeden kısa ve net cevaplar vermektir.

2.3.2.7. Dile Hakimiyet

İyi bir hatip diline hâkim olabilmelidir. Hz. Peygamber de gerçek anlamıyla konuştuğu dile hâkimdir.[271]

Hz. Peygamber konuştuğu dilin bütün inceliklerine vakıf olarak insanlarla iletişim kurmuştur. Kullandığı kelimeler son derece pürüzsüz ve kulağa hoş gelecek şekilde olmuştur. Hızlı konuşmaz açık ve tane tane konuşurdu.[272]

Yaşanan şu olay Hz. Peygamber'in dile ne kadar hâkim olduğunu göstermektedir. Müslümanlar Bedir Savaşı'na giderken yolda bir bedeviye rastlarlar ondan bilgi almak isterler. Fakat adamda bilgi olmadığını görürler. Hz. Peygamber'e selam vermesini isterler. Adam içinizde peygamber var mı diye sorar. 'Evet' derler. Selam verir. 'Eğer sen peygambersen bu devemin karnındakini bana bildir' der. Orada bulunan Seleme b. Selâme, 'Onu Peygambere sorma, bana gel ben sana haber vereyim' der ve bazı şeyler söyler. Seleme'nin bu davranışı Hz. Peygamber'in hoşuna gitmez.

---

[269] **Kur'an-ı Kerim**, Hicr suresi 15/94.
[270] Vatandaş, **Hz. Muhammed'in Hayatı**…, s. 192.
[271] Kazancı, **Peygamberimizin Hitabeti**…, s. 148-149.
[272] Yaşaroğlu, **Hitabet ve Mesleki Uygulama**…, s. 41.

Adama karşı kaba ve fahiş şeyler söylediğini belirtir.[273] Hz. Peygamber'in hoşuna gitmemesine rağmen lüzumundan daha fazla veya daha az konuşmamıştır.

Hz. Peygamber'in yirmi üç senelik nübüvvet hayatı boyunca yersiz, zamansız, lüzumsuz konuştuğuna dair bir tek örnek yoktur.[274] Bu da bir hatibin sözlerini özenle seçmesine ve gereksiz yere konuşmamasına işaret etmektedir.

2.4. HZ. MUHAMMED'İN HİTABETTE GÖZETTİĞİ İNCELİKLER

2.4.1. Muhatabı Tanımak

Hatibin cemaatini ve muhatabını tanıması, doktorun hastasını tanıması kadar önemlidir. Cemaatine faydalı olabilme gayesini taşıyan hatibin atacağı ilk adım muhatabı tanımaktır. Bu şart yerine getirilmeden yapılan hitabetle, hastayı dinlemeden yapılan tavsiyeler ve yazılan reçete arasında fark yok gibidir.[275]

Denemeler kitabının yazarı Montaigne'in şöyle bir sözü vardır: "Okunu hedeften öteye atan okçu, okunu hedefe ulaştıramayan okçudan daha başarılı sayılmaz. İnsanın gözü karanlıkta da iyi görmez, fazla ışıkta da" Bu söz, muhataba yapacağımız konuşma açısından da geçerlidir.[276] Eğer muhatabı tanımaz, onun bilgi ve kültür düzeyini bilmezsek konuşmamız dinleyiciyi aşar veya onların düzeyinin altında kalır. Her iki durumda da onlara bir katkıda bulunamayız. Bundan dolayı hitap edilen dinleyici kitlesi tanınmalıdır.

Hz. Peygamber'de muhatabını yeteri kadar tanımış ve onlarla konuşurken bunu ihmal etmemiştir. Hz. Peygamber'in hitabelerinde tesir sebeplerinden biri de, muhatabının durumunu gereği gibi takdir ederek lüzumlu konuşmayı yapmış olmasıdır.[277]

---

[273] Sarıçam, **Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı**…, s. 268.
[274] Kazancı, **Peygamberimizin Hitabeti**…, s. 149.
[275] Kazancı, **Peygamberimizin Hitabeti**…, s. 132.
[276] Özdemir, **Güzel ve Etkili Konuşma Sanatı**…, s. 30.
[277] Kazancı, **Peygamberimizin Hitabeti**…, s. 132.

2.4.2. Muhatapları Dinlemek

İyi bir hatip olma konusunda üzerinde durulması gereken bir husus da, konuşanı sözünü kesmeden, sözünü bitirinceye kadar dinleyebilmektir. Dinlemesini bilmeyen bir hatip, bir başkasından kendisini sabırla dinlemesini isteme hakkına sahip olamaz. Konuşanı sözleri bitinceye kadar dinlemek bir sabır ve tahammül işidir.[278]

Hz. Peygamber kendisiyle konuşan herkesi sözü bitinceye kadar ciddiyetle dinlemiştir. Hz. Peygamber ashabıyla özellikle sabah namazını kıldıktan sonra güneş doğuncaya kadar oturur, sohbet ederdi. Ashabı kendi arasında cahiliye hatıralarından bahsederek, şiirler okurlarken Hz. Peygamberde onları dinlemiş ve tebessüm etmiştir.[279] Bu durumda göstermektedir ki Hz. Peygamber iyi bir hatip olmasının yanında aynı zamanda muhataplarının konuşmalarını da sabır içerisinde dinlemiştir.

2.4.3. Muhatabın Güvenini Sağlamak

İnsanların pek çoğu söylenen sözü, söyleyenin şahsıyla değerlendirir. Bu, söz söyleyen şahsa olan güvenin varlığı ve yokluğuna göre değişmektedir. Muhatap, şahsiyetine güvenmediği hatipten bir şey beklemez, onu ciddiyetle dinlemez.[280]

Nitekim Hz. Peygamber açık tebliği için Safa tepesine çıkıp 'Ben size, şu dağın arkasında düşman atlıları var; hemen size saldıracak, mallarınızı gasp edecek desem, bana inanır mısınız?' diye sorduğunda hiç düşünmeden orada bulunan herkes güveneceklerini söylemiştir. Hz. Peygamber böyle yaparak kendisi hakkında kavminin sahip olduğu güven duygusunu tazeleyerek ve bundan sonra vereceği haberleri de aynı güven duygusu ile muhafaza etmelerini sağlamaya çalışmıştır.[281]

Hz. Peygamber nübüvvetten önce ve sonraki hayatıyla bu güvene tam manasıyla layık olacak şekilde bir yaşayışın sahibidir. Dostları bir tarafa düşmanları bile onun

---

[278] Kazancı, **Peygamberimizin Hitabeti**…, s. 153.
[279] Koçyiğit, **İslami Davetin Mahiyeti ve Hazreti Peygamberin Hutbeleri**…, s. 197-202.
[280] Kazancı, **Peygamberimizin Hitabeti**…, s. 136.
[281] Koçyiğit, **İslami Davetin Mahiyeti ve Hazreti Peygamberin Hutbeleri**…, s. 172.

şahsiyetine toz konduran, 'Senin samimiyetine güvenmiyorum' şeklinde karşılık veren bir kimse bulunmamıştır.[282] Hz. Peygamberin sözleri ve fiillerinin bir biriyle uyumlu olması bunun en büyük etkisidir.

Hz. Peygamber ile devamlı mücadele içerisinde bulunan Ebu Süfyan (ö. 651) Rum Meliki Hiralk'in "O'nu yalancılıkla suçladığınız oldu mu? Vadini yerine getirmediği oldu mu?" sorularına ''hayır'' diye cevap vermiştir. Düşmanlarının bile bu şekilde tanımıştır.[283]

Hz. Peygamber'in güvenilirliğinin bir başka örneği "Hz. Peygamber 35 yaşında iken Kabe'nin tamiri esnasında Hacerülesved'in yerine konulmasında Kureyş kabilesi arasında çıkan anlaşmazlıkta meselenin çözülmesi, Kabeye ilk girecek şahsa bırakılmıştı. Tam o esnada Hz. Peygamber'in geldiklerini görünce ''Bu Emin, bu Muhammed!" geliyor diyerek sevindiler. Durumu kendisine anlatarak kendilerine hakem olasını istediler" [284] Hz. Peygamber'in hitabeti bu sağlam temellere dayanmış bulunmaktadır.

2.4.4. Muhataplara Anlayacakları Dilde Hitap Etmek

İnsanların zekâ, bilgi, kültür ve diğer yönleriyle aynı seviyede olmaları mümkün değildir. [285] Hitabetin açık seçik ve anlaşılır olması, konuşma sırasında kullanılan kelimelerin dinleyiciler tarafından bilinen ve kullanılan kelimelerden olmasına bağlıdır. [286] Bundan dolayı hatip, başarılı bir hitabet yapmak, muhatabına faydalı olabilmek istiyorsa hatibin hiç ihmal etmemesi gereken şey; konuşmalarında muhatabın seviyesinden ayrılmamasıdır.[287]

---

[282] Kazancı, **Peygamberimizin Hitabeti**…, s. 137.
[283] Kazancı, **Peygamberimizin Hitabeti**…, s. 138.
[284] Sarıçam, **Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı**…, s. 272.; M. Şerafeddin Kalay, **Âlemlere Rahmet Muhammed Resûlullah (s.a.v)**, Semerkand Yayıncılık, İstanbul 2017, s. 77.
[285] Yaşaroğlu, **Hitabet ve Mesleki Uygulama**…, s. 25.
[286] Koçyiğit, **İslami Davetin Mahiyeti ve Hazreti Peygamberin Hutbeleri**…, s. 193.
[287] Kazancı, **Peygamberimizin Hitabeti**…, s. 175.

Nitekim Hz. Peygamber yaptığı tüm konuşmalarında muhatabın anlayış ve kavrayış seviyesini dikkate almıştır. Kendi seviyesinde olmayan bir konuşmayı takip etmek dinleyiciye bıkkınlık verir. Kavrayacakları bir konu karşısında, insanın şüphe ve tereddüt içinde kalması mümkündür. Konuşmacı dinleyiciye göre bir üslup tercih etmelidir. Hz. Peygamber de muhatabının durumuna göre uzun-kısa, basit-edebi olabilecek ifadeler seçmiş ve maksadını muhatabının anlayacağı şekilde anlatmıştır.[288]

Hz. Ayşe, Hz. Peygamber'in sözlerini "O'nun konuşması, dinleyen herkesin anlayabileceği şekilde anlaşılır ve ölçülü bir şekildeydi" demektedir.[289] Bu söz, onun her sözünü herkes anlardı, manasında anlaşılmamalıdır. Hz. Peygamber muhatabının durumuna göre uzun, kısa, basit, edebi bir ifade tarzı seçer, hitabını muhatabının anlayacağı şekilde anlatırdı. [290] Hz. Peygamber muhataplarının konuyu daha iyi anlayabilmesi için konuşmalarında çeşitli örneklere ve benzetmelere yer vermiştir.[291]

2.4.5. Muhatapları Sıkmayacak Şekilde Konuşmak

Hz. Peygamber konuşmalarında zamanlamaya dikkat ederdi. Her işinde olduğu gibi vaazlarında da kolaylığı tercih eder, dinleyicileri bıktırmayacak şekilde kısa konuşur, vaazları belli günlerde yapardı. Her perşembe günü halka vaaz veren Abdullah b. Mes'ud (ö. 650) bunu her gün yapmasını isteyenlere, "Resûlullah bize bıkkınlık gelebileceği endişesiyle özel vaaz zamanı ayırırdı, bende size bıkkınlık vermemek için uygun vakitleri gözetiyorum" demiştir.[292]

İkinci bölümde ele aldığımız konular genel itibariyle Hz. Muhammed'in hitabet sanatı olmuştur. Biz burada öncelikle Hz. Muhammed'in hitabetinin amacını ele aldıktan sonra hitap ederken kullandığı ana kaynakların neler olduğunu başlıklar halinde inceledik. Daha sonra hitabetin özellikleriyle konu başlığımıza devam ettik. Bu başlığı

---

[288] Yaşaroğlu, **Hitabet ve Mesleki Uygulama**…, s. 41
[289] Sönmez, *"Sadru'l-İslam Döneminde Hitabet Türleri*…, s. 370.
[290] Kazancı, **Peygamberimizin Hitabeti**…, s. 175.
[291] Yaşaroğlu, **Hitabet ve Mesleki Uygulama**…, s. 42.
[292] Yaşaroğlu, **Hitabet ve Mesleki Uygulama**…, s. 44.

da kendi içerisinde iki alt başlığa ayırarak Hz. Muhammed'in hitabetinin özelliklerini genişlettik. Son genel başlıkta ise Hz. Muhammed'in hitabette gözettiği inceliklere değinip alt başlıklar halinde inceleyerek ikinci bölümü burada sonlandırdık.

Tezimizin asıl uygulama alanı olan üçüncü bölüme geçmeden önce Hz. Muhammed'in hitabetinin genel çerçevesinin çizilmiş olması gelecek bölümün zeminine kaynaklık teşkil edecektir. Üçüncü bölümde artık Hz. Muhammed'in Vedâ hutbesinin metinsel açıdan inceleyip mantiki tahlilini yapabiliriz.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

VEDÂ HUTBESİNİN TAHLİLİ

3.1. VEDÂ HUTBESİNİN TARİHİ, YERİ, ÖNEMİ VE AMACI

3.1.1. Vedâ hutbesinin Tarihi

Vedâ hutbesi, tarih olarak Vedâ haccından sonra gelmektedir. Bu yüzden Vedâ hutbesinin tarihi arka planının daha iyi anlaşılabilmesi için Vedâ haccı ile başlamanın daha uygun olacağı kanaatindeyiz.

Hicretin dokuzuncu yılında farz kılınan hac ibadetine Hz. Muhammed katılamamıştır.[293] Ancak hicretin onuncu yılının Zilkade ayında (Ocak 632) hac için hazırlıklar yapmaya başlamıştır.[294] Medine'den hareket eden Hz. Muhammed, kendisine eşlik eden büyük bir kalabalık ile Zülhu'l-eyfe'ye varmışlardır.[295] Sonraki gün burada ihrama giren Hz. Muhammed, kendisine eşlik edenlerle Zilhicce ayının dördü -Pazar günü- sabahın erken saatlerinde[296] Küdâ tepesinin yanından Mekke'ye giriş yapmıştır.[297]

Mekke'de beş gün kalarak hac vazifesini yerine getiren Hz. Muhammed öncelikle Minâ'ya gitmiştir. Orada bir gece kalıp sabah namazını eda ettikten sonra Arefe günü sabahı güneş doğduktan sonra yani Zilhicce ayının dokuzuna denk gelen

---

[293] Sarıçam, **Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı**…, s. 386.
[294] Adnan Demircan, **Çeşitli Yönleriyle Hz. Peygamber'in Hayatı**, Siyer Yayınları, İstanbul 2016, s. 301.
[295] Salih Suruç, **Kainatın Efendisi Peygamberimizin Hayatı-2**, Nesil Yayınları, İstanbul 2009, s. 665.
[296] Suruç, **Kainatın Efendisi Peygamberimizin Hayatı-2**…, 665.
[297] Muhammed Hudarî, **Nûr'ul Yakîn Muhammed**, Mehmet Seri Doğru (Çev.), Nida Yayıncılık, İstanbul 2010, s. 339.

Cuma gününde Arafat'a gelmiştir.[298] Hz. Muhammed Müslümanlara Arafat dağı yanında, kıyamete kadar ilkelerinin devam edeceği tavsiyeleri verdiği zaman orada tam sayısı bilinmemekle beraber yüz bini aşkın kişinin bulunduğu rivayet edilmektedir.[299]

Yapılan bilimsel çalışmalarda Vedâ hutbesi tanımlamasının ilk dönem hadis ve İslam Tarihi Kaynaklarında kullanılmadığı tespit edilmiştir. İlk dönemlerde daha çok 'hac, menâsik, Arafât Hutbesi, Minâ Hutbesi gibi başlıklar altında bölümler halinde nakledilmiştir.[300] Vedâ hutbesinin bu şekilde isimlendirilmesi aşağıda da ifade edileceği üzere verildiği yerlerle ilgili farklı rivayetlerin bulunmasından kaynaklanmaktadır.

3.1.2. Vedâ hutbesinin Yeri

Vedâ hutbesi incelendiğinde tek bir seferde ve tek bir yerde verilmediği görülmektedir. Hz. Muhammed Vedâ haccı sırasında Arafat, Minâ ve Akâbe gibi yerlerde on binleri bulan kalabalık gruplara hitap etmiş ve onlara kısa, veciz bir şekilde tavsiyelerde bulunmuştur.

Hz. Muhammed'in arefe günü Arafat'ta yapmış olduğu ilk hutbe Abdullah b. Mes'ûd (ö. 652-653), Cübeyr b. Mut'im (ö. 678-79) ve Câbir b. Abdullah (ö. 697) gibi sahabeler tarafından aktarılmıştır. Câbir b. Abdullah'ın anlatımına göre Hz. Muhammed Arafat'a gelince Nemire'de kendisi için kurulan çadıra yerleşmiş, güneş batıya doğru kayınca devesiyle vadinin ortasına gelmiş ve deve üzerinde Vedâ hutbesini irat etmiştir.[301] Arafat'ta verilmiş olan bu hutbenin Zilhicce ayının dokuzuna denk gelen Cuma gününde olduğu bilinmektedir.[302]

---

[298] İrfan Yücel, **Peygamberimizin Hayatı**, DİB Yayınları, Ankara 2011, s. 241.

[299] Suruç, **Kainatın Efendisi Peygamberimizin Hayatı-2**…, s. 667.; Vatandaş, **Hz. Muhammed'in Hayatı**…, s. 547.; Yücel, **Peygamberimizin Hayatı**…, s. 241.

[300] Fidan Orhan, **"İlk Dönem Hadis ve İslam Tarihi Kaynaklarında Veda Hutbeleriyle İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi"** ("Yayınlanmamış Doktora Tezi", Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır, 2018), s. 14.

[301] Bünyamin Erul, "Veda Hutbesi", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2012, C. 42, s. 591.; Yücel, **Peygamberimizin Hayatı**…, s. 241.

[302] Muhammed Hamidullah, **İslâm Peygamberi**, Mehmet Yazgan (Çev.), Beyan Yayınları, İstanbul 2015, s. 234.

Süleyman b. Amr b. Ahvas, Ebû Bekre (ö. 571) ve Abdullah b. Abbas (ö. 687-88) gibi sahabilerin naklettiğine göre Hz. Muhammed bayramın birinci günü Minâ'da da halka hitap etmiştir.[303]

Hz. Muhammed'in Akâbe'de vermiş olduğu hutbenin Abdullah b. Ömer (ö. 693) tarafından nakledildiği belirtilmektedir. Abdullah b. Ömer'in rivayetine göre Nasr suresi Vedâ haccı esnasında Mina'da teşrik günlerinin birinde nazil olmuştur. Hz. Muhammed bunun vedalaşma anlamına geldiğini anlamış, devesine binerek Akabe'ye gelmiş, sahabeler onun etrafında toplanınca burada tekrar bir hutbe irat etmiştir.[304]

3.1.3. Vedâ hutbesinin Önemi

Vedâ hutbesi, Müslümanlar için oldukça önem arz etmektedir. Hz. Muhammed burada insanlığa hitap ederken zamana ve içinde bulunduğu âna göre ifadelerini kullanmakla beraber tüm insanlığa hitap etmiştir. Hutbe metni her ne kadar geçmişte söylenmiş olsa da anlam olarak günümüzde hala güncelliğini korumaktadır. Çünkü bu hutbelerde kullanmış olduğu ifadeler onun yaşamı ile bir bütün halindedir. Bundan dolayı insanlar onu kolaylıkla örnek almış ve onun söylemiş olduğu hükümleri, tavsiyeleri ve nasihatleri alıp hayatlarına uygulamaya çalışmışlardır.

İnsanların yaşamlarını idame ettirirken dikkat etmeleri gereken pek çok husus bulunmaktadır. Bu hususların çoğuna da özellikle Vedâ hutbesinde dikkat çekilmektedir.

Vedâ hutbesinde inanç, ibadet ve muamelat gibi dindeki temel konuların yanı sıra sosyal hayata ilişkin hususlar ve iktisadi düzenle ilgili konulara vurgu yapılmaktadır.[305]

Ayrıca Vedâ hutbesi, insanların huzurlu şekilde yaşamasını sağlayacak temelleri bildirmesi, insanların eşit haklara sahip olduklarını belirtmesi, aile hukukunu koruması,

---

[303] Erul, "Veda Hutbesi", **TDV İslam Ansiklopedisi**…, s. 591.
[304] Erul, "Veda Hutbesi", **TDV İslam Ansiklopedisi**…, s. 591.
[305] Demircan, **Çeşitli Yönleriyle Hz. Peygamber'in Hayatı**…, s. 304.

İslam dininde korunması gereken ilkelerden canın ve malın güvenliğini sağlaması gibi konulara değinmesi açısından da önem arz etmektedir.

3.1.4. Vedâ hutbesinin Amacı

Vedâ hutbesinin amacının insanların hem dünya hem de ahiret saadetini sağlamak olduğunu söylemek mümkündür. Vedâ hutbesinde zikredilen konu başlıkları incelendiğinde insanların sosyolojik, psikolojik ve ekonomik olarak daha iyi yaşam sürmelerine yardımcı olma noktasında pek çok tavsiyenin mevcut olduğu açık bir şekilde görülecektir. Bu konu başlıkları hutbe metni tahlil edilirken daha detaylı bir şekilde incelenecektir.

Vedâ hutbesinin diğer bir amacı da Hz. Muhammed, yirmi üç yıl boyunca kendisine indirilen vahyi mikro düzeyde orada bulunan insanlara tebliğ ederken, bu tebliğin makro düzeyde tüm insanlar için geçerli olmasıdır. "Dikkat edin! (Mesajım size) ilettim mi? Şahit ol Yâr Rab!"[306] sözleri de Allah'tan aldığı tüm emir ve yasakları amacı doğrultusunda kullandığını göstermektedir. Hz. Muhammed'in amacına ulaştığı "Bugün sizin dininizi kemale erdirdim, size verdiğim nimetleri tamamladım ve size din olarak Müslümanlığı (verip ondan) hoşnut oldum"[307] ayetinden açıkça anlaşılmaktadır.

Vedâ hutbesi genelinde çalışmamızla hususileşen taraf, hutbe metninin mantiki tahlilinin yapılmasıdır. Bu tahlilden sonra Hz. Muhammed'in hutbede kullanmış olduğu cümle yapıları önerme formatında sunulmaya çalışılacaktır. Böyle bir çalışma için de farklı yer ve zamanlarda ifa edilen Vedâ hutbesinin bir bütün olarak sunulması gerekmektedir.

3.2. VEDÂ HUTBESİ

Hz. Muhammed Vedâ hutbesini bir defada ve bir mekânda değil de Vedâ haccı sırasında Mekke'de farklı zaman ve mekanlarda irad etmiştir. Bu yüzden hadis

[306] Hamidullah, **İslâm Peygamberi**…, s. 233.
[307] **Kur'an-ı Kerim**, Maide suresi 5/3.

kitaplarında Vedâ hutbesini toplu olarak tek bir metin halinde bulmak pek mümkün değildir. Vedâ hutbesinin toplu halde bulunduğu eserlerde ise hutbe metinleri arasında farklılıklar bulunmaktadır. Hadis ve İslam tarihi kaynaklarında hutbe metinlerinde görülen farklılıkların mana ile rivayet edilmesi, ravilerin kendi tasarrufları veya mezhep faktörleri olduğu söylenebilir.[308]

Bu farklılıklar çalışma alanımızın dışında kalmaktadır. Çalışmamızda temele alınan Vedâ hutbesi metni İslam tarihi alanındaki katkıları ile bütün ilim dünyasında saygın bir yer edinen Muhammed Hamidullah (1908-2002)'ın inşaa ettiği metindir. Bu metin şöyledir:

> Hamd ve şükür Allah'a mahsustur: biz ona hamd eder, ondan yardım ister, ondan bağışlanma diler ve ona yöneliriz; nefislerimizin şerlerinden, hareket ve fiillerimizin kötülüklerinden Allah'a sığınırız. Allah kimi doğru yola iletirse (artık) kimse onu doğru yoldan saptıramaz; ve kimi de sapıklığa yöneltirse(artık) onu doğru yola iletecek kimse kalmamış demektir. Allah'tan başka ilah olmadığına, onun tekliğine, eşi ve benzeri bulunmadığına şehadet ederim. Yine şehadet ederim ki, Muhammed onun kulu ve elçisidir.
>
> Ey Allah'ın kulları! Size Allah'tan korkup çekinmenizi ve ona itaatte bulunup boyun eğmenizi salık veririm. Böylece, en iyi ve hayırlı olan bir şeyle (sözlerime) başlamak istiyorum.
>
> O halde ey insanlar! Size açıkladığım (şeylere) iyi kulak verin, zira bu yıldan sonra, bulunduğum bu yerde belki de sizinle tekrar buluşamayacağım.
> Ey insanlar! Gerçekten sizin kanlarınız, mallarınız, namus ve şerefleriniz, Rabbinizle buluşuncaya dek, tıpkı bu aydaki (Zilhicce), bu yerdeki (Mekke) bu gün kadar kutsal ve dokunulmazdır. Dikkat edin! (Mesajım size) ilettim mi? Şahit ol Yâ Rab!
>
> Kimin elinde bir emanet varsa, sahibine geri vermelidir.

---

[308] Erul, "Veda Hutbesi", **TDV İslam Ansiklopedisi**…, s. 591.

Cahiliye döneminden kalma faiz artık kaldırılmıştır. Fakat ödünç olarak verdiğiniz anaparalarınız sizindir. Böylece ne zulmetmiş, ne de zulme uğramış olursunuz. Allah'ın emriyle faizcilik artık yasaktır. Kaldıracağım ilk faiz de Abdu'l-Muttalib'in oğlu Abbas'ın faizidir.

Cahiliye döneminden kalma kan davaları da kaldırılmıştır, hükümsüzdür. Kaldıracağım ilk kan davası da (yeğenim) Amir ibn Rebi'a ibn el-Haris ibn Abdu'l-muttalib'in kan davasıdır.

Cahiliye döneminden kalma, Mekke şehri ile ilgili hükümet görevleri kaldırılmıştır; Ka'be'nin muhafızlığı (Sidâne) ve Hacılara su dağıtma (Sikâye) hizmeti bundan müstesnadır.

Kasıtlı olarak adam öldürme kısas ile cezalandırılır: Taş ya da sopa ile öldürme gibi şüpheli kasıt durumunda (kan diyeti) yüz devedir. Kim daha fazlasını isterse, Cahiliye dönemi insanlarındandır. Dikkat edin! (Mesajımı size) ilettim mi? Şahit ol Yâ Rab!

O halde, ey insanlar! Bugün şeytan sizi topraklarınız üzerinde kendisine tapılmaktan, sizin üzerinizde yeniden etkili bir konuma geleceğinden ümidini kesmiş bulunuyor. Ancak, size yasakladığım bu şeyler dışında, önemsiz gördüğünüz bazı işlerde ona uyacak olursanız, bu da onu memnun edecektir. Öyleyse, dininizi korumak için ondan sakınınız.

Ey insanlar! Nesî'e[309] başvurmak, küfürde aşırıya gitmektir, kâfirler böyle yaparak sapıtmışlardır: Onlar bu bir aylık süreyi bir yıl sıradan bir ay, diğer bir yıl ise haram (kutsal) sayarlar. Amaçları, görünüşte Allah'ın kutsal kıldığı ayların birbiri arkasına akışını korumak ve Allah'ın Kutsal Aylar dışında saydığı ayları bunun içinde (kutsalmış gibi) göstermektir. Onlar böylece Allah'ın helal kıldıklarını haram, haram kıldıklarını da helal hale getirmiş oluyorlar. Gerçekten zaman (takvim), Allah'ın yeri ve gökleri yarattığı gündeki durumuna geri dönmüş (Nesî uygulanan aylarla Nesî uygulanmayan aylar birbiriyle çakışmış) bulunuyor. Ve

[309] Allah'ın haram kılmış olduğu aylara, haram olmayan bir ayın eklenmesi.

gerçekten, Allah katında, yeri ve gökleri yarattığı günde takdir ettiğine göre, ayların sayısı 12'dir. Bunlardan dördü kutsal (haram) aylardır. Bu (dördün) üçü art arda gelir: Zülkâde, Zilhicce ve Muharrem tek ve ayrı olan diğeri ise, Mudar kabilesinin Receb ayıdır ki Cumâde (el-Ahir) ve Şaban ayı arasında bulunur. Dikkat edin! (Mesajım size) ilettim mi? Şahit ol Yâr Rab!

O halde ey insanlar! Kadınlarınızın sizin üzerinde, sizin de onlar üzerinde bir hakkınız vardır: Sizin onlar üzerindeki hakkınız, sizden başka bir erkeğe yatağınızı çiğnetmemeleri ve sizin hoşlanmadığınız bir kimseyi, sizin izniniz dışında evlerinize sokmamalarıdır. Onların çirkin fiil ve davranışlarda bulunmalarına izin vermeyin; eğer onlar böyle bir şey yapacak olurlarsa, artık Allah gerçekten size, onları azarlayıp cezalandırmanıza, yataklarınızı ayırmanıza ve pek ağır olmamak üzere onları dövmenize izin vermiştir. Eğer bu tür davranışlardan vazgeçer ve size itaat edecek olurlarsa, herkesçe makul ve iyi bilinen ölçüler çerçevesinde onların yiyecek ve giyimlerini sağlamak size düşer. Kadınlara en güzel biçimde davranınız. Çünkü onlar size sığınmış, himaye ve korumanız altına girmiş kimselerdir. Ve gerçekten sizler, onları Allah'ın bir emaneti olarak almış bulunuyorsunuz. Onlara Allah'ın adıyla yaklaşmanız size helal kılınmıştır. Öyleyse kadınlar konusunda Allah'tan korkunuz ve onlara en güzel biçimde davranınız. Dikkat edin! (Mesajımı size) ilettim mi? Şahit ol Yâ Rab!

Ey insanlar! Mü'minler kardeştirler. Rızası dışında bir kardeşin malı diğerine helal değildir. Dikkat edin (Mesajımı size) ilettim mi? Şahit ol Yâ Rab!

Benden sonra küfre saplanıp birbirinizin boynunu vurmayın. Ve gerçekten ben size öyle bir şey bırakıyorum ki, ona sımsıkı sarıldığınız sürece sapıklığa düşmezsiniz: Bu, Allah'ın Kitabı ve onun peygamberinin Sünnetidir. Dikkat edin! (Mesajım size) ilettim mi? Şahit ol Yâ Rab!

Ey insanlar! Rabbiniz birdir ve atanız da birdir: Hepiniz Âdem'in soyundan geliyorsunuz ve Âdem de topraktan yaratılmıştır. Allah katında en saygın ve değerliniz, ondan en çok korkan ve çekineninizdir. Takva (Allah'tan hakkıyla korkma) dışında, bir Arabın Arap olmayan birine karşı hiçbir üstünlüğü yoktur. Dikkat edin! (Mesajımı size) ilettim mi? Şahit ol Yâ Rab!

Kendisini dinlemekte olan müminlerin "Evet" demesi üzerine şöyle devam etti: Burada bulunanlar, bulunmayanlara (sözlerimi) iletsinler.

Ey insanlar! Gerçekten, Allah her varisin mirastan olan payını tayin ve tespit etmiştir: O halde bir varis lehine (onun için belirlenmiş oranın üstünde) vasiyette bulunmak caiz değildir. Mirasçılar dışında, yabancı biri lehine yapılan vasiyetin miktarı, miras bırakılan malların toplamının üçte birini geçemez. Çocuk kimin döşeğinde doğmuşsa ona (anneye?) aittir. Zina edenin cezası taşlanarak öldürme (recm)dir. Babasından başkasının çocuğu olduğu iddiasında bulunan soysuz ya da efendisinden başkasını efendi edinen nankör Allah'ın gazabına, Meleklerin lanetine ve tüm insanların ilencine[310] uğrasın! Allah, böyle kimselerin (Kıyamet Günü) ne tövbelerini ne de adalet ve tanıklıklarını kabul eder. Ve's-Selamü Aleyküm![311]

Allah'a hamd ve şükür ile başlayan Vedâ hutbesi çoğunluğu insan haklarıyla dolu olan bir hitabettir. Hz. Peygamber hutbesinde öncelikle İslam dininin temel ilkelerinden olan canın korunması adına, cahiliye adetlerinden kalma toplumsal bütünlüğü bozan kan davaları, adam öldürme gibi insanın yaşam bütünlüğünü korumaya yönelik tavsiyelerde bulunmuştur.

Vedâ hutbesi iktisadi açıdan da oldukça büyük bir öneme sahiptir. Çünkü faiz ve miras başlıklarını içermektedir. Cahiliye döneminden kalma faizin kaldırılması ve Allah'ın emriyle faizciliğin artık yasaklanması ve Hz. Muhammed'in ilk olarak amcası Abbas'ın faizini kaldırması hitabetinin daha etkili ve tesirli olmasını sağlamaktadır. Miras konusunda ise varislerin kendileri için belirlenmiş payın üstünde hak talep etmemelerini tavsiye edilmiştir. Toplumun en küçük yapı taşı olan aile için Hz. Muhammed Vedâ hutbesinde aile bütünlüğünü koruma adına tavsiyelerde bulunmuştur. Eşlerin birbirileri üzerinde olan haklarını ihlal etmeme, bu hakları koruma adına neler yapmaları gerektiğini ifade etmiştir. Kadınların Allah'ın bir emaneti olduğunu ve kadın hakları konusunda Allah'a karşı gelmekten korkmanın önemi üzerinde durmuştur.

---

[310] İlenç, beddua ve lanet gibi anlamlara gelmektedir.
[311] Hamidullah, **İslâm Peygamberi**…, s. 231-233.

Sonuç olarak Vedâ hutbesinde ele alınan konular bağlamında insan haklarının ana çerçevesi belirlenmiştir. İnsanları mutlu hayata kavuşturacak temeller atılıp, cemiyete huzur verecek aile hakları açıklanmıştır. İnsanların eşitliğine vurgu yapmasıyla da İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinde çok daha önce insan haklarını koruma altına aldığı açık bir şekilde söylenebilir.[312]

Bu özlü ifadelerden sonra aşağıda Vedâ hutbesini hitabet sanatı açısından tahlil etmeye çalışacağız.

3.3. VEDÂ HUTBESİNDE VURGULANAN BAZI KONULAR

Vedâ hutbesinde vurgulanan hususları incelediğimiz zaman Hz. Muhammed'in insanlık tarihi boyunca ihtiyaç duyulacak pek çok konuya yer verdiğini söylemek mümkündür. Hutbe metnini incelediğimizde bunu daha net görmekteyiz. Hz. Muhammed hutbeye öncelikle Allah'a hamd ve şükrederek başlamaktadır. İnsanlara hitap ederken nida olarak kullanmış olduğu "Ey Allah'ın kulları" ve "Ey insanlar" şeklindeki seslenişi tümel anlamda insanlar açısından herkesi hitabına dahil ettiği mesajını vermektedir.

Hz. Muhammed hutbeye Allah'a kavuşulacağı bilgisini muhataplarına bildirmekle devam etmektedir. Bu da insanlar nezdinde önlemsel açıdan belli başlı davranışlar sergilemek gerektiği bilgisini vermektedir. Allah'ın emir ve yasakları konusunda titizlik göstermek gerektiği mesajını içermektedir.

Evrensel olarak insanlığı muhatap alan hutbede genel olarak; kul hakkı, sosyal gerçeklik, ekonomi, aile ve özellikle de kadın hakları gibi konulara vurgu yapılmaktadır. Bunları tek tek ele alacağız.

---

[312] Osman Keskioğlu, **Siyer-i Nebî**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2016, s. 139.

3.3.1. Kul Hakkı

Vedâ hutbesinde vurgulanan hususları ele alırken kul hakkı ile başlayacak olursak Cahiliye döneminde olup tasvip edilmeyen davranışların kaldırılması bu konuya örneklik teşkil eder. İslam dini insanların birbirleri üzerinde olan haklarının korunması için hem ayet hem de hadis temalı uyarılarda bulunmaktadır. Hz. Muhammed'in Vedâ hutbesinde kul hakları ile ilgili ifadelerinin dayanağı Kur'an'ı Kerim olup kul hakkını korumaya yöneliktir.

Hz. Muhammed'in Vedâ hutbesinde değinmiş olduğu can, mal, namus ve şeref gibi hakları Mekke gibi kutsal ve dokunulmaz ilan etmiş olması kul hakkına verilen önemi göz önüne sermektedir. Bu kul haklarından bazılarına Kur'an'ı Kerim'den ayet örnekleri verecek olursak canın korunması ile ilgili Maide suresi 32. ayette: "… Kim bir kimseyi öldürürse bütün insanları öldürmüş gibi olur. Kim de bir can kurtarırsa bütün insanların hayatını kurtarmış gibi olur…"[313] ve Nisa suresi 93. ayette: "Kim bir mümini kasten öldürürse cezası, içinde devamlı kalmak üzere cehennemdir…" insanın yaşam hakkına verdiği değeri ortaya koymaktadır. Bu yaşam hakkının korunması aykırı davranış sergileyenler için Allah uhrevi ceza ile yetinmeyip aynı zamanda maktulün varislerine kısas veya diyet hakkı da tanımıştır.

Mal hakkı ile ilgili olarak Yüce Allah Bakara suresi 188. ayette: "Aranızda birbirinizin mallarını haksız yere yemeyin…" ve Maide suresi 38. ayette: "Yaptıklarına bir karşılık ve Allah'tan caydırıcı bir müeyyide olmak üzere hırsız erkek ile hırsız kadının ellerini kesin…" emirleri ile mal hakkı yememeyi emretmiş ve insanın emeği olan kendi malını korumaya almıştır.

Vedâ hutbesinde ele alınan kul haklarından bir diğeri ise namus hakkı ile ilgilidir. Namus hakkı ile ilgili olarak Nûr suresi 23. ayette geçen: "Namuslu, kötülüklerden habersiz mümin kadınlara zina isnadında bulunanlar, dünya ve ahirette

[313] **Kur'an-ı Kerim**, Maide suresi, 5/32.

lânetlenmişlerdir.” ifade ile namus hakkına dil uzatana hem bu dünyada hem de ahirette lanetleneceği ilahi bir ikaz ile belirtilmiştir.

Hz. Muhammed Vedâ hutbesinde emaneti sahibine vermesi vurgusuyla da kul hakkına dikkat çekmektedir. Hutbe metninde zikredilen ifadeye ayetten örnek verecek olursak “Allah size, emaneti mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder…” [314] Şeklinde uyarıda bulunmaktadır. Hz. Muhammed de Vedâ hutbesinde Kimin elinde bir emanet varsa, sahibine geri vermelidir sözleriyle özelde muhatap aldığı kimselere genelde ise tüm Müslümanlara tavsiyelerde bulunmaktadır.

Ayet ile Vedâ hutbesi metninden emanetin ehline teslim edilmesi, kul hakkının üzerinde büyük bir titizlik gösterilerek ihlal edilmemesi gerektiği yaptığımız çıkarımlar arasında yer almaktadır. Bu çıkarımlardan hareketle diyebiliriz ki İslam dini kişinin özel hak ve hukuksal işlerine büyük bir ehemmiyet vermektedir.

Vedâ hutbesinde geçen; faizin kaldırılması, kadınlara iyi davranılması, miras hukukuna riayet edilmesi, kan davarlarının kaldırılması gibi insan haklarıyla alakalı olan konuların tamamı Kur’an’ı Kerim referanslı olup kul hakkını korumaya yönelik örneklerdir.

3.3.2. Sosyal Gerçeklik

Vedâ hutbesinde işlenen bir diğer husus sosyal gerçeklik başlığıdır. Her bir insan varlığını sürdürme ve yetkinliklerinin en üstüne ulaşma hususunda birçok şeye muhtaç tabiatına sahip kılındığı için bunların hepsini tek başına yerine getirmesi mümkün değildir.[315] İnsanlar genellikle birlikte yaşamak zorunda olan canlılardır. Bu birliktelik insanların uymalarını gerektiren bazı kuralları gün yüzüne çıkarmaktadır. Yaşamı daha çekilir bir hale getirmek adına bu kurallara uyumlu davranmak önemlidir.

---

[314] **Kur’an-ı Kerim**, Nisâ suresi, 4/58.

[315] Ebû Nasr el-Fârâbî, **El-Medînetü’l-Fâzıla**, Yaşar Aydınlı (Çev.), Litera Yayıncılık, İstanbul 2018, s. 184.; Yaşar Aydınlı,**Fârâbî’de Tanrı-İnsan İlişkisi**, İz Yayıncılık, İstanbul 2014, s. 171.

Vedâ hutbesi sosyolojik açıdan sosyal gerçeklik konularına kan davası, adam öldürme gibi insan yaşamını ve beden bütünlüğünü bozan davranışlardan sakınmanın altını çizmektedir. Hz. Muhammed hutbesinde "Cahiliye döneminden kalma kan davaları da kaldırılmıştır, hükümsüzdür" diyerek önce kan davalarını kaldırmıştır. Daha sonra "Kasıtlı olarak adam öldürme kısas ile cezalandırılır" diyerek kan davalarının önünü kesmek için kısas hakkına değinmiştir. Nitekim kanların ve canların muhafaza edilmesi hususunda İslamî hüküm kısası öngörmüş ve intikam anlayışı, kısas anlayışına dönüşmüştür.[316] Kur'an'ı Kerim'de yer alan "Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında kısas size gerekli kılındı. Hüre hür, köleye köle, kadına kadın. Ancak her kime, kardeşi tarafından bir şey bağışlanırsa artık ona hakkaniyetle uymalı ve diyeti ona güzellikle ödemelidir. Bu Rabbinizden bir hafifletme, bir rahmettir…"[317] ayette kısasın gerekli kılındığı ve kimler arasında yapılacağı açıklanmıştır. Allah kısas yerine bağışlamayı veya diyet almayı tavsiye ederek ayetin sonunda bunun bir hafifletme olduğuna dikkat çekmektedir. Buradan da anlaşıldığı üzere Allah sosyal bir varlık olan insanın intikam peşine düşmemesini sağlamaktadır. İnsanın beden bütünlüğünü bozacak olan kan davası, adam öldürme gibi hususları ortadan kaldırmak istemiştir. Nitekim Hz. Muhammed de Vedâ hutbesinde kısasın nasıl gerçekleşmesi gerektiğine açıklama getirmiştir.

Sonuç olarak Vedâ hutbesinde yer alan sosyal gerçeklik konularıyla ilgili olarak insanın beden ve yaşam bütünlüğü güvence altına alınmaktadır. Bunun sarsılmaması için hem ayet hem de hutbeden neler yapılması veya neler yapılmaması gerektiği ayrıntılı olarak belirtilmektedir.

3.3.3. Ekonomi

Vedâ hutbesinde vurgulanan ekonomi konusunda gelecek olursak, Hz. Muhammed öncelikle "Cahiliye döneminden kalma faiz artık kaldırılmıştır" diyerek faizi konusuna değinmiş ve kaldırdığı ilk faizin amcası Abbas'ın faizi olmuştur. Nitekim

[316] Münir Muhammed Gadban, **Nebevi Hareket Metodu-2**, Tarık Akarsu (Çev.), Nehir Yayınları, İstanbul(Tarih Yok), s. 542.
[317] **Kur'an-ı Kerim**, Bakara suresi, 2/178.

Kur'an'ı Kerim'de "… Allah alım satımı helal, faizi ise haram kılmıştır. Artık kime Allah'tan bir öğüt erişir de faizciliği bırakırsa geçmişte yaptığı kendisine aittir, işi de Allah'a kalmıştır. Kim de yine faizciliğe dönerse işte bunlar orada devamlı kalmak üzere cehennemliklerdir"[318] denilerek faiz haram kılınıp faizciliği bırakan kişilerin işlerinin iktisadi anlamda Allah'a kaldığı vurgulanmaktadır. Faizciliğe devam edecek olanların ise cehennem azabıyla cezalandırılacakları bildirilmiştir.

Vedâ hutbesinde değinilen bir diğer başlık ekonomik ve sosyal bir hak olan miras ile ilgili konulardır. "Allah'ın her varisin mirastan payını tayin ve tespit" ettiğini onlar için belirlenenin üstüne çıkmamaları konusunda uyarılmışlardır. Bu husus "Anne babanın ve yakınların bıraktıklarından erkeklere pay vardır, yine anne babanın ve akrabalarının bıraktıklarından kadınlara da pay vardır. Bunlar, az veya çok, belirli bir hissedir"[319] diyerek varisler için belirlenmiş olan pay az veya çok da olsa belirlenenin üstüne çıkılmaması konusunda ikaz edilmiştir. Kısaca varisler için vasiyette belirlenen neyse onunla yetinmesini istemiştir.

3.3.4. Aile ve Kadın

Hutbe metninde ele alacağımız bir diğer husus ise aile yaşamıdır. Toplumun en küçük yapı taşı olan aile kurumunun üzerinde durulmuş bu başlık kadın hakları ile genişletilmiştir. Aile kurumunun inşasıyla ilgili "Ey insanlar! Şüphesiz sizi bir erkek ile bir kadından yarattık, tanışasınız diye sizi kavim ve kabilelere ayırdık…"[320] ayette de belirtildiği gibi Allah insanları kadın ve erkek olarak yaratması onların birbirine karşı bir üstünlük kurmasından değil, tanışmaları ve aile kurumunun oluşmasıyla ilgilidir.

Hz. Muhammed de Vedâ hutbesinde "Ey insanlar! Kadınlarınızın size üzerinizde, sizin de onlar üzerinde bir hakkınız vardır" diyerek bu hakların neler olduğunu açıklamıştır. "Kadınlara en güzel biçimde davranınız" denilerek de onların erkeklere sığınmış, himaye ve koruması altına girmiş olduğu vurgulanmaktadır. "Kadınlar

[318] **Kur'an-ı Kerim**, Bakara suresi, 2/275.
[319] **Kur'an-ı Kerim**, Nisâ suresi, 4/7.
[320] **Kur'an-ı Kerim**, Hucurât suresi, 49/13.

konusunda Allah'tan korkunuz" denilmiş ve onlara en güzel biçimde davranılması öğütlenmiştir.

Toplum içerisinde bulunan aile kurumunda kadın ve erkeğin birbirine karşı sorumlulukları vardır. Kadın ve erkek sorumluluklarını yerine getirirken rol karmaşasına girmeden kendi vazifelerini yerine getirmelidirler. Her iki tarafın da birbirlerinin haklarına saygılı olmaları ve özellikle de kadınların Allah'ın birer emaneti olduğu Vedâ hutbesinde "Sizler, onları Allah'ın bir emaneti olarak almış bulunuyorsunuz" şeklinde vurgulanmıştır.

Vedâ hutbesinde genel olarak cahiliye adetlerinden olan ribânın[321] ve kan davalarının kaldırılması, suçun şahsiliği, karı-koca arasındaki haklar ve sorumluluklar, çocuğun babasından başkasına nispet edilmemesi, Müslüman kardeşliği, Müslümanların birbiriyle savaşmaması, emanetlerin sahiplerine iade edilmesi gibi doğrudan kul hakkını ilgilendiren hususlar mevcuttur. Ayrıca kendisinin son peygamber olması, ümmetine miras olarak Allah'ın kitabını ve sünnetini bırakması gibi temel esaslara da vurgu yapılmıştır.[322]

Vedâ hutbesi insanların yaşamlarına rol model olacak pek çok husus üzerinde durmaktadır. Bunların hayat bulması insanların hür iradesine sunulmuştur. Vedâ hutbesinde kullanılan hususlara değindikten sonra özgür iradeye sahip olan insan üzerinde ne gibi etkisi bulunduğunu aşağıda geniş şekilde ele almaya çalışacağız.

3.4. VEDÂ HUTBESİNİN İNSAN ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Psikoloji ilminde insan, genelde "biyo-psiko-sosyal ve kültürel" bir varlık olarak tanımlanır.[323] İnsan organizması çok yönlü karmaşık bir yapıya sahiptir. Anne rahminde gelişmeye ve büyümeye başlayan insanoğlu genetik mirasıyla yoluna başlasa da sonraki süreçte genellikle kendi tecrübeleri, çevresi, arzu ve istek duyduğu şeyler ile

[321] Ödünç işlemlerinde ve alışverişte karşılığı bulunmayan hakiki veya hükmi fazlalık.
[322] Erul, "Veda Hutbesi", **TDV İslam Ansiklopedisi**…, s. 591.
[323] Hayati Hökelekli, **Psikolojiye Giriş**, Emin Yayınları, Bursa 2013, s. 21.

şekillenmektedir. Bu tercihler sonucunda yaşamını idame ettirir. İnsanın sosyal varlık olması onu genellikle çevresi ile yaşamak zorunda bırakmaktadır.

Toplumda yaşayan insanların diğer insanlarla etkileşimi bizlere sosyolojik anlamda bir pencere açmaktadır. İnsan bir toplum içinde yaşadığı için temelde sosyal bir varlıktır. [324] Sosyoloji, insanların birbirleriyle olan ilişkiler bütünüdür. [325] İnsanlar genellikle diğer insanlar ile ilgilenip etkilenmişlerdir. İslam dünyasında Müslümanların Hz. Muhammed ile ilgilenip etkilenmesi buna bir örnek olarak sunulabilir. Hz. Muhammed'in asırlar önce kullanmış olduğu ifadelerin hala günümüzde konuşuluyor olması da buna bir örnektir.

İnsanoğlu yaratılış itibariyle bir takım özelliklere sahiptir. Kur'an'a göre insan "…zayıf tabiatlı"[326], "aceleci…"[327], "…bencil…"[328], "…nankör"[329] gibi özelliklerle sıfatlanmıştır. Bu gibi özelliklere sahip olan insan aynı zamanda 'Allah'a inanmaya da eğilimlidir.'[330] Kur'an-ı Kerim'e göre insan psikolojisi ele alınırken Kur'an, ana tema olarak insanın hem bu dünyada hem de ahirette mutlu yaşamasını istemektedir.[331] Bu mutluluğu kazanması için de Kur'an, emir ve yasakları tanımlayarak kişinin davranışlarını buna göre şekillendirmesini istemektedir.

Vedâ hutbesinin insan üzerinde pek çok etkisi vardır. Biz burada insan üzerindeki etkisini ele alırken hem formel açıdan hem de içerik açısından değinmek istiyoruz.

Vedâ hutbesi otorite kabul edilen Hz. Muhammed'in söylemleri olduğu için ona inanan insanlar üzerindeki etkisi yadsınamaz bir gerçektir. Asırlar önce söylenmiş ifadelerin güncelliğini koruyor olması Vedâ hutbesinin insan üzerindeki etkisine farklı

---

[324] Abdurrahman Kurt, **Din Sosyolojisi**, Sentez Yayıncılık, İstanbul 2015, s. 13.
[325] Nilgün Çelebi, **Sosyoloji Nedir?**, Anı Yayıncılık, Ankara 2012, s. 3.
[326] **Kur'an-ı Kerim**, Nisa suresi 4/28.
[327] **Kur'an-ı Kerim**, Enbiya suresi 21/37.
[328] **Kur'an-ı Kerim**, Nisa suresi 4/128.
[329] **Kur'an-ı Kerim**, İsra suresi 17/67.
[330] **Kur'an-ı Kerim**, Rum suresi 30/30.
[331] Hüseyin Peker, **Din Psikolojisi**, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2013, s. 36.

bir açıdan vurgulamaktadır. Değineceğimiz etki özellikle mantık formuna bağlı kullanılan önermelerin tutarlı olması, Vedâ hutbesinin tamamında kullanılan sözler ve önermeler arasında hiçbir çelişki bulunmaması ve mantık ilkelerine uygun olmasıdır. Makbulât türü önermeleri incelerken o dönemde birçok insan tarafından benimsenen Hz. Muhammed cümle yapılarını tutarlı ve doğru şekilde sunması inandırıcılığı arttırmıştır. Günümüze kadar hala kitlelere hitap etmesi, pek çok çalışmalara başlık olması insan üzerindeki etkisini bir kez daha ortaya koymaktadır.

Hz. Muhammed'in kullandığı makbulât türü önermeler bunun ne kadar önemli olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Burada formel açıdan ele alınan cümle yapılarındaki zannîyât dediğimiz zihinde yanlışlığının da mümkün olacağı önerme yapılarından uzak olması insanlar açısından inandırıcılığı arttırmıştır. Böylelikle de inanan insanların hayatlarında yaşamalarını kolaylaştırmıştır.

Toplumsal olarak yaşamak zorunda olan insanların birbirlerinin haklarını ihlal etmemesi adına ele alınan Vedâ hutbesi içerik açısından tek tek işleyecek olursak bunlardan biri ekonomik vurgudur. Ekonomik vurgu ile ilgili faiz ve miras konuları ele alınmıştır. İslam dini helal rızık üzerinde insanların yaşamlarını idame etmelerini ayetlerde emretmiştir. Bu ayetlerden biri olan Maide suresi 88. ayette Allah şöyle buyurur: "Allah'ın size rızık olarak verdiklerinden helal, iyi ve temiz olarak yiyin ve kendisine inanmakta olduğunuz Allah'a karşı gelmekten sakının."[332] Vedâ hutbesinden örnek verecek olursak Hz. Muhammed faizden uzak durma konusunda insanları uyarmıştır. Miras ile ilgili olarak da varislerin hakları ölçütünde istekte bulunmaları gerektiğidir.

Toplumun temelini zedeleyecek davranışlardan insanların uzak durmasını tavsiye etmeye yönelik bir diğer başlık ise ailenin temellerini sarsacak davranışlardan kaçınma üzerinedir. Hz. Muhammed kadın ve erkeğin birbirlerine karşı sorumluklarını hatırlatıp bu hakların ihlal edilmemesini istemiştir. Toplumun en küçük yapı taşı olan aile

[332] **Kur'an-ı Kerim**, Maide suresi 5/88.

kurumunun ayakta durmasının ne kadar önemli olduğu görülmektedir. Kadınların bir emanet olduğunu vurgulayarak da kadın haklarına ayrıca bir başlık açılmıştır.

Vedâ hutbesinde değinilen bir diğer konu ise kan davasıdır. Kan davası, haksız yere adam öldürme gibi İslam dininin tasvip etmediği davranışlardan insanların kaçınması belirtmiştir. İnsan yaşamının bütünlüğünü bozan davranışlarda uzak durmanın önemi vurgulanmıştır. Toplumun bütünlüğünü ve huzurunu sağlamak adına tavsiyelerde bulunulmuştur. Genel olarak toplumsal bütünlüğü bozmamak adına alınan önlemlerle dolu olan Vedâ hutbesi insan yaşamında önemli bir yere sahip olmalıdır. Daha da önemlisi bu metin incelenirken makbul kabul edilen ifadelerin tutarlı bir şekilde ilerlemesi de inandırıcılığını hem uygulama açısından hem de Hz. Muhammed'in örneklik teşkil etmesi adına kolaylaşmıştır.

İnsanlar açısından bir davranış sergilenmesi isteniyorsa öncelikle dikkat edilmesi gereken husus kullanılan ifadelerin doğru ve tutarlı olmasıdır. Böylece makbul kabul edilen ifadelerin hayat bulması daha kolay olacaktır. Hem formel açıdan hem de içerik açısından incelediğimiz Vedâ hutbesinde bunu daha net görmekteyiz.

3.5. BİR HİTABET TÜRÜ OLARAK VEDÂ HUTBESİ

Çalışmamızın birinci bölümünde hitabet sanatının türlerini, konularını ve şekli yönünden iki kısım olarak açıklamıştık. Konuları yönünden hitabet türlerinin askeri, siyasi, adli-hukuki, akademik ve dini hitabet türleri üzerinde durmuştuk. Şekil yönünden hitabet türlerinin de hitabe, nutuk, konferans, musahabe, muhâvere, münâzara, açık oturum, panel, sempozyum, tirat, monolog, diyalog gibi isimlerle anıldığını söyleyerek tek tek açıklamıştık. Biz de Vedâ hutbesini konuları ve şekli yönünden bir hitabet türü olarak hangileri arasında yer aldığını tespit etmeye çalışarak aşağıda izah edeceğiz.

Öncelikle Hz. Muhammed bir hatip olarak Vedâ hutbesinde muhataplarını aydınlatmak için ilmî ve dini bir dil kullanmaktadır. Bu konuşmaları konusu yönünden hitabet türlerinden dini hitabeti kullandığını göstermektedir. Hz. Muhammed'in Vedâ

hutbesinde verdiği mesajların geneli dini hitabet türüne örnek gösterilebilir. Dini hitabetin yanında şu hitabet türlerinin de bulunduğu söylenebilir.

Vedâ hutbesi metni konusu yönünden bir hitabet türü olarak ele aldığımızda siyasi hitabet başlığına Hz. Muhammed'in bir hatip olarak meydanlarda insanlara seslenmesi geniş halk kitlelerine ulaştırmak istediği mesajları hutbe metninin genelinde mevcut olduğu görülmektedir. Hz. Muhammed çağrısında toplumun lehine olacak normları daha çok geleceğe atıf yaparaktan seslendirerek bir siyasetçi kimliğine uygun davranış sergilemiştir.

Bir hitabet türü olarak konusu yönünden ele aldığımız diğer bir başlık ise adli ve hukuki hitabettir. Adli ve hukuki hitabetin konusu genel olarak geçmiş ile ilgilidir. Vedâ hutbesinde Hz. Muhammed'in faizin, kan davalarının, kasıtlı olarak adam öldürmenin kaldırıldığını söylemesi adli ve hukuki hitabet türüne örnek olarak verilebilmektedir. Bu hitabet türü olarak kadın haklarına verilen önem ve miras konusunun altının çizilmesi de adli ve hukuki hitabet başlığında ele alınır.

Şekil yönünden hitabet türlerini Vedâ hutbesi bağlamında değerlendirdiğimiz zaman Hz. Muhammed'in veciz bir ifade ile herhangi bir konu hakkında dinleyicilerine seslenmesi hitabet türünü kullandığını göstermektedir. Hitap ederken insanları sıkmadan az ve öz şekilde bunu gerçekleştirmektedir. Gerek yasakladığı faiz, kan davası, haksız yere adam öldürme gibi konuları aktarırken gerekse de Allah'a karşı itaat etmeyi tavsiye ederken bunu görmekteyiz.

3.6. VEDÂ HUTBESİNDE KULLANILAN ÖNERMELER

Önerme, hüküm ifade eden veya bir şey hakkında bir şeyi inkar veya tasdik eden sözdür. Önerme, mutlaka olumlu veya olumsuz bir hüküm içermelidir. Bu hüküm bazen önermenin içeriğine bazen yapısına bazen de kipine göre değişebilmektedir. Bu düşünceye binaen önermeler içerik, yapı ve kip bakımından olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Çalışmamızda, önermeler sadece içerik ve yapı açısından

incelenmektedir. İçerik açısından çalışmamızın sınırlarına dahil ettiğimiz önermeler de hitabet sanatı temelinde ele alınmaktadır.

Yapılarına göre önerme çeşitleri basit ve bileşik önermeler olarak ikiye ayrılmaktadır. Biz birinci bölümde hitabette kullanılan önermelerin makbulât ve maznunât olduğunu belirtmiş ve bu önermeleri içerikleri bakımından açıklamıştık. Vedâ hutbesinde kullanılan önermeleri hem içerikleri hem de yapılarına göre ele alıp değerlendireceğiz.

3.6.1. İçerikleri Bakımından Önermeler

3.6.1.1. Makbulât

Makbulât türü önermeler, otorite ve rehber kabul edilen güvenilir şahsiyetlerin sözlerinden oluşmaktadır. Hz. Muhammed de bir peygamber olup, kendilerine sahabe dediğimiz binlerce insan onun Allah'ın elçisi olduğuna ve doğru söylediğine iman etmektedir. Dolayısı ile onun söz ve davranışları İslâm dininin temel kaynaklarındandır. Kendi yaşamı ve Vedâ hutbesi metni incelendiği zaman Hz. Muhammed'in toplumun pek çok kesimi tarafından tartışmasız tek otorite kabul edildiği ve sözleri ile davranışlarının toplum tarafından benimsenip uygulandığı görülmektedir. Bu durum onun toplum için bir otorite kabul edildiğini açıkça göstermektedir. Dolayısı ile Hz. Muhammed'in Vedâ hutbesinde söylemiş olduğu her bir hükmün makbulât türü önermelerden oluşmaktadır.

Hitabette kullanılan diğer bir önerme ise maznunâttır. Maznunât türü önermeler zan belirten ifadelerdir. Hz. Muhammed'in Vedâ hutbesinde kullandığı her bir cümle makbulât kategorisinde yer aldığı için zan belirten veya şüphe oluşturan herhangi bir söylemin olduğunu söylemek pek mümkün görünmemektedir.

3.6.2. Yapıları Bakımdan Önermeler

Önermedeki bağ kaldırıldığı zaman, iki tarafın, yani kendisine hükmedilen ile kendisi ile hükmedilenin alacağı şekle göre İslam mantıkçıları önermeleri basit

(yüklemli) ve bileşik diye ikiye ayırmaktadır.[333] Basit ve bileşik önermeler kendi içerisinde çeşitlere ayrılmaktadır. Böyle bir ayırım önermede bulunan bağın durumuna ve yargının sayısına göre belirlenmektedir.[334]

3.6.2.1. Basit Önermeler

Yüklemli önermelere basit veya kategorik önermeler de denilmektedir. Klasik mantıkçıların en çok üzerinde durup işledikleri önerme türüdür.[335] Kategorik önermelerde bağ kaldırıldığı zaman her iki taraf yani özne ve yüklem birer terim olarak kalırsa böyle önermelere basit önerme denir.[336] Örneğin, "Ali çalışkandır" önermesinde "dır" bağı kaldırıldığı zaman, Ali ve çalışkan birer terim olarak kalmaktadır. Bu önermelerde kendisine hükmedilene özne, kendisi ile hükmedilene ise yüklem denir. Verilen örnekte olduğu gibi "Ali" terimi konu, "çalışkan" terimi yüklem, "dır" ise aradaki bağdır. Basit önermeler alt çeşitlere ayrılır. Biz çalışmamızda alt çeşitleri yeri geldikçe belirteceğiz.

Hz. Muhammed'in Vedâ hutbesinde tespit edebildiğimiz basit önermeler şunlardır;

1. "Nefislerimizin şerlerinden, hareket ve fiillerimizin kötülüklerinden Allah'a sığınırız" zikredilen bu cümlede ana önerme Allah'a sığınırız hükmüdür. Hükmü karşılayan önerme ise karmaşık bir önermedir. Karmaşık önermelerde basit önermenin özne ve yüklemine birtakım nitelendirmeler veya açıklamalar getirilmektedir. Açıklamalar bazen sadece özne için geçerli olur, bazen yüklem için geçerli olur bazen de her ikisi için geçerli olabilmektedir. Vedâ hutbesinde geçen Allah'a sığınırız önermesi basit yüklemli olup öznesi açıklama aldığından önerme yapısı karmaşık önermeye dönüşür. Burada belirtmeliyiz ki karmaşık önermeler yüklemli önermeler içerisinde yer

---

[333] Öner, **Klasik Mantık**…, s. 64.
[334] Emiroğlu, **Klasik Mantığa Giriş**…, s. 110.
[335] Emiroğlu, **Klasik Mantığa Giriş**…, s. 110.
[336] Öner, **Klasik Mantık**…, s. 64.; Emiroğlu, **Klasik Mantığa Giriş**…, s. 110-111.; Hasırcı, **Klasik Mantık El Kitabı**…, s. 88.

aldığından[337] Vedâ hutbesinde yer alan karmaşık önermelerin tamamını basit önermeler başlığı altında inceledik.

2. "Allah'tan başka ilah olmadığına, onun tekliğine, eşi ve benzeri bulunmadığına şehadet ederim. Yine şehadet ederim ki, Muhammed onun kulu ve elçisidir" birinci cümlenin ana önermesi "şehadet ederim" ifadesidir. Bu basit yüklemli bir önermedir. Yükleme gelen Allah'tan başka ilah olmadığına, onun tekliğine, eşi ve benzeri bulunmadığına gibi açıklayıcı bilgiler eklendiğinden dolayı bu da basit yüklemli karmaşık bir önermedir. "Yine şehadet ederim ki, Muhammed onun kulu ve elçisidir" cümlesi de basit yüklemli önermedir.

3. "Cahiliye döneminden kalma faiz artık kaldırılmıştır, fakat ödünç olarak verdiğiniz anaparalarınız sizindir. Böylece ne zulmetmiş, ne de zulme uğramış olursunuz. Allah'ın emriyle faizcilik artık yasaktır. Ve kaldıracağım ilk faiz, Abdu'l-Muttalib'in oğlu Abbas'ın faizidir" cümlenin başında kullanılan ifade karmaşık önerme örneğidir. Burada ana önerme "faiz kaldırılmıştır" hükmüdür. Nitekim "Cahiliye döneminden kalma" ön bileşeni hükmü açıklamaktadır. Ayrıca cümle içerisinde hükmü açıklayan "Allah'ın emriyle faizcilik artık yasaktır" önermesi de karmaşık önermedir.

4. "Cahiliye döneminden kalma kan davaları da kaldırılmıştır, hükümsüzdür. Kaldıracağım ilk kan davası da (yeğenim) Amir ibn Rebi'a ibn el-Haris ibn Abdu'l-muttalib'in kan davasıdır" kaldırılan kan davlarında "yeğenim" ifadesiyle tanımlama ve açıklama getirdiğinden de basit yüklemli karmaşık bir önerme örneği mevcuttur. Çünkü basit yüklemli karmaşık önermeler özne ve yüklemine bazı tamamlayıcı veya açıklayıcı bilgiler eklenerek oluşturulmaktadır.

5. "O halde, ey insanlar! Bugün Şeytan sizi topraklarınız üzerinde kendisine tapılmaktan, sizin üzerinizde yeniden etkili bir konuma geleceğinden ümidini kesmiş bulunuyor" cümlesinde "ey insanlar!" nidası ile başlayıp "…şeytan… ümidini kesmiştir"

[337] Öner, **Klasik Mantık**…, s. 74.

ifadesine kadar basit olan önermenin özne ve yüklemine tamamlayıcı ve açıklayıcı bilgiler eklendiğinden yüklemli karmaşık bir önerme ile devam edildiği görülmektedir.

6. "Ey insanlar! Mü'minler kardeştirler." Nida ile başlanan cümlede "Mü'minler kardeştir" ifadesi özne, yüklem ve bağ'dan oluştuğu için basit yüklemli önerme örneği görmekteyiz.

3.6.2.2. Bileşik Önermeler

Bileşik önerme aradaki bağ kaldırıldığı zaman her iki tarafta birer terim değil de cümleciğin kaldığı önerme türüdür.[338] Bileşik önermelerde basit önermelerin aksine birçok hüküm bulunur. Bileşik önermelerde özne konumunda olan cümleciğe mukaddem (ön bileşen), yüklem konumunda olan cümleciğe ise (art bileşen) denir.[339]

Bu tür önermeler kendi içerisinde bileşikliği açık olan ve bileşikliği açık olmayan önermeler olarak iki kısma ayrılmaktadır.

3.6.2.2.1. Bileşikliği Açık Olan Önermeler

Bu tür önermeler şartlı (bitişik ve ayrık), bağlantılı, nedenli, göreli ve ekli önermelerden oluşmaktadır.

3.6.2.2.1.1. Şartlı Önermeler

Şartlı önermeler, bitişik şartlı ve ayrık şartlı olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

a. Bitişik Şartlı Önerme

Bitişik şartlı önermede hüküm ön bileşen ile art bileşenin olumluda birleşmesi, olumsuzda birleşmemesi üzerine verilirse buna bitişik şartlı önerme denir.[340] Bu tür

---

[338] Emiroğlu, **Klasik Mantığa Giriş**…, s. 110; Hasırcı, **Klasik Mantık El Kitabı**…, s.93.
[339] Öner, **Klasik Mantık**…, s. 75.; Hasırcı, **Klasik Mantık El Kitabı**…, s. 93.
[340] Öner, **Klasik Mantık**…, s. 75.; Emiroğlu, **Klasik Mantığa Giriş**…, s. 113.; Hasırcı, **Klasik Mantık El Kitabı**…, s. 94.

önermeler, Arapçada genellikle "eğer", "şayet", "her ne zaman" anlamına gelen "لو" ve "إن" gibi şart edatlarıyla ifade edilen hükümlerdir.[341]

Hz. Muhammed'in Vedâ hutbesinde tespit edebildiğimiz bitişik şartlı önermeler şunlardır;

1. "Allah kimi doğru yola iletirse (artık) kimse onu doğru yoldan saptıramaz; ve kimi de sapıklığa yöneltirse(artık) doğru yola iletecek kimse kalmamış demektir" bitişik şartlı önerme örneği vardır.

Bitişik şartlı önermeler de kendi içerisinde gerekli ve rastlantılı diye ikiye ayrıldığından bu önerme gerekli grubuna dahil olur. Sebebini ise şöyle izah etmekte fayda vardır: O kimselerin doğru yoldan sapmamasının sebebi Allah'ın onları doğru yola iletmesi ile ilişkilidir. Eğer Allah o kimseleri doğru yolda sabit kılmazsa onlar da yoldan sapmış olur. Kimi de sapıklığa iletirse onu da doğru yola iletecek kimse kalmamış demektir.

2. "Kasıtlı olarak adam öldürme kısas ile cezalandırılır: Taş ya da sopa ile öldürme gibi şüpheli kasıt durumunda (kan diyeti) yüz devedir" önermenin başında ön bileşen olan kasıtlı olarak adam öldürme ile art bileşen olan kısas ile cezalandırılır ifadesinden dolayı bitişik şartlı önerme vardır.

3. "Benden sonra küfre saplanıp birbirinizin boynunu vurmayın. Ve gerçekten ben size öyle bir şey bırakıyorum ki, ona sımsıkı sarıldığınız sürece sapıklığa düşmezsiniz" ifadesinde yer alan "Ona sımsıkı sarılırsanız sapıklığa düşmezsiniz" önermesinde ön bileşen olan "Ona sımsıkı sarılırsanız" ile art bileşen olan "sapıklığa düşmezsiniz" ifadeleri olumluda birleşmelerinden dolayı bitişik şartlı önerme örneği bulunmaktadır.

---

[341] Emiroğlu, **Klasik Mantığa Giriş**…, s. 113.

4. “Üzerinize başı kuru üzüm tanesi gibi bir Zenci de tayin edilmiş olsa, onu dinleyiniz ve itaat ediniz” önermesinde de bitişik şartlı önerme örneği vardır.

3.6.2.2.1.2. Bağlantılı Önermeler

Birbirlerine tasdik ya da inkâr bağlacı ile bağlanan, “Ali, çalışkan ve zekidir”, “Ali ve Ahmet çalışkandır” gibi birçok özne ve yüklemden oluşan önermelerdir.[342]
Hz. Muhammed’in Vedâ hutbesinde tespit edebildiğimiz bağlantılı önermeler şunlardır;

1. Vedâ hutbesinde geçen ilk ifadeleri inceleyecek olursak “Hamd ve şükür Allah’a mahsustur” burada bileşikliği açık olan önerme çeşitlerinden bağlantılı önerme türüne örnek vardır. Çünkü burada “hamd, şükür” özneleri ve bağlacı birbirine bağlamış iken, “Allah’a mahsustur” ise yüklemdir.

2. “Gerçekten, Allah her varisin mirastan olan payını tayin ve tespit etmiştir” Allah tayin ve tespit etmiştir önermesinde özne tek olup yüklem birden çok olduğundan bileşikliği açık olan önerme çeşitlerinden bağlantılı önerme mevcuttur.

3. “Üzerinize başı kuru üzüm tanesi gibi bir Zenci de tayin edilmiş olsa, onu dinleyiniz ve itaat ediniz” önermesinde yer alan onu dinleyiniz ve itaat ediniz ifadelerinde tek özne ve birden çok yüklem bulunduğundan bileşikliği açık olan önerme çeşitlerinden bağlantılı önerme bulunmaktadır. Bu ifade aynı zamanda bitişik şartlı önermedir.

4. “Biz ona hamd eder, ondan yardım ister, ondan bağışlanma diler ve ona yöneliriz” burada bileşikliği açık olan önerme çeşitlerinden bağlantılı önerme vardır. Özne bir tane (biz) yüklem birden çok terimden oluşmuş (hamd eder, yardım ister, bağışlanma diler, yönelir) ve birbirlerine virgül-ve bağlacıyla bağlanmışlardır.

---

[342] Emiroğlu, **Klasik Mantığa Giriş**…, s. 114.; Hasırcı, **Klasik Mantık El Kitabı**…, s. 97.

3.6.2.2.1.3. Nedenli Önerme

"Öğrenciler çalışıyor çünkü sınav var" gibi[343] sebep bildiren bir ifade ile birbirine bağlı iki önermeyi içeren önermelerdir.

Hz. Muhammed'in Vedâ hutbesinde tespit edebildiğimiz nedenli önerme şudur;

"Öyleyse, dininizi korumak için ondan sakınınız" cümlesinde yer alan "için" sözü sebep bildiren bir ifade olup bizi nedenli önermeye götürür. Çünkü şeytandan neden sakınmak gerekir dersek dinimizi korumak için yanıtını alırız.

3.6.2.2.1.4. Ekli Önerme

"Para malı satın alabilir, fakat kalbi satın alamaz" gibi "fakat", "mamafih" ifadeleriyle kurulan önermelerdir.

Hz. Muhammed'in Vedâ hutbesinde tespit edebildiğimiz ekli önerme örneği şudur;

"Cahiliye döneminden kalma faiz artık kaldırılmıştır, fakat ödünç olarak verdiğiniz anaparalarınız sizindir" önermesinde ekli önerme bulunmaktadır. "Fakat ödünç olarak verdiğiniz anaparalarınız sizindir" önermesinde yer alan "fakat" ifadesi ekli önermenin örneğidir.

3.6.2.2.2. Bileşikliği Açık Olmayan Önermeler

Bu tür önermelerin bileşikliği, yani önermedeki hükmün sayısı, şekil bakımından belli olmayıp anlam bakımından bellidir.[344] Bu tür önermeler özgülü, çıkarmalı, karşılaştırmalı, sınırlandırıcı olmak üzere dörde ayrılmaktadır. Vedâ hutbesinde geçen bileşikliği açık olmayan önermeler şunlardır:

---

[343] Emiroğlu, **Klasik Mantığa Giriş**…, s. 115.; Hasırcı, **Klasik Mantık El Kitabı**…, s. 97.
[344] Emiroğlu, **Klasik Mantığa Giriş**…, s. 115.; Hasırcı, **Klasik Mantık El Kitabı**…, s. 97.

3.6.2.2.2.1. Çıkarmalı Önermeler

Özenin bir kısmını çıkararak, bütün özne üzerine hüküm verilmesidir. Diğer bir ifadeyle, önermenin öznesinin kaplamına giren bir kısım bireyleri dışta tutarak konunun bütünü hakkında hüküm vermek suretiyle elde edilen önermelerdir.[345] Örneğin; "Cuma hariç her gün ders çalışırım" önermesi çıkarmalı bir önermedir. Bu önerme şu iki hükmü içermektedir: 1. Her gün ders çalışırım, 2. Cuma günü ders çalışmam.

Hz. Muhammed'in Vedâ hutbesinde tespit edebildiğimiz çıkarmalı önerme örnekleri şunlardır;

1. "Cahiliye döneminden kalma faiz artık kaldırılmıştır, fakat ödünç olarak verdiğiniz anaparalarınız sizindir" önermesinde çıkarmalı önerme bulunmaktadır. "Fakat ödünç olarak verdiğiniz anaparalarınız" ifadesi ile ödünç olarak verilen anapara istisna edilmiştir.

2. "Cahiliye döneminden kalma, Mekke şehri ile ilgili hükümet görevleri kaldırılmıştır; Ka'be'nin muhafızlığı (Sidâne) ve Hacılara su dağıtma (Sikâye) hizmeti bundan müstesnadır" "Ka'be'nin muhafızlığı ve Hacılara su dağıtma" ifadeleriyle öznenin bir kısmı verilen hüküm istisna edilerek bütün özne üzerine hüküm verildiğinden dolayı çıkarmalı önerme bulunmaktadır.

3. "Bugün Şeytan sizi topraklarınız üzerinde kendisine tapılmaktan, sizin üzerinizde yeniden etkili bir konuma geleceğinden ümidini kesmiştir. Ancak, size yasakladığım bu şeyler dışında, önemsiz gördüğünüz bazı işlerde ona uyacak olursanız, bu da onu memnun edecektir" önermesinde yer alan "Dışında" kavramı ile öznenin bir kısmı çıkartılıp bütün özne üzerine hüküm verildiğinden bileşikliği açık olmayan önerme çeşitlerinden olan çıkarmalı önermede bulunmaktadır. Nitekim çıkarmalı önermeye götüren ifade dışında kavramı ile sağlanmaktadır.

---

[345] Emiroğlu, **Klasik Mantığa Giriş**…, s. 116.; Hasırcı, **Klasik Mantık El Kitabı**…, s. 97.

4. “Ey insanlar! Mü’minler kardeştirler. Rızası dışında bir kardeşin malı diğerine helal değildir” önermesinde yer alan rızası dışında ile öznenin bir kısmı çıkarıldığından ötürü bileşikliği açık olmayan önerme çeşitlerinden olan çıkarmalı önerme bulunmaktadır. Şayet kardeşin kendi malı konusunda rıza gösterirse o zaman helal sayılmış olup istisnai durum söz konusu olur.

3.6.2.2.2.2. Karşılaştırmalı Önerme

Bir fikri karşılaştırmayı ifade eden önermelerdir. Bu tür önermelerde herhangi bir hüküm karşılaştırma yapılarak ortaya konulmaktadır.[346] Örneğin; “Ali, Veli’den daha çalışkandır” önermesi karşılaştırmalı bir önermedir. Bu önerme şu iki hükmü içermektedir: 1. Veli çalışkandır, 2. Ali daha çalışkandır.

Hz. Muhammed’in Vedâ hutbesinde tespit edebildiğimiz karşılaştırmalı önerme örneği şudur;

“Allah katında en saygın ve değerli olanınız, ondan daha çok korkan ve çekinenizdir” cümlesinde Müslümanlar Allah katında saygın ve değerlidir ancak ondan daha çok korkan ve çekinenler daha saygın ve değerlidir şeklinde iki hüküm içererek karşılaştırma yapılmaktadır. Bundan dolayı burada bir fikri karşılaştırma olduğundan bileşikliği açık olmayan önerme çeşitlerinden karşılaştırmalı önerme yer almaktadır.

3.6.2.2.2.3. Sınırlandırıcı Önermeler

Zaman sınırlamasına tabi tutarak, bir şeyin önceki ve sonraki durumu hakkında hüküm verilen önermelerdir. Ne zaman bir şey şöyle olmaya başladı veya şöyle olmayı bıraktı denildiğinde, iki hüküm verilmiş olur. Örneğin;

[346] Emiroğlu, **Klasik Mantığa Giriş**…, s. 116.; Hasırcı, **Klasik Mantık El Kitabı**…, s. 97.

"Ülkemizde son on yıldır ekonomik kriz yaşanmıyor"[347] önermesi sınırlandırıcı bir önermedir. Bu önerme şu iki hükmü içermektedir: 1. Son on yıldır ülkemizde ekonomik kriz yok, 2. On yıl önce ülkemizde ekonomik kriz vardı.

Hz. Muhammed'in Vedâ hutbesinde tespit edebildiğimiz sınırlandırıcı önerme örnekleri şunlardır;

1. "Cahiliye döneminden kalma faiz kaldırılmıştır" önermesinde yer alan Cahiliye dönemi ifadesi bizi zaman sınırlamasına tabi tuttuğu için iki hüküm bulunmaktadır. Nitekim önermenin diğer hükmü de "Cahiliye döneminden önce faiz vardı" önermesi olur. Bundan dolayı bu ifade sınırlandırıcı önermeye örnektir.

2. "Cahiliye döneminden kalma kan davaları da kaldırılmıştır, hükümsüzdür" bir üstteki cümlede olduğu gibi burada da Cahiliye dönemi ifadesi kan davası kaldırılmıştır hükmünü bir zaman sınırlamasına tabi tuttuğundan bitişikliği açık olmayan önermelerden biri olan sınırlandırıcı önerme kullanılmıştır.

3. "Cahiliye döneminden kalma, Mekke şehri ile ilgili hükümet görevleri kaldırılmıştır; Ka'be'nin muhafızlığı (Sidâne) ve Hacılara su dağıtma (Sikâye) hizmeti bundan müstesnadır" yukarıda verilen örneklerde olduğu gibi Cahiliye dönemi ifadesi hükmü bir zaman sınırlamasına tabi tuttuğundan bitişikliği açık olmayan önerme çeşitlerinden sınırlandırıcı önerme kullanılmıştır.

3.7. VEDÂ HUTBESİNDE KULLANILAN İKNA YÖNTEMLERİ

Birinci bölümde de belirttiğimiz üzere hitabette teknik ve teknik olmayan ikna yöntemleri kullanılır. Teknik olan ikna yöntemleri tümdengelimin bir çeşidi olan matvi kıyas veya analoji kullanılarak akıl yürütülür ve muhatap ikna edilmeye çalışılır. Biz de Vedâ hutbesini önce bu iki akıl yürütme metodu açısından ele alacağız.

---

[347] Emiroğlu, **Klasik Mantığa Giriş**…, s. 117.; Hasırcı, **Klasik Mantık El Kitabı**…, s. 98.

3.7.1. Teknik Olan İkna Yöntemleri

3.7.1.1. Matvi Kıyaslar

Birinci bölümde matvi kıyasa günlük hayatta, konuşma dilinde çok rastlanıldığını ve fikir yürütmelerin hızlı akışı içerisinde düşüncelerin ve delillendirmelerin çoğu zaman tam bir kıyas şeklinde ifade edilmediğini belirtmiştik. Matvi kıyası büyük öncül, küçük öncül ve sonuçtan oluşan öncüllerinden birinin veya sonuç önermesinin kısaltılmış yani saklanmış olarak verilmesi şeklinde açıklamıştık. Yaptığımız araştırmalarda matvi kıyasla ilgili çeşitli mantık kitaplarında verilen örneklerin basit yüklemli önermelerden seçildiği görülmektedir. Örneklerin basit önermelerden seçilmesi, şartlı veya diğer bileşik önermelerle matvi kıyas kurulamayacağı anlamına gelmeyeceğini düşünüyoruz. Zira matvi kıyasta önemli olan öncüllerin veya sonucun saklanmış olmasıdır. Vedâ hutbesinde diğer önerme türleri ile de matvi kıyas yapıldığı görülmektedir. Biz de aşağıda Vedâ hutbesinde farklı önermelerle kurulan matvi kıyasları tespit edip sunmaya çalışacağız.

Hz. Muhammed'in Vedâ hutbesinde tespit edebildiğimiz matvi kıyas örnekleri şunlardır;

1. "Ey İnsanlar! Mü'minler kardeştirler" ifadesinde matvi kıyas örneği bulunmaktadır. Kıyas formuna döndürüldüğünde şu şekilde olmaktadır:

Her inanan kardeştir.
Mü'minler inandır.
O halde Mü'minler kardeştir.

Sonuç olarak verilen "Mü'minler kardeştir" önermesi zihinde bulunduğu halde zikredilmeyen öncülleri de kendi içerisinde barındırdığı için matvi kıyas örneği bulunmaktadır.

2. “Kasıtlı olarak adam öldürme kısas ile cezalandırılır” ifadesinde bitişik şartlı önerme kullanılarak matvi kıyas yapıldığını söylemek mümkündür. Bu önerme kıyas formuna döndürüldüğünde şu şekilde olmaktadır:

Kasıtlı olarak adam öldürülürse cezası kısastır.
X kasıtlı olarak adam öldürdü.
X’in cezası kısastır.

Yukarıda yer alan ifade de kıyasın ikinci öncülü yani küçük önerme olan “X kasıtlı olarak adam öldürdü” önermesi ile “X’in cezası kısastır” sonucu zihinde bulunduğu halde açıkça zikredilmediğinden matvi kıyas bulunmaktadır.

Aynı zamanda örneğin kıyas formuna bakıldığında ön bileşen olan “kasıtlı olarak adam öldürülürse” ile art bileşen “cezası kısastır” öncüllerde hem anlam hem de şekil bakımından bulunup, art bileşenin de olumluda birleşmesi üzerine bitişik şartlı kıyas mevcuttur.

3. “Taş ya da sopa ile öldürme gibi şüpheli kasıt durumunda (kan diyeti) yüz devedir. Kim daha fazlasını isterse, cahiliye dönemi insanlarındandır” ifadesinde bitişik şartlı önerme kullanılarak matvi kıyas yapıldığını söylemek mümkündür.

Taş ya da sopa ile öldürme gibi şüpheli kasıt durumunda (kan diyeti) yüz devedir. Kim daha fazlasını isterse, cahiliye dönemi insanlarındandır.
X daha fazlasını istedi.
O halde X cahiliye dönemi insanlarındandır.

Yukarıda yer alan ifadede kıyasın ikinci öncülü olan “X daha fazlasını istedi” önermesi ile “X cahiliye dönemi insanlarındandır” sonucu zihinde bulunduğu halde açıkça zikredilmediğinden bu örnekte de matvi kıyas bulunmaktadır.

4. "…Önemsiz gördüğünüz bazı işlerde ona uyacak olursanız, bu onu memnun edecektir" ifadesinde de bitişik şartlı önerme kullanılarak matvi kıyas yapılmaktadır. Önerme kıyas formuna dönüştürüldüğünde şu şekilde olmaktadır:

Önemsiz gördüğünüz bazı işlerde ona uyacak olursanız, bu onu memnun edecektir.

X önemsiz gördüğü bazı işlerde ona uydu.

O halde bu onu memnun etti.

Zihinde mevcut olduğu halde yukarıda yer alan ifade de açıkça zikredilmeyen önermeler mevcut olduğundan matvi kıyas örneği mevcuttur.

5. "Nesî'e başvurmak, küfürde aşırı gitmektir, kâfirler böyle yaparak sapıtmışlardır" ifadesinde matvi kıyas ile seçmeli kıyas çeşitlerinden bitişik şartlı kıyas örneği bulunmaktadır. Önerme kıyas formuna dönüştürüldüğünde şu şekilde olmaktadır:

Her nesî'e başvuran küfürde aşırı gitmiştir.

Kâfirler nesî'e başvurmuşlardır.

Kâfirler küfürde aşırı gitmişlerdir (sapıtmışlardır).

6. "Gerçekten ben size öyle bir şey bırakıyorum ki, ona sımsıkı sarıldığınız sürece sapıklığa düşmezsiniz" ifadesinde matvi kıyas ile seçmeli kıyas çeşitlerinden bitişik şartlı kıyas örneği bulunmaktadır. Önerme kıyas formuna döndürüldüğünde şu şekilde olmaktadır:

Ona sımsıkı sarılırsanız sapıklığa düşmezsiniz.

Ona sımsıkı sarıldınız.

Sapıklığa düşmediniz.

Yukarıda yer alan ifade de görüldüğü gibi kıyasın küçük öncülü, yani "Ona sımsıkı sarıldınız" önermesi ve sonuç yani "Sapıklığa düşmediniz" önermesi zihinde bulunduğu halde açıkça ve kıyas formunda zikredilmediği için matvi kıyas bulunmaktadır.

7. “Hepiniz Âdem’in soyundan geliyorsunuz ve Adem de topraktan yaratılmıştır” ifadesinde de matvi kıyas örneği mevcuttur. Önermeyi kıyas formuna döndürmek istediğimizde şu şekilde olmaktadır:

Hepiniz Âdem’in soyundan geliyorsunuz.
Adem de topraktan yaratılmıştır.
O halde hepiniz topraktan yaratıldınız.

Bu örnekte sonuç zihinde var olduğu halde açıkça zikredilmediğinden matvi kıyas örneği yapılmıştır.

8. “Ey İnsanlar! Gerçekten Allah her varisin mirastan olan payını tayin ve tespit etmiştir: O halde bir varis lehine onun için belirlenmiş oranın üstünde vasiyette bulunmak caiz değildir. Mirasçılar dışında, yabancı biri lehine yapılan vasiyetin miktarı, miras bırakılan malların toplamının üçte birini geçemez” bu ifadelerde küçük öncül ile sonucun yer değiştirilerek tam bir yüklemli kıyas yapıldığını söylemek mümkündür. İfadeleri aşağıdaki şekilde düzenleyerek kıyas formuna dönüştürebiliriz:

Allah her varisin mirastan olan payını tayin ve tespit etmiştir.
Mirasçılar dışında, yabancı biri lehine yapılan vasiyetin miktarı, miras bırakılan malların toplamının üçte birini geçemez.
O halde bir varis lehine onun için belirlenmiş oranın üstünde vasiyette bulunmak caiz değildir.

9. “Kimin elinde bir emanet varsa, sahibine geri vermelidir” ifadesinde matvi kıyas ile seçmeli kıyas çeşitlerinden bitişik şartlı kıyas örneği vardır. İfade kıyas formuna döndürüldüğünde şu şekilde olmaktadır:

Kimin elinde bir emanet varsa sahibine geri vermelidir.
X’ de bir emanet vardır.
X sahibine geri vermelidir.

Yukarıda yer alan ifade de görüldüğü gibi kıyasın küçük öncülü, yani "X'de bir emanet vardır" önermesi zihinde bulunduğu halde açıkça zikredilmediği için matvi kıyas mevcuttur.

10. "Cahiliye döneminden kalma, Mekke şehri ile ilgili hükümet görevleri kaldırılmıştır; Ka'be'nin muhafızlığı (Sidâne) ve Hacılara su dağıtma (Sikâye) hizmeti bundan müstesnadır" ifadesinde matvi kıyas örneği bulunmaktadır. Önermeyi kıyas formuna döndürmek istediğimizde şu şekilde olmaktadır:

Cahiliye döneminden kalma, Mekke şehri ile ilgili hükümet görevleri kaldırılmıştır.

Ka'be'nin muhafızlığı (Sidâne) ve Hacılara su dağıtma (Sikâye) hizmeti bundan müstesnadır.

O halde cahiliye döneminden kalma, Mekke şehri ile ilgili sidâne ve sikâye dışındaki hükümet görevleri kaldırılmıştır.

Yukarıdaki kıyasın ikinci sonucu olan "O halde cahiliye döneminden kalma, Mekke şehri ile ilgili sidâne ve sikâye hükümet görevleri kaldırılmıştır" önermesi zihinde bulunduğu halde açıkça zikredilmediğinden matvi kıyas bulunmaktadır.

Buraya kadar Vedâ hutbesinde peygamberimizin kullandığı matvi kıyasları tespit etmeye çalıştık. Elbette eksiklerimiz bulunabilir. Aşağıda ise yapılan analoji örneklerini belirlemeye çalışacağız.

3.7.1.2. Analojiler

İki şeyin bir sebepte ortak olmalarından dolayı, biri hakkında verilen hükmü, diğeri hakkında da vermeye analoji (temsil) denilmektedir.[348] Kısaca zihnin olay ve nesnelerden hareketle benzer olay ve nesnelere doğru geçişidir. Analoji, tümdengelim ve tümevarımın bir sentezi gibi görülebilir. Bir olay ya da nesnedeki özelliğin, başka bir

[348] Ahmet Cevdet Paşa, **Mi'yâr-ı Sedât**…, s. 97.; Çapak, **Anahatlarıyla Mantık**, Ensar Yayınları, İstanbul 2012, s. 192-193.

olay ya da nesnede olacağı varsayımıyla tümevarıma, benzetilen özelliğin içkin olarak yüklenmesiyle de tümdengelime benzemektedir.[349] Tespit edebildiğimiz kadarı ile Hz. Muhammed'in Vedâ hutbesinde kullanmış olduğu analoji örnekleri şunlardır;

1. "Ey insanlar! Gerçekten sizin kanlarınız, mallarınız, namus ve şerefleriniz, Rabbinizle buluşuncaya dek, tıpkı bu aydaki (Zilhicce), bu yerdeki (Mekke) bu gün kadar kutsal ve dokunulmazdır" ifadesinde analoji örneği vardır. İfade analoji formuna döndürüldüğünde şu şekilde olmaktadır:

Bu ay (Zilhicce), bu yer (Mekke) bu gün kutsal ve dokunulmazdır.

Sizin kanlarınız, mallarınız, namus ve şerefleriniz, bu ay (Zilhicce), bu yer (Mekke) bu gün gibidir.

O halde sizin kanlarınız, mallarınız, namus ve şerefinizde kutsal ve dokunulmazdır.

Örneğin analoji formuna baktığımızda "kanlarınız, mallarınız, namus ve şerefleriniz" ifadeleri "kan, mal, namus, şeref" dokunulmazlığı ve kutsallığı Vedâ hutbesinin verildiği gün, içinde oldukları Zilhicce ayı ve bulundukları Mekke kadar kutsal ve dokunulmaz olduğuna benzetildiğinden burada akıl yürütme çeşitlerinden analoji bulunmaktadır.

2. "Üzerinize başı kuru üzüm tanesi gibi bir Zenci de tayin edilmiş olsa, onu dinleyiniz ve itaat ediniz" hükmünde yer alan "başı kuru üzüm tanesi gibi bir Zenci" ifadesinde; kuru üzüm tanesi ile Zenci terimleri, siyah olma ortak noktasına, illetine sahiptirler. Bu iki terim arasındaki siyah olma ortak noktasından hareketle zenci, kuru üzüm tanesine benzetilmiştir. Bu da analojiye verilen başka bir örnektir.

[349] İsmail Köz ve Ali Çetin (Ed.), **Mantık**…, s. 223.; İbrahim Çapak, **Anahatlarıyla Mantık**…, s. 192-193.

3. “Ey İnsanlar! Nesî’e başvurmak, küfürde aşırı gitmektir, kâfirler böyle yaparak sapıtmışlardır” ifadesinde de analoji örneği bulunmaktadır. Önerme analoji formuna dönüştürüldüğünde şu şekilde olmaktadır:

Her nesî’e başvuran küfürde aşırı gider ve sapıtır.
Kâfirler böyle yaparak sapıtmıştır.
Siz de kâfirler gibi yaparsanız sapıtırsınız.

Örneğin analoji formuna baktığımızda nesî’e ile kâfirler arasındaki ortak illet Allah’ın hükmünü çiğneyerek helal olanı haram kabul etmeleridir. Böylelikle nesî’e başvurmak küfürde aşırıya gitmektir, kâfirler de nesî’e başvururarak aşırıya gidip sapıtmışlardır. Kâfir ile nesî arasında benzerlik kurulduğundan burada akıl yürütme çeşitlerinden analoji bulunmaktadır.

Vedâ hutbesi metnini inceleyerek ikna yöntemleri çeşitlerinden analoji örnekleri bulma gayreti içerisinde olduk. Ayrıca bizim bula bildiğimiz örnekler dışında farklı analoji örnekleri de bulunabilir.

3.7.2. Teknik Olmayan İkna Yöntemleri

Birinci bölümde hitabet sanatında kullanılan akıl yürütme çeşitlerinin muhatabı ikna etme üzerine kurulduğunu belirtmiştik. Muhatabı ikna etme yöntemleri ile ilgili Aristoteles’in Retorik adlı eserinde değindiği teknik olmayan ikna yöntemlerinin yasalar, tanıklar, anlaşmalar, işkenceler ve yeminler olduğunu belirterek açıklamıştık. Biz de aşağıda Vedâ hutbesinde teknik olmayan ikna yöntemlerini tespit edip sunmaya çalıştık.

Hz. Muhammed’in Vedâ hutbesinde tespit edebildiğimiz teknik olmayan ikna yöntemleri örnekleri şunlardır;

Ey Allah’ın kulları!
O halde ey insanlar!
Şahit ol Yâ Rab!

Vedâ hutbesinde yer alan “Ey Allah’ın kulları!” “ey insanlar” ve “şahit ol ya Rab!” ifadelerinde teknik olmayan ikna yöntemleri çeşitlerinden tanıklık örneği mevcuttur. Toplum tarafından saygın bir kişi olarak kabul edilen Hz. Muhammed muhatap aldığı insanlara hitap ederken hitabetini güçlendirmek için insanları ve Rabbi söylemlerine tanık göstermektedir. Söylediklerine insanları ve Rabbi şahit etmek ile hem bu dünya da hem ahirette yaptığı görevini tescillediğini beyan ettiğini görmekteyiz.

“Dikkat edin Mesajımı size ilettim mi?” ifadesinde teknik olmayan ikna yöntemleri çeşitlerinden tanıklık ve anlaşma örneği vardır. İnsanlara hitap ederken anlaşılır olmak önemlidir. Anlaşılır olduğunu belirten faktörlerden biri dönüt alıyor olabilmektir. Hitabetin anlaşıldığını ve onaylandığını belirtmesi açısından Hz. Muhammed Mesajımı size ilettim mi? dedikten sonra orada bulunan insanların “evet” diyerek cevap vermesi hem söylenilmiş olan sözlere tanıklık ettiklerini hem de bunu kabul ederek anlaştıklarını göstermektedir. Hz. Muhammed Vedâ hutbesinde hitap ederken söylediği ifadelerine orada bulunanları tanık olarak göstermiştir.

“Allah’tan başka ilah olmadığına, onun tekliğine, eşi ve benzeri bulunmadığına şehadet ederim. Yine şehadet ederim ki, Muhammed onun kulu ve elçisidir.” Cümlesinde yer alan ve iki defa tekrar edilen ‘şehadet ederim’ ifadesinde teknik olmayan ikna yöntemlerinden yemin ve şahitlik örneği bulunmaktadır. Arap toplumunda yemin etmek inandırıcılık açısından önemli olduğunu hem Kur’an’ı Kerim dilinden hem de Vedâ hutbesi metninden bilmekteyiz. Ayrıca yemin edip yemini kabul etmenin de var olduğunu görmekteyiz. Yemin söyleme önem vermekle birlikte dikkat çekip şahit tutmaktır. Hz. Muhammed burada hem insanları hem de Allah’ı şahit tutarak görevinin infasına muhataplarını şahit tutarak beyan etmektedir.

“Burada bulunanlar, bulunmayanlara (sözlerimi) iletsinler” cümlesinde teknik olmayan ikna yöntemlerinden tanıklık örneği mevcuttur. Hz. Muhammed Vedâ hutbesinde insanlara hitap ederken hitabının hem oradaki insanlara hem de orada bulunmayanlara iletilmesini istemektedir. Bu istemden anladığımız kadarıyla Hz. Muhammed’in Vedâ hutbesinde dillendirdiği ifadelerin orada tanık olarak yer alan

muhatapların hem o dönem için geçerli olduğunu hem de gelecekte de duyulmasını istediği temel konuların uygulanması açısından önemli olduğunu görmekteyiz. Vedâ hutbesinin günümüzde hala geçerliliğinin koruyor olması da orada bulunmayan bizlere iletiliyor olmasıdır.

Buraya kadar yaptığımız araştırmalar ve Vedâ hutbesinden verdiğimiz örnekler Peygamberimizin hitabetteki teknik ve teknik olmayan ikna yöntemlerini kullandığını göstermektedir diyebiliriz.

SONUÇ

Sosyal varlık olan insanlar iletişim kurmak, hayatlarını idame etmek, ihtiyaçlarını karşılamak için birtakım davranışlarda bulunur. İnsanlar genellikle iletişim yollarından biri olan konuşmayı gerçekleştirerek anlaşmaya çalışırlar. Konuşarak anlaşmaya çalışan insanlar daha sağlıklı iletişim kurmak için belli başlı kurallara dikkat ederler. Hitabet sanatında içerik bakımından kullanılan önerme çeşitlerinden makbulât ve zannîyâttan hangisini tercih ederek önerme kurduğu hitabetin etkisinde belirleyici olmaktadır. Toplum tarafından sözüne itimat edilen kimselerce makbulât türü ifadeler ele alınırken, doğruluğu kesin olmayan zan bildiren önerme yapılarını kurmak birtakım insanları aldatma konumunda olmaktadır.

Hitabet sanatı insanlar arasındaki önemini tarih boyunca korumuştur. Savunduğumuz bir düşünceyi karşı tarafa kabul ettirmenin yolu dili iyi kullanmamıza bağlıdır. Sanatsal anlamda kullanılan sözler muhatabın kabulüne sunulur. Doğru ya da yanlış olması kimi zaman önemli olmayan durumlarda dahi kabul görür. Bunun örneği olarak insanları ikna etme ve yönlendirme adına Sofistler, hitabeti muhatap aldıklarını aldatmak için kullanmışlardır. Onlar şehir şehir dolaşarak gençler arasında bunu yaygınlaştırmaya çalışmışlardır. Sözü etkili bir biçimde kullanmalarından dolayı insanları yanıltmaları noktasında etkili olmuşlardır. Aristoteles, Platon gibi isimler Sofistleri sert bir şekilde eleştirmişlerdir. Onlar Sofistlerin sahtekârlığı ile toplumu kandırma yoluna gittiklerini ifade etmişlerdir.

Zannîyât dışında toplum tarafından otorite kabul edilen kimselerce söylenen her bir ifade dinlemeye değerdir. Kullanılan öncüllerden makbulât türü olanları daha sağlam ve güvenilir olduğundan eleştirilmeye daha kapalıdır. Bunlar toplum tarafından daha

kolay benimsenip uygulanır. Hitabet açısından önemli olan da budur. Söylenen sözlerin doğruluğu ve tutarlığı gibi özellikleriyle de ön plana çıkar.

Hz. Muhammed İslam dini tarafından kabul edilen son peygamberdir. Kendi döneminden günümüze kadar pek çok kimseler tarafından otorite ve rol model kabul edilmiştir. Bundan ötürü söylenen ifadelerin insanlar tarafından benimsenmesi de kolaylaşmıştır. Hz. Muhammed dinleyici kişi veya kişilere hitap ederken aralarında geçen iletişimin verimli olması, onların seviyelerine uygun konuşması, sözü etkili kullanması gibi birçok nedenden kaynaklandığını görmekteyiz.

Tezimizin birinci bölümünde hitabet sanatını, ikinci bölümde Hz. Muhammed'in hitabetini uygulama alanı olan üçüncü bölümde ise birçok kimselerce otorite kabul edilen Hz. Muhammed'in Vedâ hutbesini tahlil ettik. Mantiki açıdan ele alınan Vedâ hutbesi metninde pek çok önerme çeşidi kullanılmıştır. Bu önerme çeşitleri basit, karmaşık, bileşik gibi başlıklardan oluşup hepsi makbulât grubunda yer aldığını görmekteyiz.

Vedâ hutbesine mantıkçı gözüyle baktığımız zaman hutbe metninin kitlelere neden ulaştığına ve uygulandığına da cevap bulmuş oluyoruz. Öncelikle Vedâ hutbesinin mantık ilkelerine uygun, tutarlı ve çelişki barındırmadığını görüyoruz. Ayrıca hutbede kullanılan ifadeler, önermelerin bütün Müslümanlarca otorite kabul edilen Hz. Muhammed tarafından dile getirilmesi bunu kolaylaştırmıştır denilebilir.

Çalışmamız sonucunda vardığımız neticeler şunlardır;

1. Mantığın uygulama alanı olan beş sanat burhân, cedel, hitabet, şiir ve safsatadan oluşmaktadır. Tez konumuz ile ilgili olan hitabet başlığı muhatap karşısında etkili söz söyleme sanatıdır. Bu sanatın gayesi insanları yararlı olan şeylere yönlendirip onları zararlı olan davranışlardan sakındırmaktır. Hitabet sanatını kullanırken makbulât ve zannîyât türü önermeler kullanılır. Makbulât otorite sembolüdür. Bu sembolü kullanırken dile getiren kişinin güvenilir ve samimi olması önemlidir. Davranışları ile söylemlerinin tutarlığına göre rağbet görür.

2. Hitabet sanatının çeşitleri vardır. Bu çeşitleri ele alırken özellikle üzerinde durmamız gereken başlık dini hitabet konusu olmuştur. Dini hitabet, hitabet sanatının çeşitlerinin tanımlanmasıyla Hz. Muhammed'in hitabetine zemin oluşturmaktadır.

3. Hz. Muhammed İslam dini mensuplarınca otorite kabul edilen bir isimdir. İnsanlar ile iletişimine baktığımızda toplum tarafından da sevilip sözü dinlenen kişidir. İnsanlara hitap ederken sözlerinde sanat kaygısı taşımamakla birlikte gerek yetiştiği ortam gerekse bir peygamber olması nedeni ile sözlerinin makbulâttan olması hitabet sanatını etkili bir biçimde kullanmasına zemin hazırlamıştır denilebilir.

4. Vedâ hutbesinde kullanılan makbulât ile beraber yapıları bakımından pek çok önerme çeşidi kullanılmıştır denilebilir. Basit yüklemli önerme ve çeşitleri yine bileşik önermelerin bir çeşidini kullandığını söylemek mümkündür.

5. Vedâ hutbesinin işleyişini incelediğimizde makbulât türü önermelerin muhatapları ikna etmede ne kadar önemli olduğunu görmekteyiz. Makbul kabul edilen önerme yapılarını benimseyip uygulamak muhatabı ikna etmede her zaman daha kolay olur denilebilir.

6. Hz. Muhammed Vedâ hutbesinde teknik olan ikna yöntemlerinden matvi kıyas ve analojiyi kullanmış; yine tanıklar, anlaşmalar ve yeminler gibi teknik olmayan ikna yöntemlerini de kullanmış olduğunu ifade edebiliriz.

7. Vedâ hutbesi metnini insanlığa bir mesaj olarak yorumlayacak olursak Hz. Muhammed muhatap aldığı insanların hem dünya hem de ahiret saadetini kazanmalarını istemektedir. Bundan dolayı özelde Müslümanlara genelde tüm insanlığa olan mesajlarını şöyle belirtebiliriz:

a. Allah'ın emir ve yasaklarına karşı titizlikle yaklaşmaları,

b. Kan, mal, namus, şeref gibi konuların güvence altına alındığı bunların dokunulmaz ve kutsal olduğu,

c. Emanet malların vaktinde sahibine teslim edilmesi yani insan hakkına riayet edilmesi,

d. Kadın haklarının korunup gözetilmesi,

e. Ekonomik açıdan evrensel sömürü aracı olan faizin yasaklanması,

f. İnsan yaşamının önemine binaen adam öldürme ve kan davalarının yasaklanması,

g. Miras konusunda hak sahibi olan varisin mevcut olan ile yetinmesi ve haddi aşmamasını istemesi,

8. Peygamberin gerek davranışlarında gerekse Vedâ hutbesinde mantığın akıl ilkelerine uygun hareket ettiği, mantığın akıl yürütme metotlarını uyguladığı, teknik olan matvi (entimem) kıyas, analoji; teknik olmayan tanıklar, anlaşmalar ve yeminler gibi ikna yöntemlerini kullandığını söylemek mümkündür.

Biz bu çalışmada hitabet sanatı ve Peygamberimizin Vedâ hutbesini inceledik. Bir hitabet türü olarak Vedâ hutbesini konuları ve şekli yönünden ele alıp değerlendirdik. Vedâ hutbesinde kullanılan önermeleri ve ikna yöntemlerini analiz ettik. Peygamberimizin İslam'ı tebliğinde kullandığı hususlar bakımından kul hakkı, sosyal gerçeklik, ekonomi, aile ve kadın hakları gibi temel konuları inceleyip insanlık üzerindeki etkisini tespit etmeye çalıştık. Bu konunun dışında Hz. Peygamberin hadisleri, çeşitli ispatları, muhataplarıyla olan tartışmaları ve konuşmaları, mantık alanında burhan, cedel, ve hitabet yönünden de tez konusu olarak incelenebilir.

KAYNAKÇA

(Ed.) ATALAY, Ali İhsan, **Rehberlik ve Özel Eğitim**, Yediiklim Eğitim Bilgisayar Yayıncılık, Ankara 2018.

(Ed.) ÇELİK, Ertuğrul, **Öğretim Yöntem ve Teknikleri**, Yediiklim Eğitim Bilgisayar Yayıncılık, Ankara 2018.

(Ed.) OCAK, Gürbüz, **Öğretim İlke ve Yöntemleri**, Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara 2014.

AHMET CEVDET PAŞA, **Mi'yâr-ı Sedât**, (Sadeleştiren), Hasan Tahsin FEYİZLİ, Fecr Yayınevi, Ankara 1998.

el-ÂMİDÎ, Seyfüddin, **Mantık, Felsefe ve Kelâm Terimleri Sözlüğü**, (çev.), Bilal TAŞKIN-Osman Nuri DEMİR, İz Yayıncılık, İstanbul 2018.

ALBAYRAK, Nurettin, "Orta Oyunu", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C.33, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2007.

ARİSTOTELES, **Retorik**, (çev.), Mehmet H. DOĞAN, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2018.

ATAMAN, Göksel, **İşletme Yönetimi Temel Kavramlar ve Yeni Yaklaşımlar**, Türkmen Kitabevi, İstanbul 2009.

AYDINLI, Yaşar, **Fârâbî'de Tanrı-İnsan İlişkisi**, İz Yayıncılık, İstanbul 2014.

BABA, Coşkun, **Retoriğin İkna Gücü**, Çizgi Kitabevi, Konya 2018.

BAKTIR, Mustafa, "Hutbe", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C.18, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1998.

BENTLEY, Trevor, **İnsanları Motive Etme**, (çev.), Onur YILDIRIM, Hayat Yayınları, İstanbul 2000.

CİRİT, Hasan, "Vaaz", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C.42, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2012.

ÇAKAN, İsmail Lütfi, **Dînî Hitabet Çeşitleri- İlkeleri- Örnekleri**, İfav Yayınları, İstanbul 2018.

ÇAPAK, İbrahim, **Anahatlarıyla Mantık**, Ensar Yayınları, İstanbul 2012.

ÇELEBİ, Nilgün, **Sosyoloji Nedir?**, Anı Yayıncılık, Ankara 2012.

ÇOŞKUN, Abdulkadir, **İbn Sînâ Felsefesinde Retorik**, Litera Yayıncılık, İstanbul 2014.

DEĞİRMENCİ, Can Hikmet, **Beden Dili ve Güzel Konuşma Sanatı**, Girdap Kitap Yayınları, İstanbul 2016.

DEMİRCAN, Adnan, **Çeşitli Yönleriyle Hz. Peygamber'in Hayatı**, Siyer Yayınları, İstanbul 2016.

DİLAVER, Ümit, **Rehberlik ve Özel Eğitim**, Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara 2016.

DOĞRU, Mehmet, **HİTABET**, Damla Yayıncılık, İstanbul 2000.

DÜRÜŞKEN, Çiğdem, **Roma'da Rhetorica Eğitimi**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2001.

ELMALI, Hüseyin, "HİTABET", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C.18, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1998.

EMİROĞLU, İbrahim, Hülya ALTUNYA, **Örnekleriyle Mantık Sözlüğü**, Litera Yayıncılık, İstanbul 2018.

EMİROĞLU, İbrahim, **Klasik Mantığa Giriş**, Elis Yayınları, Ankara 2016.

ERUL, Bünyamin, "VEDÂ HUTBESİ", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 42, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2012.

FÂRÂBÎ, Ebû Nasr, **El-Medînetü'l-Fâzıla**, (çev.), Yaşar AYDINLI, Litera Yayıncılık, İstanbul 2018.

FÂRÂBÎ, Ebû Nasr, **Kitâbu'l-Makûlât ve Kitâbu'l-Hatâbe**, (çev.), Ali TEKİN, Klasik Yayınları, İstanbul 2019.

FÂRÂBÎ, Ebû Nasr, **Mantığa Giriş Risâleleri**, (çev.), Yaşar AYDINLI, Litera Yayıncılık, İstanbul 2018.

GADBAN, Münir Muhammed, (çev.), Tarık Akarsu, **Nebevi Hareket Metodu**, Nehir Yayınları, İstanbul (Tarih yok).

GAZZÂLÎ, Ebû Hâmid, **El-Kıstâsü'l-Müstakîm**, (çev.), İbrahim ÇAPAK, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2016.

GAZZÂLÎ, Ebû Hâmid, **Mi'yâru'l-İlm**, (çev.), Ali DURUSOY-Hasan HACACAK, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2013.

GAZALÎ, Muhammed, **Fıkhu's-Sîre**, (çev.), Resul TOSUN, Risale Basın Yayınları, İstanbul 2000.

HAMİDULLAH, Muhammed, (çev.), Mehmet Yazgan, **İslâm Peygamberi**, Beyan Yayınları, İstanbul 2015.

HASIRCI, Nazım, "Mantık Biliminin İslam Dünyasında Geçişinde Harran Okulunun Önemi", **Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Diyarbakır 2006, C. 8, S. 2, s. 283-292.

HASIRCI, Nazım, **Klasik Mantık El Kitabı**, Araştırma Yayınları, Ankara 2017.

HÖKELEKLİ, Hayati, **Psikolojiye Giriş**, Emin Yayınları, Bursa 2013.

HUDARÎ, Muhammed, **Nûr'ul Yakîn Muhammed**, (çev.), Mehmet Seri DOĞRU, Nida Yayıncılık, İstanbul 2010.

İBN SÎNÂ, **El-İşârât Ve't-Tenbîhât**, (çev.), M. MACİT, A. DURUSOY, E. DEMİRLİ, Litera Yayıncılık, İstanbul 2013.

İBN SÎNÂ, **en-Necât**, (çev.), Kübra Şenel, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul 2013.

İBN SÎNÂ, **Uyûnu'l-Hikme**, (çev.), Hilmi Ziya Ülken, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1953.

KALAY, M. Şerafeddin, **Âlemlere Rahmet Muhammed Resûlullah (s.a.v)**, Semerkand Yayıncılık, İstanbul 2017.

KAYA, Mahmut, "HİTABET", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C.18, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1998.

KAYA, MEVLUT, **Din Eğitiminde Dini İletişim**, Etüt Yayınları, Samsun 1998.

KAZANCI, Ahmet Lütfi, **Peygamberimizin Hitabeti**, Ensar Yayınları, İstanbul 2018.

KESKİOĞLU, Osman, **Siyer-i Nebî**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2016.

KÖMÜRCÜ, Kamil, "Tasdik Türleri ve Beş Sanat", **Mantık**, Grafiker Yayınları, Ankara 2016, 236-256.

Kur'an-ı Kerim

KURT, Abdurrahman, **Din Sosyolojisi**, Sentez Yayıncılık, İstanbul 2015.

KUTUB, Seyyid, **Fîzılal-il Kur'an**, (çev.) İ.H. ŞENGÜLER, B. KARLIĞA, M. E. SARAÇ, Hikmet Yayınları, İstanbul (tarih yok), C. 4, s 437.

MEVDÛDÎ, Ebu'l A'la î, **Tefhimu'l Kur'an**, (çev.), M. H. KAYANÎ, Y. KARACA, N. ŞİŞMAN, İ.BOSNALI, A. ÜNAL, H. AKTAŞ, İnsan Yayınları, İstanbul 1986, C.3, s 63.

MEYER, Mıchel, **Retorik**, (çev), İsmail YERGUZ, Dost Kitapevi Yayınları, Ankara 2009.

MUALLİMOĞLU, Nejat, **Bütün Yönleriyle HİTABET**, Avcıol Yayınları, İstanbul 2016.

NEVEVÎ, Muhyiddîn, **Riyâzü's Sâlihîn**, (çev.), Kıvamüddin BURSLAN, Hasan Hüsnü ERDEM, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1964, C. 1, s. 3.

ORHAN, Fidan, **"İlk Dönem Hadis ve İslam Tarihi Kaynaklarında Veda Hutbeleriyle İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi"** ("Yayınlanmamış Doktora Tezi", Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,) Diyarbakır, 2018.

ÖNER, Necati, **Klasik Mantık**, Divan Yayınları, İstanbul 2013.

ÖZDEMİR, Emir, **Güzel ve Etkili Konuşma Sanatı**, Bilgi Yayınevi, Ankara 2016.

ÖZPİLAVCI, Ferruh, **Fârâbî'nin Önerme Anlayışı**, Litera Yayıncılık, İstanbul 2018.

ÖZPİLAVCI, Ferruh, **Ebherî Îsâgûcî ve Şerhi**, Litera Yayıncılık, İstabul 2017.

ÖZPİLAVCI, Ferruh, **Kâtibî Şemsiyye Risâlesi Tahkik Çeviri ve Şerh**, Litera Yayıncılık, İstanbul 2017.

PEKER, Hüseyin, **Din Psikolojisi**, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2013.

PLATON- Cassius Longinos, **"Siyaset ve Retorik"**, (Yayına hazırlayan), Ahmet Aydoğan, İz Yayıncılık, İstanbul 2003.

RAHMAN, Afzalur, "Mantığın Değeri", **Sîret Ansiklopedisi**, C. 5., İnkılâb Yayınları, İstanbul 1996.

SARIÇAM, İbrahim, **Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı**, DİB. Yayınları, Ankara 2007.

SOSYALDI, H. Mehmet, **Dini HİTABET**, Bizim Büro Basımevi, Ankara 2002.

SÖNMEZ, Nesim, "Sadru'l-İslam Döneminde Hitabet Türleri ve Temel Özellikleri", **İlmi Araştırmalar Dergisi** 2018, C. 10., S. 1., s. 352-378.

SURUÇ, Salih, **Kainatın Efendisi Peygamberimizin Hayatı-2**, Nesil Yayınları, İstanbul 2009.

TAYLAN, Necip, "Bilgi", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C.6, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1992.

ULUDAĞ, Süleyman, "Sohbet", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C.37, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2009.

UZUN, Mustafa, "HİTABET", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C.18, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1998.

el-Vâkıdî, **Kitâbü'l- Meğâzî**, (çev.), Musa K. YILMAZ, İlkharf Yayınları, İstanbul 2016, s. 916-917.

YAŞAROĞLU, Kamil, **HİTABET ve Mesleki Uygulama**, MEB Yayınları, Ankara 2017.

YAVUZ, Yusuf Şevki, "Münâzara", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C.31, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2006.

YÜCEL, İrfan, **Peygamberimizin Hayatı**, DİB Yayınları, Ankara 2011.

ZILLIOĞLU, Merih, **İletişim Nedir ?**, Cem Yayınları, İzmir 2018.

ZUHAYLÎ, Vehbe, **Tefsirü'l-Münir**, (çev.), H.ARSLAN, A. EFE, B. ERYARSOY, H. İ. KUTLAY, N. YILDIZ, Bilimevi Yayınları, İstanbul 2007, C. 7, s 466.